

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

LİBYA COĞRAFYASI

Fatma Güneş YALVAÇ

Danışman
Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Akdeniz Havzası Coğrafyası Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

LİBYA COĞRAFYASI

Fatma Güneş YALVAÇ

Danışman
Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Akdeniz Havzası Coğrafyası Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fatma Güneş YALVAÇ'IN bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Havzası Coğrafyası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ahmet Serdar Aytaç

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Tuncer Demir

Üye : Prof. Dr. Cemali Sarı

Tez Başlığı: Libya Coğrafyası

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 23 /01 /2023

Mezuniyet Tarihi: / /

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

T.C
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Libya Coğrafyası” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

XXXXXXXXXX

(İmza)
Fatma Güneş YALVAÇ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Fatma Güneş YALVAÇ
Öğrenci Numarası	201955001009
Enstitü Ana Bilim Dalı	Akdeniz Havzası Coğrafyası
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	Tezli Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Tuncer Demir
Tez Başlığı	Libya Coğrafyası
Turnitin Ödev Numarası	2036029505

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 100 Sayfalık kısmına ilişkin olarak, 13/03/2023 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Alıntılar hariç % 12

Alıntılar dahil %15'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (...) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise; Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- (...) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise; Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

.../.../2023

(Danışman imza)

Prof. Dr. Tuncer Demir

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans öğrenimim sürecinde desteğini benden hiç esirgemeyen, beni öğrencisi olarak değil de meslektaşısı olarak görüp bana kendimi her daim değerli hissettiren Saygıdeğer Danışman Hocam; Prof. Dr. Tuncer Demir’e tüm samimi duygularım ile teşekkür ediyorum.

Tez yazım aşamasında beni devamlı destekleyen, büyük bir özveriyle ihtiyacım olan her zaman yanımda olan; eşim İbrahim Yalvaç’a, annem Nezahat Güneş’e ve babam Gıyasettin Güneş’e teşekkür ediyorum. Bu süreçte, sıkıntılara birlikte katlanan küçük canlarım; oğlum Umut Berken ve kızım Helin Naz, sizi çok seviyorum ve sizinle paylaşamadığım zamanlar için üzgünüm...

Köyceğiz-Muğla/2023

Fatma Güneş YALVAÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
YEMİN METNİ	ii
ORJİNALLİK RAPORU	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v-vi-vii
TABLolar LİSTESİ	viii
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBYA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

1.1. Jeolojik Özellikleri:	5
1.1.1. Prekambriyen Birimler	6
1.1.2. Paleozoik Birimler:	7
1.1.3. Mesozoik Birimler	8
1.1.4. Senozoik Birimler:	9
1.2. Jeomorfolojik Özellikleri	12
1.2.1. Alanın Topoğrafik Özellikleri:	12
1.2.2. Ana Jeomorfolojik Üniteler	14
1.2.2.1. Dağlar	17

1.2.2.2. Ovalar	17
1.2.2.3. Platolar	18
1.3. İklim Özellikleri.....	18
1.3.1. Sıcaklık	19
1.3.2. Yağış	21
1.4. Toprak Özellikleri.....	23
1.5. Vejetasyon Özellikleri:	24
1.6. Hidrografik Özellikleri	27
1.6.1. Akarsular.....	28
1.6.2. Göller:	29
1.7. Arazi Kullanımı	29

İKİNCİ BÖLÜM

LİBYANIN BEŞERÎ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. Libya'nın Yerleşme Tarihçesine Genel Bakış.....	32
2.1.1. Antik Yunan Döneminde Libya.....	36
2.1.2. Kartaca Döneminde Libya	36
2.1.3. Roma Döneminde Libya.....	37
2.1.4. Arap Döneminde Libya	37
2.1.5. Osmanlı Döneminde Libya.....	38
2.1.6. İtalya İşgali Döneminde Libya	38
2.1.7. Ömer El-Muhtar Döneminde Libya.....	39
2.1.8. Günümüzde Libya	39
2.2. Libya'nın Nüfus Özellikleri.....	41
2.2.1. Nüfus Dağılışını Etkileyen Faktörler	41
2.2.2. Nüfus Yapısı	41
2.2.3. Libya'da Göç Hareketleri	44

2.3. Libya'nın Etnik Yapısı	45
2.4. Libya'da Eğitim Sistemi	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA'NIN EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

3.1. Libya Ekonomisinin Temel Yapısı	49
3.2. Tarım ve Hayvancılık	51
3.3. Madencilik ve Enerji Kaynakları	54
3.4. Sanayi	55
3.5. Ticaret	56
3.6. Ulaşım	66
3.7. Turizm	67
3.8. Doğal Kaynaklar	67
3.9. Libya Ekonomisine Katkılar	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA'NIN SİYASİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Libya'nın Doğu Akdeniz'deki Önemi	70
4.2. Geçmişten Bugüne Türkiye-Libya İlişkileri	73
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ	85

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Libya'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri	19
Tablo 2. Libya'nın Ortalama Yağış Değerleri	21
Tablo 3. Libya'daki Kurak Bölgelerin Yüzdesi	22
Tablo 4. Libya'da Arazi Kullanımı	31
Tablo 5. Libya'nın Yıllara Göre Nüfus Değerleri	42
Tablo 6. Belirli Şehirlerin Yıllık Nüfus Değişimi	42
Tablo 7. Libya'nın İhracatındaki Başlıca Ürünler	62
Tablo 8. Libya'nın İthalatında Yer Alan Başlıca Ürünlerin Yıllara Göre Değerleri	63
Tablo 9. Libya'nın Ülkelere Göre Yıllık İhracat Verileri	64
Tablo 10. Libya'nın Yıllık İthalat Verileri	65

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Libya'nın İhraç Ettiği Ürün Grupları	60
Grafik 2. Libya'nın İthal Ettiği Ürün Grupları	60
Grafik 3. Libya'nın Ülkelere Göre İhracat Verileri	61
Grafik 4. Libya'nın Ülkelere Göre İthalat Verileri	61

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1. Libya'nın Çeşitli Vejetasyon Örtüsü	26
--	----

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Libya'nın Lokasyon Haritası	1
Harita 2. Libya'nın Tortul Havzaları	6
Harita 3. Libya'nın Jeoloji Haritası	12
Harita 4. Libya'nın Fiziki Haritası	13
Harita 5. Libya'nın Eğim Haritası	14
Harita 6. Libya'nın Morfoloji Haritası	16
Harita 7. Libya'nın İklim Bölgeleri	19
Harita 8. Libya'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası	20
Harita 9. Libya'nın Yağış Haritası	22
Harita 10. Libya'nın Toprak Haritası	24
Harita 11. Libya'nın Vejetasyon Haritası	25
Harita 12. Libya'nın Büyük Yapay Nehir Proje Haritası	28
Harita 13. Libya'nın Arazi Kullanımı Haritası	30
Harita 14. Libya'nın Bölgeleri	33
Harita 15. 2001-2007 Yıllara arasında Libya'nın Mülki İdare Bölümleri	34
Harita 16. 2007 ve sonrası Libya'nın Mülki İdare Bölümleri	35
Harita 17. Libya'nın Nüfus Haritası	43
Harita 18. Libya'nın Nüfus Yoğunluk Haritası	44
Harita 19. Libya'nın Etnik Gruplar Haritası	46
Harita 20. Libya'nın Petrol Bölgeleri	50
Harita 21. Libya'nın Ulaşım Haritası	66

ÖZET

LİBYA COĞRAFYASI

Afrika kıtasının kuzeyinde ve Akdeniz havzasında yer alan çalışma sahası önemli coğrafik özelliklere sahiptir. Libya, ismini asırlar öncesinde bu bölgeye yerleşmiş olan Libo kabilesinden almıştır. Libya adının ilk kez Yunanlılar tarafından kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Bu çalışma ile doğal ve beşerî ortam koşullarında çeşitlilik sunan Libya'nın kapsamlı bir şekilde temel bilimsel bilgi altlığı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda sahaya ait literatür bilgi eksikliğini gidermektedir. Araştırma sahasına dair metot ve materyal kısmını ise bu aşamalar oluşturmaktadır. Literatür taraması yapıldıktan sonra Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama ile sahaya ait lokasyon, fiziki, eğim, jeoloji, morfoloji, iklim, toprak, arazi kullanımı, nüfus ve siyasi haritalar hazırlanmıştır. Tez yazım aşamasında üretilen veri indeksleri ile yayınlar örtüştürülerek büro çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Tarih boyunca araştırma sahasının kuzey ve batı bölgesinde Trablusgarp, doğu kısmında Sirenayka, güney bölgesinde ise Fizan bölgeleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bir bütün olarak Libya, Afrika Kalkanının kuzey kenarlarında bulunan kratonik bir havzadır. Çeşitli jeolojik zamanlara ait kayaçlar sahada yaygın olarak görülmektedir. Çalışma sahasındaki temel morfolojik birimleri: kıyı ovaları, dağ silsileleri, platoluk alanlar, çöl alanları ve münferit tepeler oluşturmaktadır. Libya topraklarının yüzölçümü yaklaşık 1.759.540 km²'dir. Çöller, Libya'da karaların %95'ini kaplamaktadır.

Araştırma sahasında çeşitli iklim özellikleri yer almaktadır. Genel olarak kıyı kuşağının dar kesimlerinde Akdeniz iklimi, ardından yarı kurak iklim ve sahanın büyük bölümünde çöl iklimi gözlenmektedir.

Çeşitli etnik ve dil yapısına sahip çalışma sahasının ekonomik olarak zengin yer altına sahip olduğu görülmektedir. Hem doğal ortam hem beşerî ortam koşullarının çeşitlilik göstermesi nedeniyle birçok istilaya uğramıştır. Çalışma sahasının sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için doğal kaynakların etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz Havzası, Libya Coğrafyası, Arap Baharı, Petrol Yatakları, Afrika.

ABSTRACT

LIBYA GEOGRAPHY

The research area, located in the north of the African continent and in the Mediterranean basin, has important geographical features. Libya got its name from the Libo tribe who settled in this region centuries ago. It is known that the name Libya was first used by the Greeks.

With this study, a comprehensive basic scientific knowledge base of Libya, which offers diversity in natural and human environmental conditions, has been established. In this way, the literature on the field makes up for the lack of information. These stages constitute the method and material part of the research area. After the literature review, the location, physical, slope, geology, morphology, climate, soil, land use, population and political maps of the site were prepared with Geographical Information Systems and Remote Sensing. Office studies were carried out by overlapping the data in the thesis writing process with the publications.

Throughout history, the research area has been divided into three as Tripoli in the north and west, Cyrenaica in the east, and Fezzan in the south. Libya as a whole is a cratonic basin located on the northern margins of the African Shield. Rocks belonging to various geological times are widely seen in the area. The main morphological units in the study area are coastal plains, mountain ranges, plateau areas, desert areas and individual hills. The surface area of Libyan lands is approximately 1,759,540 km². Deserts cover 95% of the land in Libya.

There are various climatic features in the research area. In general, the Mediterranean climate of the narrow parts of the coastal belt, followed by the semi-arid and desert climate is observed in most of the area.

It is seen that the study area, which has a diverse ethnic and linguistic structure, has an economically rich underground. Due to the diversity of both the natural environment and the human environment, it has been invaded by many. In order to use the study area in a sustainable way, natural resources must be used effectively.

Keywords: Mediterranean Basin, Libya Geography, Arab Spring, Oil Fields, Africa.

KISALTMALAR LİSTESİ

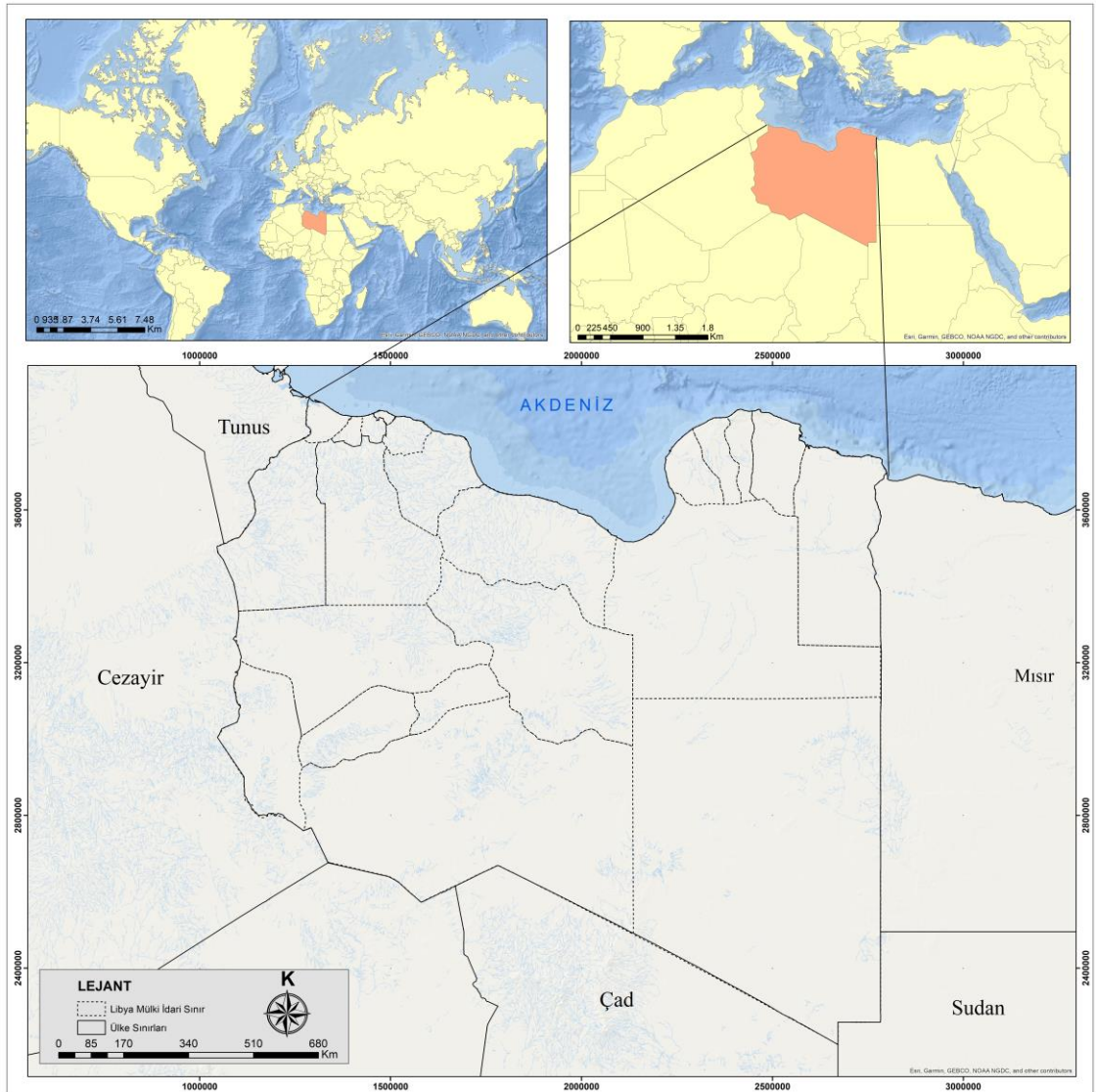
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BAE:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM:	Birleşmiş Milletler
GKRY:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH:	Gayri safi Milli Hâsıla
GSYİH:	Gayri safi Yurt İçi Hâsıla
HIV:	İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
NATO:	Kuzey Atlantik Paktı
UGK:	Ulusal Geçiş Konseyi
UMH:	Ulusal Mutabakat Hükümet
MEB:	Münhasır Ekonomik Bölge

GİRİŞ

Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları:

Araştırma sahası Afrika Kıtasının kuzeyinde önemli bir Akdeniz ülkesidir. Matematik konumu itibarıyla 18°- 33° Kuzey enlemi ve 9°- 25° Doğu boylamları arasında yer alan Libya'nın doğusunda Mısır, güneydoğusunda Sudan, güneyinde Çad ve Nijer, batısında ise Tunus ve Cezayir bulunmaktadır. Çalışma alanı 1.759.540 km² yüzölçümü ile Sudan, Cezayir ve Kongo Demokratik Cumhuriyetinden sonra Afrika'nın en büyük dördüncü ülkesi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde geniş anlamda bir Mağrip ülkesi de olan Libya'nın resmi adı Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cumhuriyetidir. Libya'nın onda dokuzu çöllerle kaplı olup başkenti Trablus'tur. Bingazi, Misrata, Kufra, Marzuk ve Sirte önemli şehirlerdir (Alriteemi, 2021: 22).

Harita 1. Libya'nın Lokasyon Haritası

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusunu genel olarak Libya'nın doğal ve beşerî özelliklerinin kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılması oluşturmaktadır. Libya, coğrafi konumu itibariyle önemli bir Akdeniz ülkesi olmasının yanında değerli petrol yataklarını içinde barındıran jeopolitik özelliklere sahip bir Mağrip ülkesidir. Ülkenin nüfus ve yerleşme, ekonomik özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılarak geçmişten günümüze Libya'nın beşerî ve ekonomik özellikleri ortaya konulmuştur. Son aşama da ise ortaya çıkarılan veriler ile sonuç ve öneri bölümü oluşturulmuştur.

Libya'ya ait jeolojik, morfolojik, iklim, bitki örtüsü, arazi kullanımı ve beşerî özelliklere değinilerek bilimsel anlamda bir veri altlığı oluşturulması amaçlanmaktadır. Coğrafi anlamda bu sahaya ilişkin bilgi eksikliği yer almaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma temel olarak bilgi eksikliğini giderecektir. Çalışma sahasına ait coğrafi özellikler kullanılarak sürdürülebilir bir doğal ortam korunabilmektedir. Bu açıdan tez çalışması önem arz etmektedir.

Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Araştırmanın yöntem kısmını öncelikle literatür taraması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda büro çalışmalarıyla sahanın temel altlık bilgileri bir araya getirilmiştir. İkinci bölümde Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan algılama kullanılarak sahaya ilişkin lokasyon, fiziki, eğim, jeoloji, morfoloji, iklim, bitki örtüsü, toprak ve arazi kullanımı haritaları oluşturulmuştur. Üretilen veriler ve literatür bilgilerinin, sahaya ve çevresine yapılan çalışmalar ile doğruluğu irdelenmiştir.

Bu çalışmada öncelikli olarak Libya üzerine yazılmış makale, akademik amaçlı tezler, kitaplar ve muhtelif amaçlarla hazırlanmış proje raporları incelenmiştir. Bunun yanı sıra basında, internet sitelerinde veya gazete manşetlerinde Libya hakkında yer alan bilgiler incelenmiştir. Ayrıca bu tezde kullandığımız metotlardan birisi de haritalar ile anlatımların desteklenmesi olmuştur.

Bu araştırmalar yapılırken çeşitli sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Libya'nın özellikle son on yıldır içinde bulunduğu politik ve iç karışıklıklardan dolayı Libya'daki kurum ve kuruluşlarından veri elde etmede zorluklar yaşanmıştır. Devlet kurumlarının arşivlerinde bulunan verilerin büyük bir kısmı yok edilmiş veya kaybolmuştur. Verilerin kötü bir şekilde yönetilmesi ve düzenli olarak arşivlenmemesi, araştırma için gerekli verilere erişimi zorlaştırmıştır.

Önceki Çalışmalar:

Abohlala (2020) tarafından yapılan, “*Libya’da Ticari Faaliyetler*” doktora tezinde, Libya’nın ekonomik potansiyeli ve coğrafi konumunun, iç ve dış ticaret faaliyetlerinde önemli olduğunun üzerinde durulmuştur. Beni Süleym ve Beni Hilal kabilelerinin yaptığı göçlerin ülke üzerinde etkileri anlatılmıştır.

Alriteemi (2021) tarafından yapılan “Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Yönüyle Libya (1951-1969)” adlı yüksek lisans tezinde, 1951 yılında bağımsızlığını kazanarak krallıkla yönetilemeye başlanan Libya sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan irdelenmektedir. Bu çalışmada; 1951-1969 yılları arasında Libya’da ortaya çıkan gelişmeler ve ülkenin toplumsal dönüşümlerine ilişkin incelemelere yer verilmiştir.

Ceviz (2011) tarafından yapılan “Libya tarihine kısa bir bakış” adlı çalışmada; İtalya’nın işgaliyle Osmanlı Devleti’nden ayrılan Libya’nın Monarşi ile yönetilmesi ve bu doğrultuda dünyadaki en fakir ülke olarak ilan edilmesine değinilmiştir. Daha sonra petrolün bulunmasıyla ülke kalkınmıştır. Devlet liderinin Türkiye’de olduğu süreçte hükümete darbe yapılmış ve lider iktidardan indirilmiştir. Darbe esnasında ön planda olan Muammer Kaddafi, Arap Milliyetçiliğinin ünlü ismi olan Nasır’ın yolunu takip ederek yönetimi ele geçirmiştir. Bu çalışmada genel olarak Libya’nın siyasi yapısı ele alınmaktadır.

Doğan ve Durgun (2012) tarafından yapılan “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme” adlı makalede, Arap Baharını yaşayan Libya halkının demokratik bir yaşam amacıyla Kaddafi yönetimini sonlandırmasını ve ülkenin bu çabalara rağmen demokratik yapıya bürünememesinin altında yatan nedenler ele alınmaktadır. Kavramsal bakımdan Libya’nın yapısal şeklini ortaya koyan bu çalışma, oluşabilecek problemlere ilişkin öngörülü olmayı anlatmaktadır.

Kuşoğlu (2012) tarafından yapılan “Libya: Arap Bahar’ına NATO Katkısı” adlı makalede 2011 yılı şubat ayında Libya’da ortaya çıkan ayaklanmanın sosyoekonomik ve siyasi nedenlerine yer verilmektedir.

Karaca (2021) tarafından yapılan “Libya Tarihinde Kabilecilik (1911-2011)” adlı çalışmada Kuzey Afrika’da bulunan Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp Eyaletinin, 20. yy. itibariyle Libya adını aldığı belirtilmektedir. Bölgede kabileler önemli olduğu bu dönemde ortaya çıkan bütün tarihi olaylar, kabilecilik bilinciyle hareket eden topluluklarca ortaya çıkmıştır. Berberi kabileleri 7. yüzyılda İslamiyet ile tanışmaktadır ve bunun ardından 11. yüzyılda bölgeye gerçekleşen Arap kabilelerinin göçleriyle Araplaşmışlardır. Kuzey Afrika’nın

16. yüzyılda İspanyolların tehdidine uğramasıyla Osmanlı Devleti bu toprakların hakimiyetini ele almıştır. Bu dönemden itibaren bölgede Türk etkisi görülmektedir.

Kalfa (2022) tarafından yapılan “Kaddafi Sonrası Libya’da Çatışma ve Barışı İnşa Süreci” adlı doktora tezinde; 40 yıldır süren Kaddafi yönetiminin sonlanması ile demokrasiye geçme sürecinde gerçekleşen çatışmalar ve barışın ortaya çıkması sürecinin esas faktörleri ele alınmaktadır. Soğuk savaş sonrası dönemde devlet içi çatışmalar ile dikkat çeken Libya, bu konuya ilişkin bir laboratuvar özelliği taşımaktadır. Çalışmanın doğru çözümler doğru analize dayanır prensibine dayalı olarak ortaya çıkmasıyla, en başta Libya’da çıkan iç savaşın çok fazla sebebinin olması ve kompleks yapısı araştırılmaktadır. Buna bağlı olarak analiz düzey kapsamında yararlanılmakta ve ortaya çıkan iç çatışmanın sebepleri uluslararası, bireysel ve toplumsal seviyede olmak üzere, bütüncül yaklaşımla temellendirilerek, üç seviye halinde ele alınmaktadır. Ülkede barışın oluşturulma şekli merkeze alınmaktadır. Çalışma metodolojik bakımdan önem taşımaktadır.

Özgizip (2022) tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Orta Doğu Politikasında Libya Müdahalesinin Yeri” adlı yüksek lisans tezinde, Türkiye ve yabancı kaynaklarda Libya müdahalesine ilişkin oldukça fazla bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye’nin Libya müdahalesi içerisinde yer alması ve “Orta Doğu politikasında Türkiye’nin yeri nedir?” sorusuna değinilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LIBYA’NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

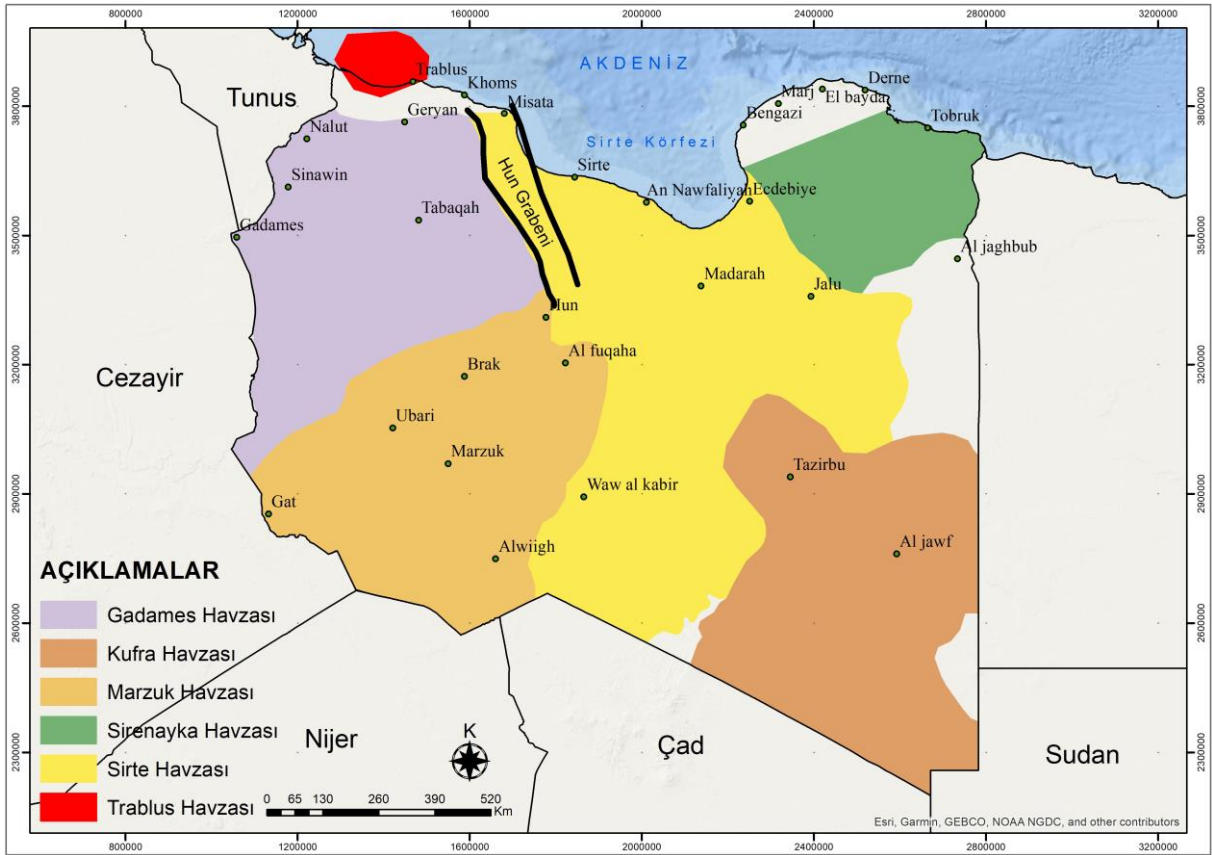
1.1. Jeolojik Özellikleri

Bir bütün olarak Libya, Afrika Kalkanının kuzey kenarlarında bulunan kratonik bir havzadır. Prekambriyen zamanlı magmatik ve metamorfik kayalar güney-orta, güneydoğu ve batı-orta Libya'da meydana gelir. Tersiyer ve Kuvaterner bazaltları ve fonolitler, ülkenin orta kesimlerinde geniş alanları kaplar, güney-orta ve kuzeybatı Libya'da ise daha küçük alanları kaplar. Dar kıyı düzlükleri genellikle Kuvaterner çökelleriyle örtülüdür; ülkenin üçte biri kum tepeleri ve çakıllı düzlüklerle kaplıdır. Bununla birlikte Kuvaterner Döneminde Libya çölünde geniş kumul ve çakıl ovaları gelişmiştir.

Genel olarak Prekambriyen döneminde, bir dizi kırıntılı tortul kayaç kıvrılmış, başkalaşım geçirmiş ve bunu Afrika'da genel olarak bir peneplanasyon dönemi izlemiştir. Silüriyen zamanının sonundaki gerilemeyi, Geç Devoniyen ve Erken Karbonifer zamanlarında yenilenen deniz transgresyonu izlemiştir. Alt Karbonifer Visean Aşaması'nın sonunda, denizlerin gerilemesi kıtasal çökelmeye neden olmuş, Kretase döneminin ortalarına kadar güney Libya'da kıtasal çökelti aralıklı olarak birikmiştir ve ayrıca Kuzey Libya'nın bazı kısımlarında deniz çökelti de birikime uğramıştır. Geç Kretase'de denizler, güneyde 28° kuzey enlemine kadar, Eosen zamanında ise 23° kuzey enlemine kadar ve güneyde Tibesti eteklerine kadar uzanıyordu. Eosen'den sonra denizler kuzeye doğru çekilmiş ve Sirte setinde birkaç bin metre ile ülkenin kuzeydoğu kesiminde birkaç yüz metre çökelti oluşmuştur. Kuvaterner Dönemi'nin Tiren Aşaması sırasındaki bir deniz istilas, Akdeniz kıyısı boyunca çökeltilerin birikmesine neden olmuştur (Goudarzi, 1970: 5).

Libya birkaç tortul ve yapısal havza içerir. Bu havzalar; Sirte Havzası, Marzuk Havzası, Kufra Havzası, Gadamis Havzası, Sirenayka Platformu, Trablus Açık Deniz Havzasıdır. Sirte havzası kuzeybatı yönlü bir settir. Kuzeybatı yönlü faylar dağ bölgesinde ve Sirte'de baskındır, en önemlisi Sirte'yi Hamada havzasından ayıran Hun graben faylarıdır. Güney-orta Libya'daki kuzeydoğu yönlü faylar, Nijer Cumhuriyeti'nden Al Haruj al Eswad bölgesine kadar uzanır. Doğu yönlü ana faylar kuzeybatı ve kuzeydoğu Libya'dadır ve bir diğeri de batı-orta Libya'daki Gargaf yayının güneyindedir. Libya'nın bilinen en büyük petrol rezervleri, Sirte havzasının Tersiyer ve Üst Kretase kayalarındadır. Ayrıca petrol rezervleri, Kambriyenden Triyasa kadar değişen yaşlardaki kayalarda da bulunur (Goudarzi, 1970: 5), (Harita 2).

Harita 2. Libya'nın Tortul Havzaları

Kaynak: (Abdunaser, 2020'den uyarlanarak)

Libya'nın kuzey karaları güneyine göre daha genç oluşumlu kayalardan oluşmuştur. Kuzey karaları genellikle üçüncü zamanda (Senezoyik) şekillenmiştir. Güney kesimler daha çok ilkel dönemde (Prekambriyen) şekillenmiştir. Deniz suyu baskınları sebebiyle Libya'nın kuzey kesimleri genellikle jeolojik olarak kireçtaşı ağırlıklı olarak karşımıza çıkar. Libya'da, Souda Dağları ve Haruj Dağları volkanizma ile oluşmuştur. Sıkıştırma kıvrımları, yok denecek kadar azdır. Daha çok yükselme, çökme, blok faylanma ve eğilme meydana gelmiştir. Bölgede açılal ve paralel uyumsuzluklar yaygındır (Elshaafi ve Gudmundsson, 2013: 5-9).

Genel olarak araştırma sahasında yer alan jeolojik birimler altta sıralanmaktadır.

1.1.1. Prekambriyen Birimler

Prekambriyen Kayaçlar (pE): Kuvarsit, fillit, mermer, şist ve gnays gibi metamorfik kayalardan oluşmaktadır.

Ekstrüzyonlu Magmatik Kayaçlar (g): Granit, granodiyorit ve diyorit içerir. Bu birim Prekambriyen yaşındadır fakat Jabal Awenat bölgesindeki granitler, Paleozoik veya daha genç yaşlıdır (Goudarzi, 1962: 33-38).

1.1.2. Paleozoik Birimler

Karbonifer Kayaçları (C): Kumtaşı ve silttaşından oluşmaktadır. Farklılaşmamış karbonifer kayalar, esas olarak kıta kumtaşı ve silttaşı; Güney Sirenayka'da yayılış göstermektedir.

Üst Karbonifer Kayaçları (Cu): Fosiller açısından zengin kireçtaşı altta şeyl olarak görülmektedir. Üst Karbonifer dimbabah oluşumu, esas olarak krinoidler ve diğer fosiller açısından zengin kireçtaşı, altta şeyl ve daha alçak bir kireçtaşı ve marn üyesi bulunur. Fizan'ın birçok yerinde bulunmaktadır, Namuri ve Moskova Çağı olduğu öngörülmektedir.

Alt Karbonifer Kayaçları (C1): Şeyl, silttaşı ve kumtaşından oluşmaktadır. Fizan'da; odun fosili içeren siltli şeylden Assedjefor Formasyonu, deniz yosunu fosilleri içeren Collenia Yatak Kubbesi, şeyl, silttaşı ve kumtaşından oluşan Mrar Formasyonu ve Bach yakınlarındaki olitik hematit taban yatakları oluşmuştur. Bu yataklar, Devoniyen ile temas belirsizdir, doğu-orta Sirenayka'da sığ deniz veya kıtasal kökenli, esas olarak Lepidodendron içeren kumlu yataklardan oluşur. Tourfanisiyen'den Namuriyen çağına kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Üst Devoniyen-Karbonifer Kayaçları (Cd): Kumtaşından oluşmaktadır. Doğu-orta Sirenayka'da görülmektedir.

Orta ve Üst Devoniyen Kayaçları (Du): Şeyl, silttaşı ve kumtaşından oluşmaktadır. Brach-Adri-Awnat Wennin bölgesinde zengin fosilli Awenat Wennin (Aouinet Ouenine) Şeyl, silttaşı ve kumtaşı oluşumu; Marzuk havzasının doğu ve batı taraflarında başlıca bitki içeren kumtaşı ve silttaşı; doğu-orta Sirenayka'da başlıca Spirophyton içeren kumtaşı olarak yayılış göstermektedir. Givetian'dan Fameniyen Çağına ait olduğu tahmin edilmektedir, yer yer Strunian Çağının Karbonifer yataklarını içermektedir.

Orta ve Alt Devoniyen Kayaçları (D1): Şeyl ve ince kumtaşından oluşmaktadır. Sahada Wan Kasa Formasyonu, denizel fosiller ve fosil odun içeren şeyl ve ince kumtaşı münavebesi ve altındaki masif ve çapraz tabakalı Tadrart Kumtaşı olarak yayılış gösterir.

Silüriyen Kayaçları (S): Kumtaşı ve silttaşından oluşmaktadır. Jabal Haruj'un güneybatısında yayılış göstermektedir.

Üst Silüriyen Kayaçları (Su): Griden yeşile şeyl içeren kumtaşından oluşur. Üst Silüriyen masif ve çapraz tabakalı, griden yeşile şeyl ara tabakaları içeren acacus kumtaşı olarak tanımlanmaktadır. Ludlov Çağında olduğu tahmin edilmektedir.

Alt Silüriyen Kayaçları (S1): Graptolitleri ve diğer denizel fosilleri içeren şeyl birimlerinden oluşur. Graptolitleri ve diğer denizel fosilleri içeren Alt Silüriyen ince tabakalı gri ve yeşil kumlu Tanezzuft Şeyli olarak yayılış gösterir. Llandoveryan ve Ludlovian Çağı olduğu tahmin edilmektedir.

Üst Ordovisiyen Kayaçları (Ou): Kaolinit ile zayıf çimentolanmış masif, bordolu kumtaşıdan oluşur. Memoniat Formasyonu kaolinit ile zayıf çimentolanmış masif ve bordolu kumtaşı olarak yayılış göstermektedir.

Orta Ordovisiyen Kayaçları (Om): Alacalı, mivalı, siltli şeyl ve ince kumtaşı, altta ince killi kumtaşı ve silttaşıdan oluşur. Melez Chograne Formasyonu, kalınlığı ve bileşimi kısa mesafelerde önemli ölçüde farklılık gösteren alacalı mivalı siltli şeyl ve ince kumtaşı ve altındaki Hoouaz Formasyonu, arkozik ve karzitik ince killi kumtaşı ve silttaşı içerir.

Ordovisiyen ve Kambriyen Kayaçları (Oc): Kalın kumtaşı ve şeyl içerir. Büyük ölçüde kıta kökenli kalın kumtaşı ve şeyl dizisidir; Tibesti eteklerindeki çapraz tabakalı konglomera içerikli Eghei Kumtaşı olarak yayılış gösterir.

1.1.3. Mesozoik Birimler

Permien-Triyas Kayaçları (Trc): Kıtasal Geç Tassilian istifinin kayaçlarıdır, Triyas ve Permien yaşında olduğuna inanılmaktadır.

Üst Triyas ve Alt Jura Kayaçları (Tru): Kireçtaşı ve dolomitik kireçtaşı altındaki kumtaşı, konglomera, jips barındırmaktadır. Üst Triyas ve alt Jura Bu Ghaylon Kireçtaşı ve dolomitik kireçtaşı ve yanıl eşdeğeri Bir al Ghanam Jips ve anhidrit ve alttaki Bu Sheba (Bu Scebo) kumtaşı, konglomera, yeşil kil ve jips oluşumu; Trablus'ta al Watiyah-Bir al Ghanam Bu Ghaylan bölgesinde bulunmaktadır.

Orta ila Üst Triyas(Trm): Kireçtaşı ve dolomitik kireçtaşı, kumtaşıdan oluşmaktadır. Orta ila Üst Triyas zamanında Azizia Kireçtaşı ve dolomitik kireçtaşının oluşumu görülmekte olup bazı şeyl interbing ve chert ve bazal kumtaşı; ve kırmızı mikalı kumtaşı, kırmızı ve yeşil kil ve karikolorlu silt altında yatan Ras Hamia oluşumu; Azizia yakınlarındaki Trablus'ta görülmektedir.

Jura Kayaçları (Jc): Kıtasal Geç Tassilian dizisinin kayaları; Jura dönemine ait olduğuna inanılmaktadır.

Üst ve Orta Jura Kayaçları (Ju): Kumtaşı, şeyl ve şeyl kireçtaşı kayaçlarını oluşturur. Üst ve Orta Jura kayaçları, başlıca kumtaşı, şeyl ve şeyl kireçtaşı; Tripolitania'da sadece Tunus'tan Yafran bölgesine kadar uzanan kayalığın tabanında bulunur.

Alt Jura Kayaçları (J1): Jips ve anhidrit başta olmak üzere Liyas yaşlı kayalar; sadece Yefran ve Tunus sınırı yakınlarındaki Trablusgarp'ta yer almaktadır.

Jura ve Triyas Kayaçlar (Jtr): Kıtasal kumtaşı, konglomera, silttaşı ve bazı gri ile mor kil ve kiltası; sık sık kıtasal Geç Tassilian olarak adlandırılır. Nubian Kumtaşından zorlukla ayırt edilir ve sadece Fizan'da tanınmaktadır. Permien yaşı bazı yatakları içerebilir.

Kretase Birimler: Üst Kretase Kayaçları (Ku): Çörtlü kireçtaşı, marn ve marnlı kireçtaşlarından oluşmaktadır. Senomaniyen çağına ait olan bu farklılaşmamış üst Kretase kayaçları; fosilli ve yerel olarak çörtlü kireçtaşı, marn ve marnlı kireçtaşı Kuzey Sirenayka'nın Jordas (Gerdes) al Anid ve Tocra Kireçtaşlarını içerir; Senomaniyen'den Mestrihtiye çağına ait olduğu öngörülmektedir.

Üst Kretase Kayaçları-Senomaniyen (Ks): Yeşil şeyl, jips, kireçtaşı, fosilli/kırıntılı dolomitlerden oluşur. Senomaniyen yaşı kayaçlar, yeşil şeyl, jips, kireçtaşı ve yer yer fosilli veya kırıntılı dolomit; her ikisi de al Hamra Grubu'nun Socna Formasyonu ve Mizda Formasyonunun üst kısmını içerir.

Üst Kretase Kayaçları-Senomaniyen ve Turoniye (Kct): Dolomitik kireçtaşı, marn, şeyl ve jipslerden oluşur. Bir diğer deyişle Senomaniyen ve Turoniye kayaçları: dolomitik kireçtaşı, marn, şeyl ve jips; al Hamra Grubu'na ait Mizda Formasyonunun alt kısmını, Gost Tigrinna Formasyonu'nu ve Nefusa Grubu'na ait Garian Dolomie, Yafran (Jefren) Marl ve Ain Tobi Kireçtaşlarını içerir.

Geç Kretase Kayaçları- (Kuc): Kıyıya yakın veya kıtasal kireçli ve kumlu kayaçlardır. Jabal Haruj'un batısındaki Geç Kretase'nin kıyıya yakın veya kıtasal kireçli ve kumlu kayaçlarıdır.

Alt Kretase Kayaçları (Kn): Kumtaşı, konglomera ve silttaşından oluşur. Nubian Kumtaşı, kıtasal kumtaşı, konglomera, silttaşı ve ikincil miktarlarda gri ile mor kil ve kiltası; karakteristik olarak çapraz tabakalı, kuvarsit ve silisleşmiş alanlar yaygındır; eski yatakları içerebilir.

Alt Kretase (Knm): Kumtaşı içindeki Gölsel kalkerli ve çörtlü yatakları içermektedir. Güney Sirenayka'da Jabal Eghei'sinin doğusundaki Nubian Kumtaşı içindeki, gölsel kalkerli ve çörtlü yatakları içerir.

1.1.4. Senozoik Birimler

Paleojen Birimleri:

Oligosen Kayaçlar (To): Kireçtaşı, şeyl ve dolomit, Kuzey Sirenayka'da, zengin fosilli kireçtaşı, yerel olarak kristalli ve masif; Sirte setinde, zengin fosilli Greir Bu Hascise Formasyonu, başlıca dolomitik bir coquina, yumuşak kireçtaşı katmanlarına sahip yeşil bir şeyl

ve dolomit ve kireçtaşıdan oluşan Dur al And Formasyonu jipsli yeşil kilin ara katkıları, Eosen yaşının alt kısmı olarak yayılış göstermektedir.

Eosen-Oligosen Karasal Kayaçlar (Tc): Kireçtaşı, jips ara tabakaları olarak yayılış gösterir. Özellikle Fizan'da yaşı belirsiz göl kireçtaşı; Hun (Jufran) grabeninde bol miktarda jips ara tabakası ve Mısır sınırına yakın özellikleri ve yaşı belirlenmemiş yatakları bu kategoride yer almaktadır.

Volkanik Kayaçlar (Tv): Ekstrüzif kayaçlar, başlıca olivin bazalt ve fonolit; Tripolitania'da birkaç küçük bazalt ve fonolit müdahalesi; çoğunlukla Tersiyer yaşlıdır (Eosen Sonrası), ancak birçoğu Kuvaterner yaşının bir parçasıdır.

Erken-Geç Eosen Kayaçları (Te): Marnlı ve çörtlü nummulitik kireçtaşıdır. Kuzey Sirenayka'da kısmen kireçli, marnlı ve çörtlü nummulitik kireçtaşıdan Slonta, Derna ve Apollonia Formasyonları; erken-geç Eosen yaşlıdır. Tibesti eteklerinde, bazıları belki de Paleosen yaşında olan, farklılaşmamış denizel ve denizel olmayan yataklar bulunur.

Üst Eosen Kayaçları (Teu): Zengin fosilli deniz kireçtaşı, yeşil şeyl ve Qararat al Jifah jipsi Wadi Thamit Formasyonu üyesidir.

Orta Eosen Kayaçları (Tem): Dolomit ve coquina yataklarına sahip Orta Eosen fosilli tebeşir ve marnlardır; Tmed al Ksour ve Wadi Thamit Oluşumunun Al Gata üyesidir. Orta ve güneydeki linya, kıyıya yakın veya kıta kökenli yatakları içerir.

Alt Eosen Kayaçları (Tel): Çörtlü kireçtaşı, tebeşir, marnlardan oluşmaktadır. Yerel olarak Bin Ziden'in çörtlü kireçtaşı, Bin Isa Tebeşiri, Rowaga Tebeşiri ve Jobal Waddan Formasyonunun Flosculina Kireçtaşı üyeleri dahil alt Eosen fosilli tebeşir ve tebeşirli marnıdır. Cebel'in güneyinde Wadden, kıyıya yakın ve karasal fasiyeslerin şeyl, marnlı, kumlu ve jipsli yataklarını içerir.

Paleosen Kayaçları (Tp): Marn, kireçtaşı ve şeyl, yerel olarak fosilli, tebeşirli, dolomitik, killi veya jipslidir; Kherir Marnı, Operculinoides Kireçtaşı, Gelta Tebeşiri, Gheriat Kireçtaşı ve Geç Kretase yaşlı Zmam Formasyonunun üst bölümünü içerir.

Neojen Birimler: Pliyosen birikintileri (Tpl): Kil, kum, çakıl ve kalkerli yataklar, kıtasal ve sığ deniz kökenli kayaçları içermektedir.

Üst Miyosen Kayaçları (Tmu): Marn, kireçtaşı, jipsli şeyl, kil, kalkerli kum ve konglomera, deniz ve kıta kökenli kayaçları barındırmaktadır.

Orta Miyosen Kayaçları (Tmm): Kireçtaşı, kumtaşı, jipsli şeyl ve çok fosilli kumlu kireçtaşı birimleri içerir. Maalegh Formasyonu, Bingasi Formasyonu, Sirte dolgusu ile ifade edilebilir. Kuzey Sirenayka'da, Maalegh Formasyonunun organik kırıntılı kireçtaşı, Bingazi

kireçtaşının fosilli beyaz kumlu kireçtaşı ve kalkerli kumtaşı, Sirte dolgusu, yerel olarak jipsli şeyl ve çok fosilli kumlu kireçtaşıdır.

Orta Miyosen Kayaçları (Tmmc): Denizel olmayan kireçli, marnlı ve kumlu yataklardır. Helvetiyen ve Turtoniyen Çağı, bazı Burdigaliyen Çağını içerir.

Alt Miyosen Kayaçlar (tml): Üstte topraksı ve marnlı, altta dolomitik olan beyaz fosilli kırıntılı kireçtaşı içerir. Kuzey Sirenayka'da, beddahach formasyonunda yaygındır. Sirte setinde ise, yer yer aşağı ve yanal olarak kaba kumlu, fosilli bir kireçtaşı olan Fortino Formasyonu'na derecelenen zengin fosilli kireçtaşı, marn ve şeyl olarak yayılım gösterir.

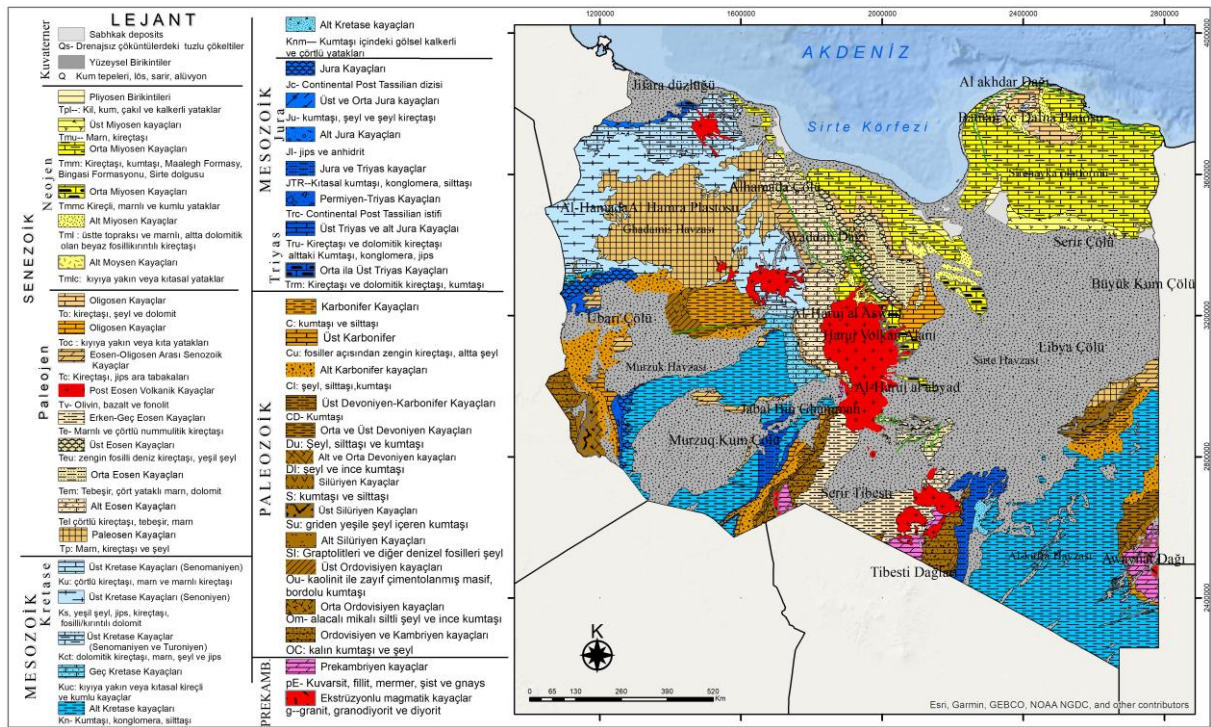
Alt Miyosen Kayaçları (Tmlc): Kıyıya yakın veya kıtasal yatakları, Fortino Formasyonu olarak ifade edilir. Aquitanian ve Burdigaliyen Çağında oluştuğu öngörülmektedir (Goudarzi, 1962: 28-33).

Kuvaterner Birimler:

Sabkha yatakları (Qs): Drenajsız çöküntülerdeki tuzlu çökeltilerden oluşmaktadır.

Yüzeysel birikintiler(Q): Kum tepeleri, lős, sarır, alüvyon, eoliyen kalkerit (Kargariş Kumtaşı ve eşdeğerleri) içeren geniş kıyı sırtlarını içerir, yerel olarak iç kısımlara doğru birkaç on kilometre uzanan fosilli kireçtaşı kaplama, kıyı Sirenayka'da ise kayalar taşıyan bir kireçtaşı olarak yayılım göstermektedir (Goudarzi, 1962: 22-25).

Harita 3. Libya'nın Jeoloji Haritası

Kaynak: (A.B.D. Jeoloji Birimi, 1962)

1.2. Jeomorfolojik Özellikleri

Araştırma sahasının jeomorfolojik özellikleri çeşitli kuşaklar şeklinde belirtilmektedir. Yeryüzü şekilleri doğal ortam koşullarını birçok yönden etkilemektedir.

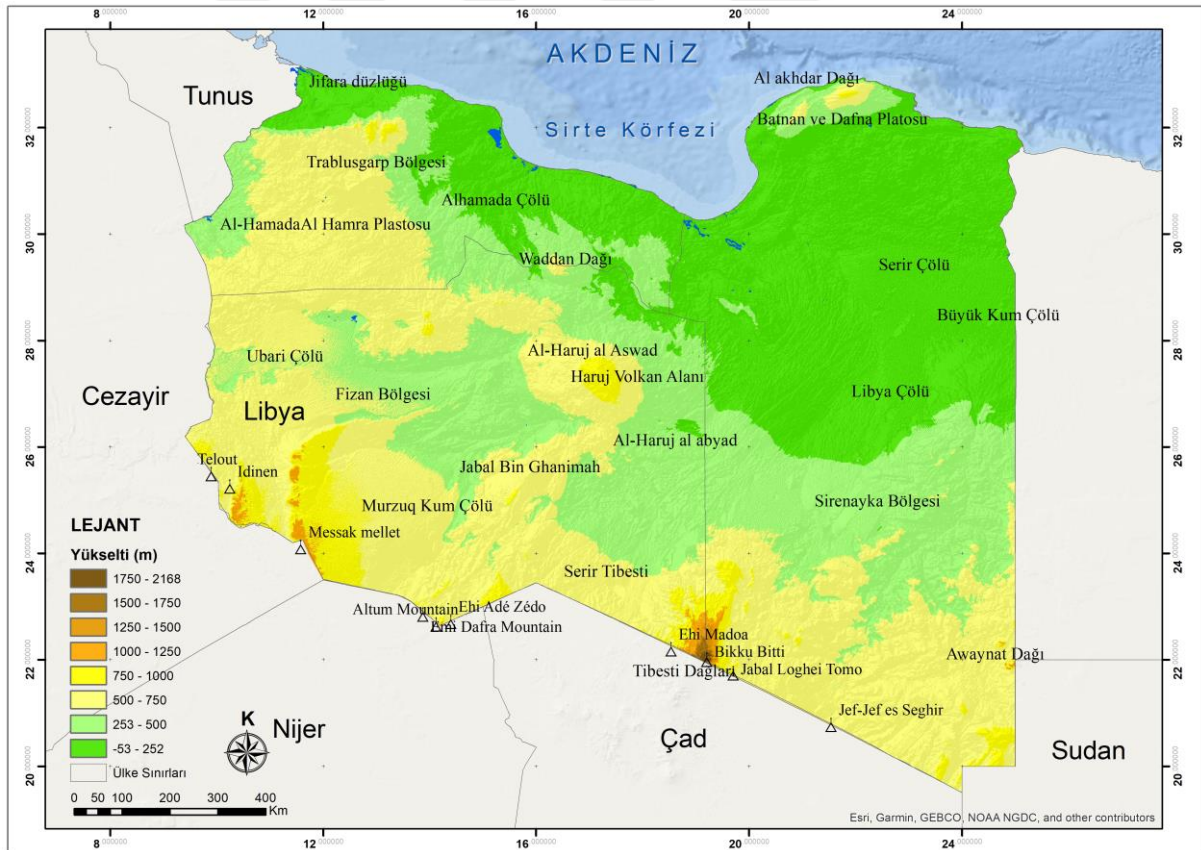
1.2.1. Alanın Topoğrafik Özellikleri

Çalışma sahasında topoğrafik özellikler yükselti ve eğim olarak değerlendirilmektedir. Başlıca fiziksel özellikler, kuzeybatıda Nafusa Platosu ve Al-Jafara Ovası, kuzeydoğuda Akhdar Dağları (Yeşil Dağlar) ve ülkenin geri kalanının çoğunu kaplayan Sahra platosudur. Al-Jafara Ovası, Libya'nın kuzeybatı köşesini kaplar. Nafusa Platosunun eteklerinde deniz seviyesinden yaklaşık 300 metreye yükselir. Kum tepeleri, tuzlu bataklıklar ve bozkırlardan oluşan ova, Libya nüfusunun çoğuna ve en büyük şehri olan Trablus'a ev sahipliği yapmaktadır. Nafusa Platosu, kıyıdaki Khoms'tan Nalut'a kadar yaklaşık 340 km uzanan bir kireçtaşı masifidir. Kuzeydoğu Libya'da Akhdar Dağları, Al-Marj ve Derne arasındaki kıyı boyunca uzanır. Bu kireçtaşı dağları, kıyıdan dik bir şekilde yaklaşık 600 metre yükselir ve daha sonra iç kısımda yaklaşık 30 km uzanır ve en yüksek noktalarında yaklaşık 900 metredir. Sahra platosu, Libya'nın yaklaşık onda dokuzunu oluşturmaktadır. Platonun yaklaşık yarısı kum çölüdür, bu da onu gerçek bir kum denizi yapmaktadır. Al-Haruj al-Aswad, Libya'nın merkezinde tepelik bir bazalt platosudur (Cordell vd., 2023: 1-5).

Al-Hamra Platosu, Nafusa Platosunun güneyinde yer alır. Köşeli taş parçaları ve kayalarla kaplı, yaklaşık 800 metre rakıma sahiptir. 820 metreye kadar yükselen çıplak kaya çıkıntıları barındırır. Güneybatıdaki Fizan bölgesinde, bir dizi uzun çöküntü ve havza, vadiler vaha yerleşimlerini içerir. 90 metre yüksekliğe ulaşan hareketli kum tepeleri, Fizan'ın Marzuk çölünde ve Mısır'a kadar uzanan doğu Libya Çölü'nde bulunmaktadır. Ülkenin en yüksek yerlerini Libya-Çad sınırında 2.267 metre yüksekliğe sahip Bikkü Bitti zirvesi (Picco Bette) ve Libya-Sudan sınırında 1.934 metre yüksekliğiyle Al-'Uwaynât Dağı'dır (Cordell vd., 2023: 1-5).

Libya'da önemli topoğrafik özellikler ülkenin kuzeydoğusunda Akdeniz yakınlarda yer alan Yeşil Dağ, kuzeybatıda Nafusa Dağı ve güneyde Tibesti dağlarıdır. Ülke topraklarının en alçak bölgesi ise, deniz seviyesinden 47 metre daha aşağıda olan Sabkhat Ghuzayyil bölgesidir. Doğuda, Akhdar Dağları ile deniz arasında uzanan ovaların toprakları bereketlidir.

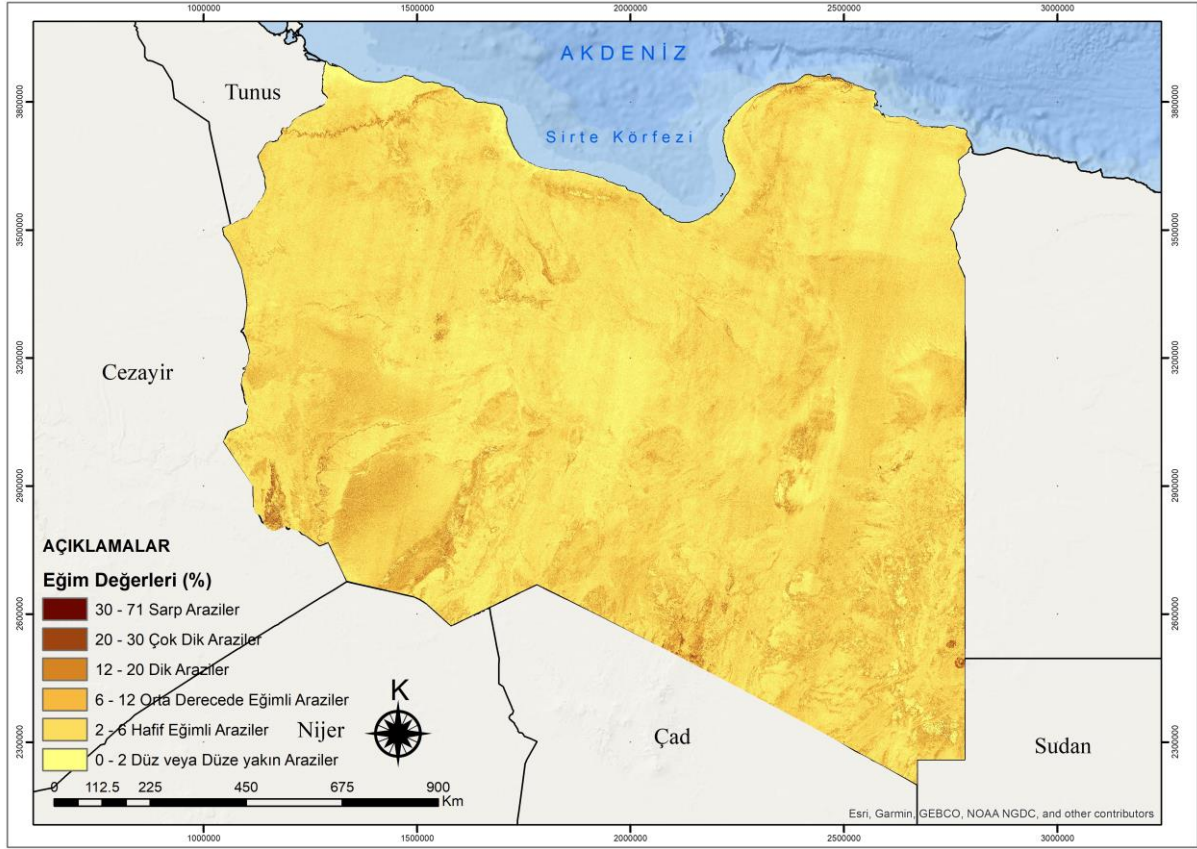
Harita 4. Libya'nın Fiziki Haritası

Eğim değerleri; %0-2 (Düz veya Düze yakın Araziler), %2-6 (Hafif Eğimli Araziler), %6-12 (Orta Derecede Eğimli Araziler), %12-20 (Dik Araziler), %20-30 (Çok Dik Araziler) ve %30+ (Sarp Araziler) şeklinde kategorize edilmektedir. Çalışma sahasın çoğunluğunu düz ve

düze yakın arazileri kaplamaktadır. Kıyı ovalarının ardında yükselen ve çeşitli kütleleri içeren yükseklikler eğim değerlerini artırmaktadır (Harita 5).

Harita 5. Libya'nın Eğim Haritası

Kaynak: (ASTERGDEM, 2023)

1.2.2. Ana Jeomorfolojik Üniteler

Çalışma sahasındaki temel morfolojik birimler şöyledir:

Ovalar ve Batıdaki Yüksek Dağlık Bölgeler: Bu alanlar batıda Tunus sınırından başlayıp doğuda Misrata'ya kadar uzanır. Bu alanlar iki bölgeden oluşmaktadır: Jafara Ovası olarak adlandırılan kıyı ovaları bölgesi ve batıda Tunus topraklarından doğuda Khoms şehrinin kıyısına kadar (Nafusa Dağı) olan yüksek dağlık bölge ile bazı ormanlık menşeli alanlardır.

Doğu Kıyı Bölgesi: Bu bölge Libya-Mısır sınırından Bingazi şehrine kadar uzanır. Al Jabal Al Akbar bölgesinde 860 m'ye ulaşana kadar yüksekliği kademeli olarak artan ve içlere doğru alçalan bir platodan oluşur. Bu plato aralığı üç bölgeden oluşur:

Yeşil Dağlar (Jabal Akhdar) Bölgesi: Bu dağlık bölge batıda Al Rajmadan doğuya doğru uzanır. Doğuda Derna alanı, yaklaşık uzunluğu ile 400 km ve yaklaşık 30 km

genişliğindedir. Al Jabal Al Akhdar'ın güney bölgesi ve Bingazi ve Derna ovasını kapsayan Doğu kıyı ovası bölgesidir.

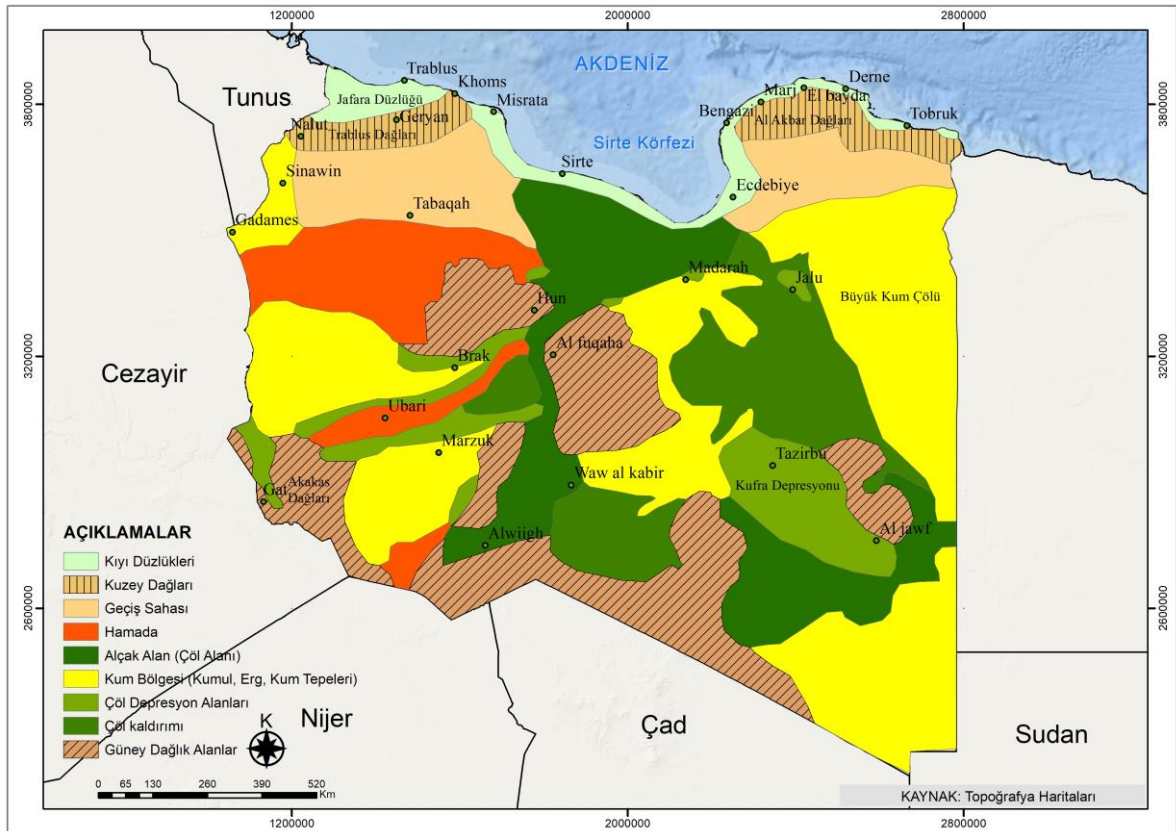
Merkez Bölgesi: Çoğunlukla düşük yağış oranına sahip mera olan, çöl ve deniz kökenli karışımlardan oluşan bazı kum tepecikleri ile serpiştirilmiş, bol miktarda tuzlu sulak alanlara (Sebkha) sahip bir kıyı ovası bölgesidir.

Çöl Bölgesi: Bu bölge Libya topraklarının büyük bölümünü oluşturur ve iki bölümden oluşur: Doğu kısım, Libya-Mısır çölünün bir uzantısıdır ve Al Jaghbub, Kufra, Jalu, Awjilah ve Tazirbu gibi bazı vahalar yer almaktadır. Batı kısmı ise, Al Hamada Al Hamra platosu da dahil olmak üzere çeşitli yüzeylerden oluşur. Kuzeyde, ortada Fizan çöküntüsü, güneyde Tibesti Dağları'nda deniz seviyesinden 2207 m'ye kadar kademeli olarak yükselen dağ yüksekliklerini oluşturur (Zurqani, 2021: 40-42).

Ayrıca sahadaki morfolojik özellikleri bu şekilde sınıflandırabiliriz. Kıyı ovalar kuşağı (Cefara, Misrata, Sirte, Bingazi, Doğu ovası), Kuzey Dağlık kuşak (El Garbi Dağı, El Akbar Dağı, El Batnan ve Ed Defne Platoları), Çöl Kuşağı (Alçak Bölgeler-Havzalar, Platolar, Vadiler, kum ve kum yatakları) şeklinde kategorize de edilmektedir (Almaqrou, 2022: 74-78).

Libya'daki topografya ve arazi yüzeyinin şekillerindeki farklılık doğal ortamda yer alan birçok unsuru etkiler. Özellikle topraklar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Libya kıyılarının uzunluğu yaklaşık olarak 2.000 km'dir Libya topraklarının onda dokuzu çöllerle örtülüdür. Bu geniş çöl sahasında çöl tiplerinin hemen her türüne ait örneklerle rastlanılır.

Harita 6. Libya'nın Morfoloji Haritası

Libya'nın beş büyük kara tortul havzası vardır, bunlar: Sirte Havzası, Marzuk Havzası, Kufra Havzası, Gadamis Havzası, Sirenayka Platformu, Trablus Açık Deniz Havzasıdır.

Garian yükseltisi ve Gargaf kemeri Libya'daki ana yapısal özelliklerdir. Sirte havzası kuzeybatı yönlü bir settir.

Jabal al Akhdar yükselmesi ve Sirenayka platformu, kuzeydoğu Libya'daki başlıca tektonik özelliklerdir; Kufra havzası ülkenin güneydoğu kesiminin temelini oluşturur. Kuzeybatı yönlü faylar Jabal bölgesinde ve Sirte'de baskındır, en önemlisi Sirte'yi Hamada havzasından ayıran Hun (El Giofra veya Al Jufrah) graben faylarıdır.

Güney ve Orta Libya'da doğuya doğru uzanan faylar, Nijer Cumhuriyeti'nden Al Haruj al Eswad bölgesine kadar uzanır. Doğu yönlü ana faylar kuzeybatıdır. Libya'nın bilinen en büyük petrol yatakları, Sirte havzasının Tersiyer ve Üst Kretase kayalarındadır, ancak petrol, Kambriyenden Triyasa kadar değişen yaşlardaki kayalarda da bulunur.

1.2.2.1. Dağlar

Çalışma sahasında genel olarak; kıyı ardında Yeşil Dağları ve Trablus Dağları, güney kesimde Akakus dağları, Tibes Dağları, Awenat Dağları ile merkezde yer alan Al Jaruj Aswad ve Waddan Dağları yer almaktadır.

Batı Dağı'nı oluşturan dağlar; Geryan Dağı, Terhona Dağı, Nefusa Dağı ve Masalata Dağları'dır. Çoğunlukla kireçtaşı kayalarından meydana gelen Batı Dağı'nda Abu Qanush bölgesi gibi birtakım küçük alanlarda, bazalt kayalar yer almaktadır. Bu dağın büyük bir kısmını çevreleyen kalker kayalar ile Batı Dağı'nın kuzey bölgesinde geniş bir ağ ortaya çıkmaktadır. Bu vadi alanları farklı taraflara geçişe aracılık etmektedirler. Jarjir Vadisi; Gazvan Vadisi, Maimon'u kapsayan eğim içerisindeki genel düşüş alanındaki vadi, Beni Velid Vadisi ve öteki küçük vadilerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Güney Libya'da ise; yükseklikleri 803 metreye varan Sauda Dağı, 1200 metreye ulaşan Haruj Dağları ile 2300 metre yükseltisinde Tibesti Dağı mevcuttur (Harita 6).

1.2.2.2. Ovalar

Kıyı ovaları deniz ile dağlar arasında veya deniz ile çöl alanları arasında yayılış gösterirler. Kıyı ovaları Libya'nın toplam yüzölçümünün %5'ini aşmamaktadır. Kıyı yer şekilleri ve kıyı ovaları, dar bir şerit halinde görülür. Sirte, el-Jafara, Doğu ve Bingazi sahada yer alan önemli ovalardır. El-Jafara Ovası, yaklaşık olarak 160 km uzunluğunda ve 120 km genişliğinde, üçgen şeklinde olan bir ovadır. El-Jafara Ovasının, güneyinden kuzeyine gidildikçe yükselti ortalaması yavaş yavaş alçalır, denize ulaşmayan ve çoğunlukla aktıkları dağların eteklerinde biten irili ufaklı vadilere ev sahipliği yapmaktadır. Bingazi Ovası, yüksekliği 100 metreyi aşmamakla birlikte güney ve kuzey alanlarda genişlemektedir. Kaya tabanı kireçtaşından oluştuğundan Terra rosa toprakları yaygındır (Üstün, 2020: 114-117). Sirte Ovası, 750 km uzunluğuna sahip olup büyük bir yaya benzemektedir. Sirte Ovasında kum plajları bulunmaktadır. Bunun yanında çok geniş bir alanı kaplayan Tawergha bataklığı gibi çok sayıda tuz bataklığı görülmektedir (Şefik ve Türker, 1990: 40-45). Doğu Ovaları: Bu isim, Al- Agouriya ile doğu sınırı arasındaki irili ufaklı tüm ovaları temsil eden bir isimdir. Çakıl plajları birçok yerde yaygındır. Alçak kumlu plajlar, kum tepeleri, Ras El Tin, Pemba Körfezi ve Ain El Ghazala bu bölgededir.

1.2.2.3. Platolar

Al-defne, Al-Hamada ve Al-Butnan Libya’da yer alan önemli platolardır. Deniz seviyesine göre yaklaşık 200 m yüksekliği bulunan Al-defne, dikdörtgen şekilli bir plato özelliği taşımaktadır ve Libya çölünün kuzey sınırına ortalama 220 km uzaklıkta yer alır. Akdeniz’e uzanan vadilerin büyük bir kısmı bu plato üzerinde görülür. Güney kısmına gidildikçe alçalmanın olduğu gözlenir. Al-Hamada platosunun yüzey kısmı kumlu kayalardan meydana gelmektedir. Plato, Sirte Körfezi noktasına doğru uzanmaktadır (Üstün, 2020: 114-117).

1.3. İklim Özellikleri

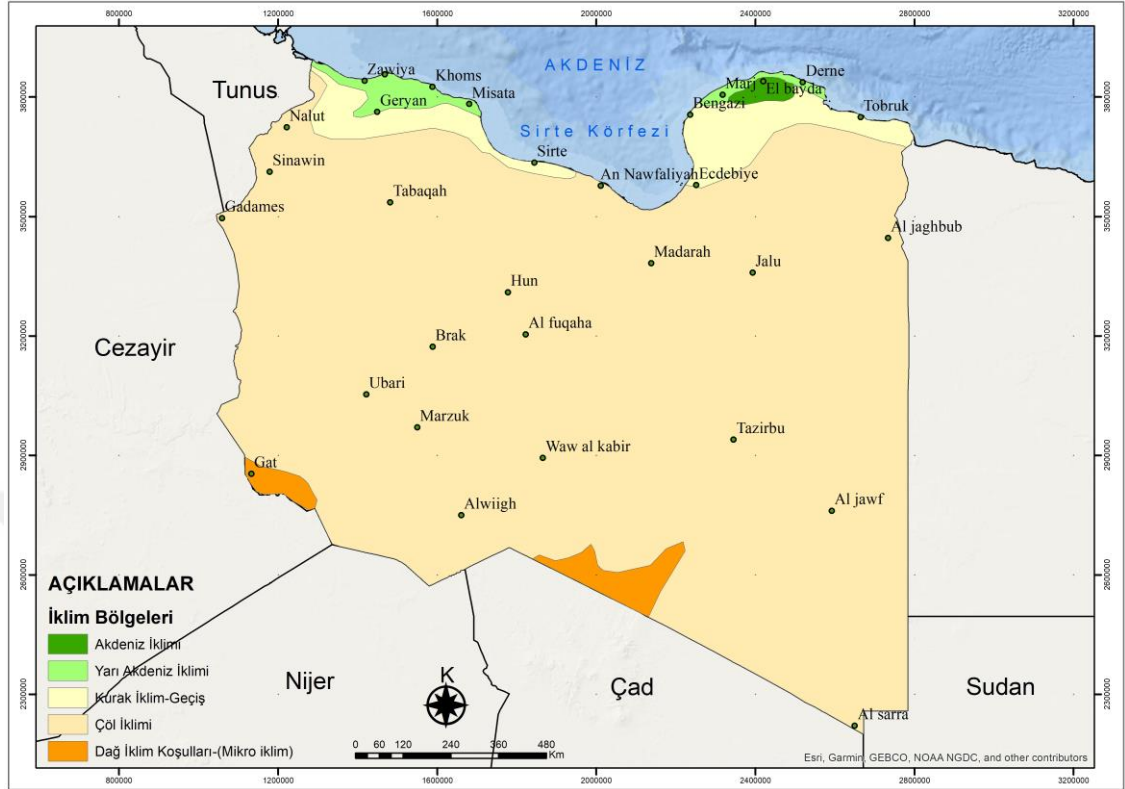
Çalışma sahasında çeşitli iklim özellikleri yer almaktadır. Genel olarak kıyı kuşağının dar kesimlerinde Akdeniz iklimi, ardından yarı kurak iklim ve sahanın büyük bölümünde Çöl iklimi gözlenmektedir. Trablus’un batısında bulunan Al Aziziya, 1922 yılında 57,8°C ile bölgede en fazla sıcaklığın görüldüğü alan olmuştur (Eljadid, 1997: 3-6).

Sahra Çölü üzerinde, Cibri olarak isimlendirilen kum rüzgârları esmektedir. Bu rüzgârlar, kuru ve sıcak kum özelliği taşımaktadır. Rüzgâr estiği zaman, gökyüzünü kırmızıya çevirerek görüş mesafesini düşürerek, yazın birkaç gün içinde sıcaklığı artırır ve toplumun hayat standardı üzerinde olumsuz etki oluşturur.

Libya ikliminin ayrıntısına inecek olursak; ülkede beş tane iklim bölgesinden söz edebiliriz. Bu iklim bölgeleri şöyledir:

- Subtropikal Akdeniz Kuşağı, kapladığı alan dardır (Al-Jabal al-Akhdar dağı ile sınırlıdır).
- Yarı Akdeniz Kuşağı, batıda dar bir kıyı şeridi olarak başlar ancak doğuya gidildikçe genişleyerek Misurata şehrinden sonra kesintiye uğrar ve ardından tekrar Bingazi ile Derne arasındaki dar kıyı şeridinde görülür.
- Bozkır (Step İklimi) Kuşağı, Jabal Nafusa ve Al Jabal Al Akhdar’ın güney yamaçlarından başlayıp, Ajdabiya’nın doğusuna- Mısır sınırına kadar görülür.
- Çöl Kuşağı, Libya’nın geniş alanlarını kaplar.
- Dağ İklimi, Güneybatı Ghat ve güney Tibesti’deki dağlık bölgelerde görülür (Eljadid,1997: 3-6).

Harita 7. Libya'nın İklim Bölgeleri

1.3.1. Sıcaklık

Sıcaklık özellikleri doğal ortamda birincil etkiye sahip ve birçok unsuru etkiler. Genel olarak yaz ayları kurak, kış aylarının ise ılık geçtiği görülmektedir (El-Atrahs, 2021: 18-23).

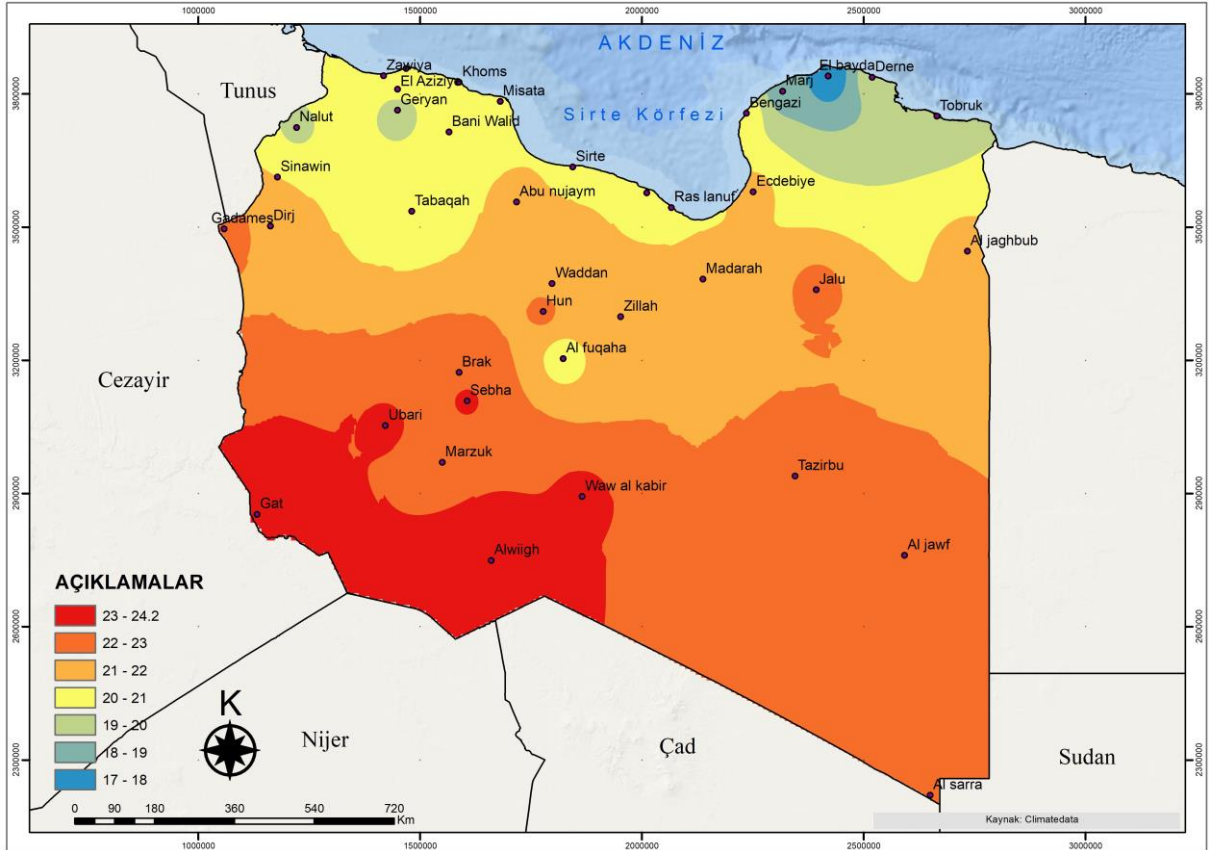
Tablo 1. Libya'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri

İstasyon	Sıcaklık(°C)	Yükseklik(m.)	Bölge
Derne	20,3	12	Derne
Al-Marj	19,4	325	Al-Marj
Bengazi	18,4	2	Bengazi
Tobruk	20,5	4	Al-Buṭnan
Ecdebiye	19,7	2	Al-Waḥat
Al-Bayda	21,3	624	Al Jabal al Akhdar
Al-Jawf	17	400	Kufra
Sirte	23	4	Sirte
Nalut	20,8	622	Nalut

Al khums	19,7	6	Almargeb
Trablus	20,5	9	Trablus
Al Aziziye	20,7	100	Al Jifarah
Zawiye	20,8	21	Zawiye
Misrata	21	6	Misrata
Zuvare	20,6	5	An Nuqat al Khams
Geryan	19	701	Al-Jabal al-Gharbi
Hun	22,2	260	Al-jufrah
Brak	22,9	355	Wadi ash şati
Sebha	23,1	423	Sebha
Awbari/Ubari	23,1	469	Wadi al hayat
Marzuk	22,6	450	Marzuk
Gat	24,2	673	Gat

Kaynak: (Climatedata, 1991 – 2021)

Harita 8. Libya'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Haritası

1.3.2. Yağış

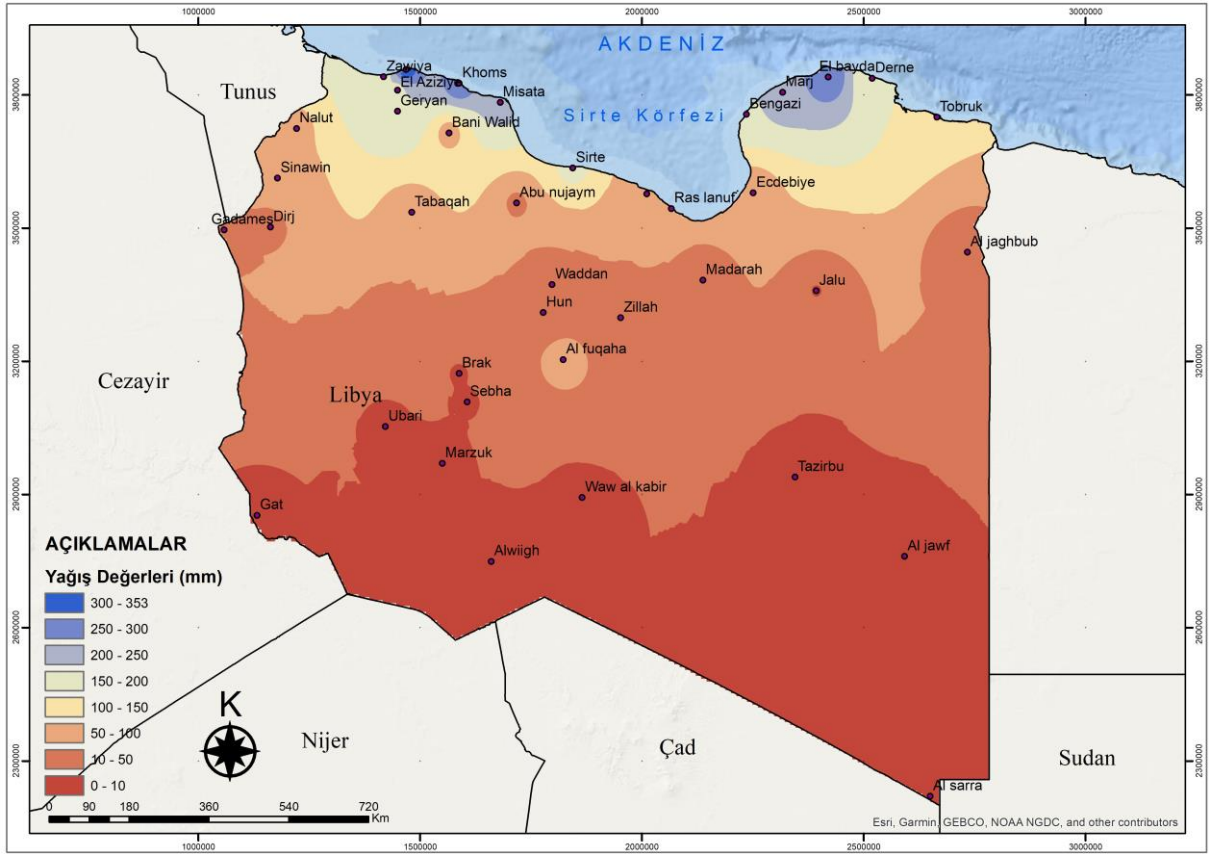
Yağış özellikleri doğal ortamda büyük bir etkiye sahiptir. Çalışma sahasında yağışın çoğunluğu Yeşil Dağın üst kısımlarına, Derne, Trablusgarp, Tajoura, Gharyan ve Batı Dağının kenar sahillerine düşer. Genel olarak yağışlar ülkenin doğusuna ve güneyine gidildikçe azalır. Kuzey Libya’da siklonik yağışlar yoğundur. Nispi nem oranı, denizden gelen nemli hava kütleleri nedeniyle özellikle kıyı şeridinde ağustos ve eylül ayları aralığında yüksektir, deniz etkisinden uzak olması sebebiyle çöl bölgelerinde çok düşüktür.

Tablo 2. Libya’nın Ortalama Yağış Değerleri

İstasyon	Yağış(mm.)	Yükseklik(m.)	Bölge
Derne	154	12	Derne
Al-Marj	250	325	Al-Marj
Bengazi	193	2	Bengazi
Tobruk	100	4	Al-Buṭnan
Ecdebiye	63	2	Al-Waḥat
Al-Bayda	300	624	Al Jabal al Akhdar
Al-Jawf	0	400	Kufra
Sirte	168	4	Sirte
Nalut	89	622	Nalut
Al khums	299	6	Almargeb
Trablus	354	9	Trablus
Al Aziziye	181	100	Al Jifarah
Zawiye	181	21	Zawiye
Misrata	236	6	Misrata
Zuvare	176	5	An Nuqat al Khams
Geryan	175	701	Al-Jabal al-Gharbi
Hun	18	260	Al-jufrah
Brak	9	355	Wadi ash şati
Sebha	8	423	Sebha
Awbari/Ubari	7	469	Wadi al hayat
Marzuk	6	450	Marzuk
Gat	6	673	Gat

Çalışma sahasında genel olarak yağışların çoğu kıyı kesimine düşerken, en az yağış değerleri merkezde ve güney kesiminde görülmektedir. Yağış değerlerinin düşük olduğu Libya’da çeşitli yüksekliklerde mikro iklim alanları görülmektedir. Bu alanlara yağış değerleri nispeten artmaktadır.

Harita 9. Libya'nın Yağış Haritası

Afrika kıtasının kuzey kesiminde, Al Jabal Al Akhdar ve Trablus Dağları'nın bir kısmı (yani, Jabal Nafusa) dışında kalan alanlarda, kurak ile yarı kurak bir iklim (Akdeniz iklimi "Xeric") görülür. Bu alanlarda, kış mevsimi yağışlı geçer, yaz mevsiminde ise neredeyse hiç yağış yoktur (Zurqani, 2021: 40-42).

Libya'nın kuraklık indeksine bakıldığında çoğunlukla aşırı kurak bir iklim özelliğinin olduğu gözlenmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Libya'daki Kurak Bölgelerin Yüzdesi

Kuraklık Bölgeleri	Ort. Yıllık Yağış	Alan (bin km kare)	Toplam Alanı (%)
Aşırı kurak	50'den az	1.589.00	90.80
Kurak	50-200	130.00	7.40
Yarı kurak	200-400	26.00	1.50
Yarı kuru-yarı nemli	400'den fazla	5.00	0.30
Toplam		1750.00	100.0

(Zurqani vd., 2019)

1.4. Toprak Özellikleri

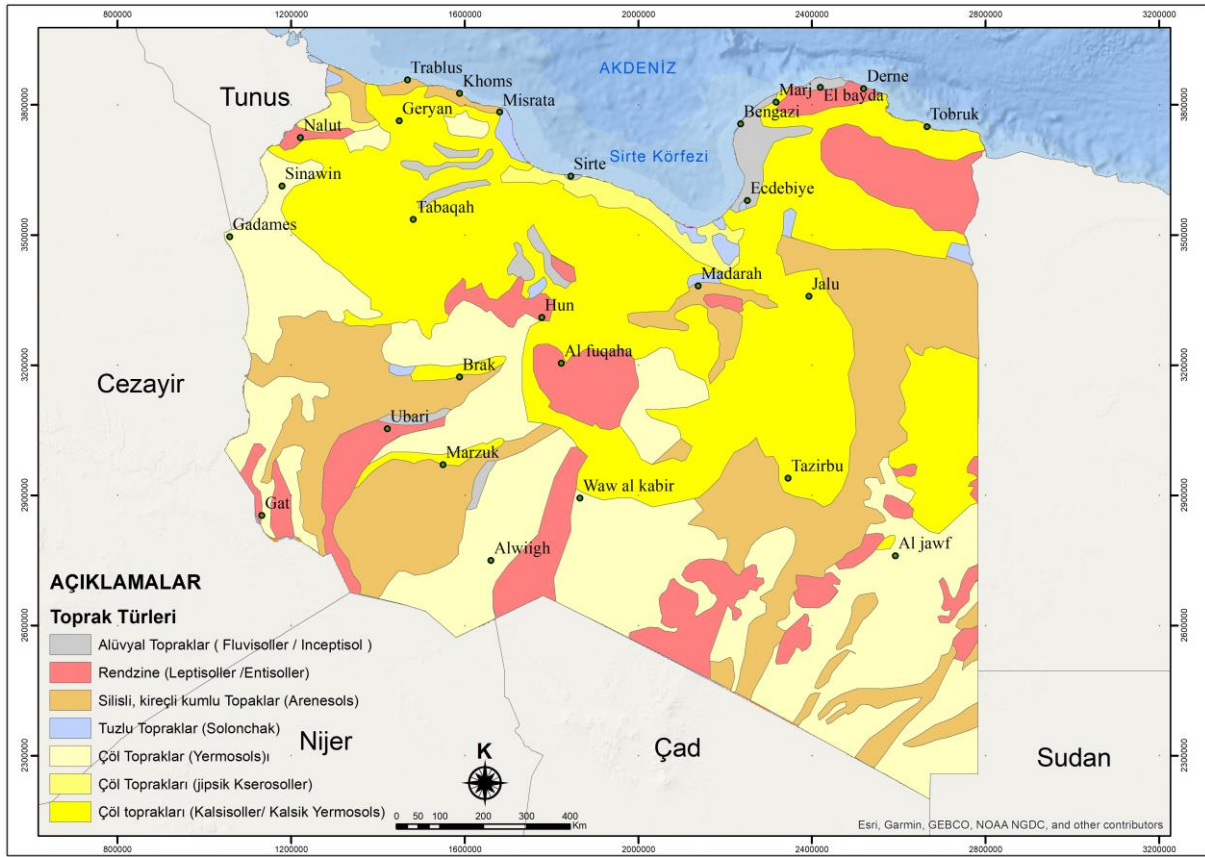
Toprak oluşumu üzerinde birçok faktör etkilidir. Dünyada birçok toprak sınıflandırması kullanılmaktadır. Ülkemizde yaygın olarak eski Amerikan toprak sistemi kullanılır. Çalışma sahasında; Alüvyal topraklar, Rendzina, Silisli-kireçli topraklar, Tuzlu topraklar ve Çöl toprakları yayılış gösterir.

Alüvyal topraklar veya Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) sınıflandırma sistemindeki 30 toprak grubundan biri olan Fluvisoller: Tipik olarak nehir taşkın yataklarında, deltalarda ve kıyı ovalarında olduğu gibi, yüzey suları veya yükselen yeraltı suları tarafından periyodik olarak sular altında kalan düz topografyada da bulunur. Fluvisoller teknik olarak zayıf veya var olmayan bir yüzey horizonu (en üstteki katman) ve düzenli aralıklarla veya yakın geçmişte birikmiş olan nehir, göl veya deniz sedimanlarında tanımlanır. Fluvisoller, taşkın yataklarında ve deltalarda meydana gelir.

Silisli-Kireçli ve Kumlu Topraklar veya Arenosoller: Herhangi toprak profili gelişimine sahip olmayan kumlu dokulu topraklardır. Humus bakımından düşük, yalnızca kısmen oluşturulmuş bir yüzey horizonu sergilerler ve yüzey altı kil birikiminden yoksundurlar. Aşırı geçirgenlikleri ve düşük besin içeriği göz önüne alındığında, bu toprakların tarımsal kullanımı dikkatli yönetim gerektirir.

Tuzlu Topraklar veya Solonchaklar: Solonchaklar, alçıtaşı, sodyum veya kalsiyum karbonat birikimleri ile su basmasının etkilerini gösteren katmanlar dışında, kara yüzeyinden 30 cm'e kadar yüksek çözünür tuz birikimi ve belirgin bir alt yüzey tabakalaşmanın olmaması ile tanımlanır. Solonchaklar, Kurak, Akdeniz veya Subtropikal bölgelerde olduğu gibi, iyi tanımlanmış bir kurak mevsime sahip kapalı havzalarda karşılaşılan yüksek buharlaşma koşulları altında tuzlu ana materyalden oluşur. Solonchaklar büyük ölçüde kurak ve yarı kurak iklim bölgeleriyle sınırlıdır. Solonchaklar, tuzlu yeraltı suyunun yüzeye yaklaştığı yerlerde veya toprak suyundan buharlaşma-terleme yoluyla tuzların toprakta biriktiği yerlerde meydana gelir.

Harita 10. Libya'nın Toprak Haritası

Kaynak: (Jones vd., 2013)

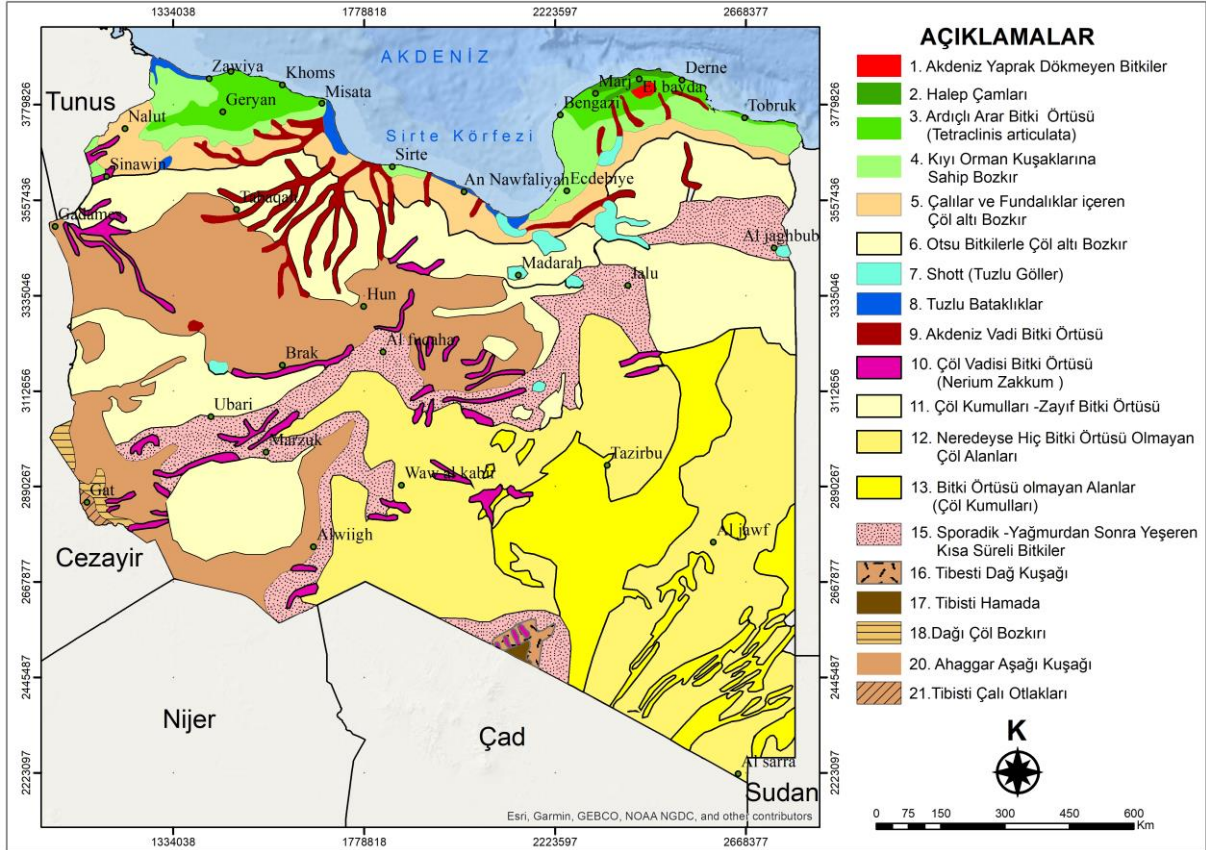
Çöl Toprakları: Birçok yeni sınıflandırmada çöl toprakları çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Yermosoller, kurak şartlar altında meydana gelen, çok zayıf A horizonu içeren topraklardır. Kalsik Yermosoller, 0-125 cm arasında kireçli horizon içeren topraklardır. Kserosoller ise yağış miktarının son derece az olmasından dolayı sadece kolay çözülebilen tuzlar toprak yüzeyinin hemen altında birikir. Toprak organik madde açısından son derece zayıftır (Atalay, 2016: 52-57).

1.5. Vejetasyon Özellikleri

Çalışma sahasının coğrafi konumu ve iklim koşulları, bitki örtüsünün yayılışını güçlü bir şekilde etkiler. Vahalar zeytin ağaçlarının yanında hurma ağaçlarının büyümesini desteklese de özellikle çöl bölgelerinde bitki örtüsü seyrek. Tarımsal bitki örtüsü esas olarak Akdeniz kıyısı boyunca kuzey şeridinde, bazı dağlık bölgelerde ve çölde dağılmış birkaç vahaya yer almaktadır. Libya'daki doğal bitki örtüsü dağılımı, esas olarak iklim ve toprak tiplerine göre değişmektedir. Doğal bitki çeşitliliği çevresel faktörlerdeki yerel ve bölgesel farklılıkları yansıtır. Ülkenin büyük bölümünün çöl alanları olduğu kabul edilirse, verimli bölgeler ağırlıklı olarak kıyı şeridi alanlarında bulunmaktadır. Akdeniz kıyıları halofit bitki örtüsü ile karakterize

edilirken, Halep çam ormanları, Ardıçlı arar ormanları ve kıyı orman kuşaklarının bulunduğu bozkır gibi dağlık alanlar Akdeniz bitki örtüsünü karakterini gösterir. Çöl altı alanlarda çalılar ve otsu bitkiler içeren bozkırlar görülür. Çöl bölgelerinde yağmurlardan sonra sporadik bitki örtüsü olarak adlandırılan bazı kısa ömürlü bitkiler yer alır.

Harita 11. Libya'nın Vejetasyon Haritası

Çalışma sahasında geniş yüzölçümüne rağmen biyolojik çeşitliliğin nispeten zayıf olduğu gözlenmektedir. Ülkede 118 familyaya dağılmış 744 cins ve bunlardan sadece %4'ü endemiktir (Pachyctenium, Libyella ve Oudneya gibi bitkiler). Toplam endemik bitki sayısının %50'den fazlası, kuzeydoğu bölgesindeki Al Jabal Al Akhdar 'da bulunmaktadır.

Foto 1. Libya'nın Çeşitli Vejetasyon Örtüsü

a)

b)

c)

d)

e)

f)

a- Islak sabkha ortamında tuz kabuğu, b- palmiye ağaçları, c- Açık çalılıklara kapalı alan, d- Çok açık ağaçlık alan e- Çöl öncesi bölgede seyrek cüce çalılar ve f- Seyrek bitki örtüsüne sahip taşlı çıplak alan

Kaynakça: (Zurqani, 2021)

1.6. Hidrografik Özellikleri

Çalışma sahası su kaynakları bakımından oldukça fakirdir. Bu nedenle yer altı su şebekesi önem arz etmekte ve bu kaynaklardan olabildiğince faydalanılmaya çalışılmaktadır. Kıyı kesiminde yer altı suları yüzeye yakındır. Çöl bölgelerinde ise yer altı sularının yüzeye çıktığı yerlerde vahalar oluşmaktadır (Kavas, 2003: 513-518).

İklim ve jeolojik özellikler ile suyun kalite ve hareketlerine dayanarak araştırma sahası beş ana su bölgesine ayrılmaktadır. Libya'nın batısında Cefara Ovası Havzası, Sirte şehrinin batısında ve Libya'nın ortasında El-Hamada El-Hamra Havzası, Libya'nın doğusunda El-Cebel El-Akhdar Havzası, Libya'nın güneyinde Marzuk Havzası, Libya'nın güneydoğusunda El-Kufra ve Es-Serir Havzalarıdır. Bununla birlikte bu ana havzalar dışında küçük havzalar veya sınırlı yeraltı suyu rezervuarları da yer almaktadır (Pallas, 1978: 324),(Almaqrous, 2022: 74-78).

Libya nüfusunun %80'lik bir oranla ülkenin kuzeyindeki kıyıda yaşaması, orada çeşitli insan faaliyetlerinde artışa yol açmıştır. Yeraltı suyu, Libya'nın su ihtiyacının %95'inden fazlasını karşılar (Almaqrous, 2022: 74-78). Su ihtiyacını karşılamak için Büyük İnsan Yapımı Nehir Projesi kurulmuştur. İnsan yapımı nehir projesi Libya'da 1953'te petrol aramaları sırasında yer altı suyunun keyfedilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. 1984 yılında proje beş faz şeklinde planlanarak yapımına başlanmıştır.

Bu proje, çapı dört metre ve uzunluğu yedi metre olan, toprağa gömülü büyük borular aracılığıyla tatlı su taşınmasını planlanmaktadır. İlk aşamalarında uzunluğu 4.000 kilometreyi aşan, güneydoğudaki El-Kufra ve Es-Serir kentlerinin vahalarının kuyu alanlarından ve güneybatıdaki Fizan Havzası ile El-Hasavne Dağı'nın kuyu alanlarından nüfusun kuzeyde toplandığı tüm şehirlere kadar uzanmaktadır. Nehirin gelecekte biri Gadamis vahasından, diğeri Çağbub vahasından olmak üzere başka iki kol tarafından da besleneceği öngörülmektedir. Bir diğer deyişle Sahra'nın altındaki akiferlerden, özellikle Nubian Kumtaşı Akifer Sisteminden su alarak, yeraltı boru hatları ile Libya nüfusunun çok büyük bir bölümünün yaşadığı Kuzey kıyı şehirlerine taşıyarak Libya'nın su ihtiyacını karşılayacaktır (İlhan, 2009: 17-22), (Harita 12).

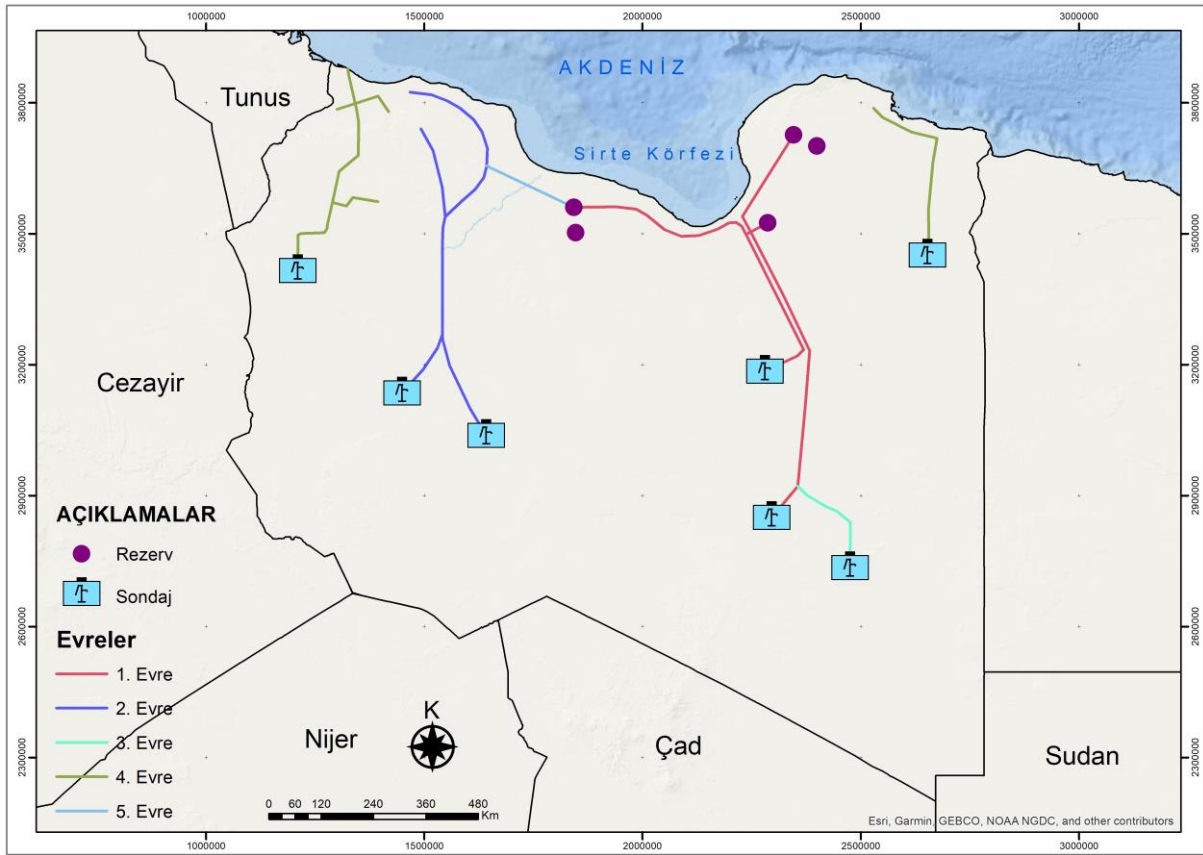
Ortalama olarak 30 milyar dolar maliyeti olan bu proje Libya'nın en büyük projeleri arasında yer almaktadır. Dünyanın da en büyük sulama projesidir. Suyun kalitesi de son derece yüksektir (Yorulmaz R., 2020: 65-67).

Kıyı vadileri içerisinde kurulmuş olan barajlar vasıtasıyla yağmur sularının bir araya getirilmesiyle, Derne Vadisi Barajı, Al-Mjnin Barajı, Al-Qatara Vadisi Barajı ve Kaam Barajı

gibi barajlar oluşturulmuştur. Bunun yanında Akhdar Dağında çok sayıda alanda karstik su depolama alanları yer almaktadır. (Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 65-67).

Ayrıca yüksek bölgeler kış aylarında yağış halindeki yağmurdan yeteri kadar faydalanamamaktadır. Bazı durumlarda aniden yağmur yağışı yaşandığında su taşkınlarının güçlü bir halde ortaya çıktığı görülmektedir. Burada bulunan akarsular genellikle Akdeniz'e dökülmektedir (El-Atrahs, 2021: 18-23).

Harita 12. Libya'nın Büyük Yapay Nehir Proje Haritası

Kaynak: (Wheida ve Verhoeven, 2007)

1.6.1. Akarsular

Çalışma sahası kurak iklim özelliklerine sahip olduğundan dolayı devamlı akarsular görülmez. Yer yer geçici akarsular tarafından oluşturulan vadiler sahada karşımıza çıkmaktadır. Farıg Vadisi, batıda Elbi El-kebir ve Sevf elcin ve güneyde El-şati Vadisi bulunmaktadır. Yağmur suları çoğunlukla yer altı sularını beslemektedir. Fezanda yer alan kanallar olarak tuz düzlüklerine ve playalara akar. Trablusgarp'taki en önemli drenaj sistemi sayısız kökenli Wadi

Soffegin'dir. Giado ve Yafran arasındaki kaynak suyu kolları, Yafran'ın güneyinde Cebel'in kıvrımlarından doğar ve akar.

Sirenayka'nın Sirte bölgesinde Wadi AI Faregh, bölgedeki başlıca drenaj sistemidir. Batıya doğru akar ve El Agheila'nın güneydoğusundaki Sabkhat Kurkiirah'ın büyük çöküntüsüne boşalır. Jabal al Ahdar'ın güneybatı kanadından başlayıp Bingazi Ovası'na doğru akan Wadi Gattar (AI Qattar), suyu yalnızca yoğun seller sırasında yerin üstünde olmasına rağmen, kıyı ovalarının en önemli drenaj sistemidir.

Fezan kanalları tuz düzlüklerine ve playalara akar. Akarsular tek veya birbirine bağlı küçük sistemler halindedir ve nadiren şiddetli yağmur fırtınaları sırasında yalnızca kısa süreli akış meydana gelir. Kuzey Fizanda, güneye akan bir dizi vadi tarafından Ubari Kum Denizi'nin kuzeyindeki kapalı bir havza olan Shati Vadisi'ne doğru akarsular akar. Jabal Al Haruj al Aswad'dan gelen akış kuzeyde Zelia'ya ve doğuda Sarir Calanscio'ya doğru bir akış söz konusudur (Goudarzi, 1970: 7-12).

1.6.2. Göller

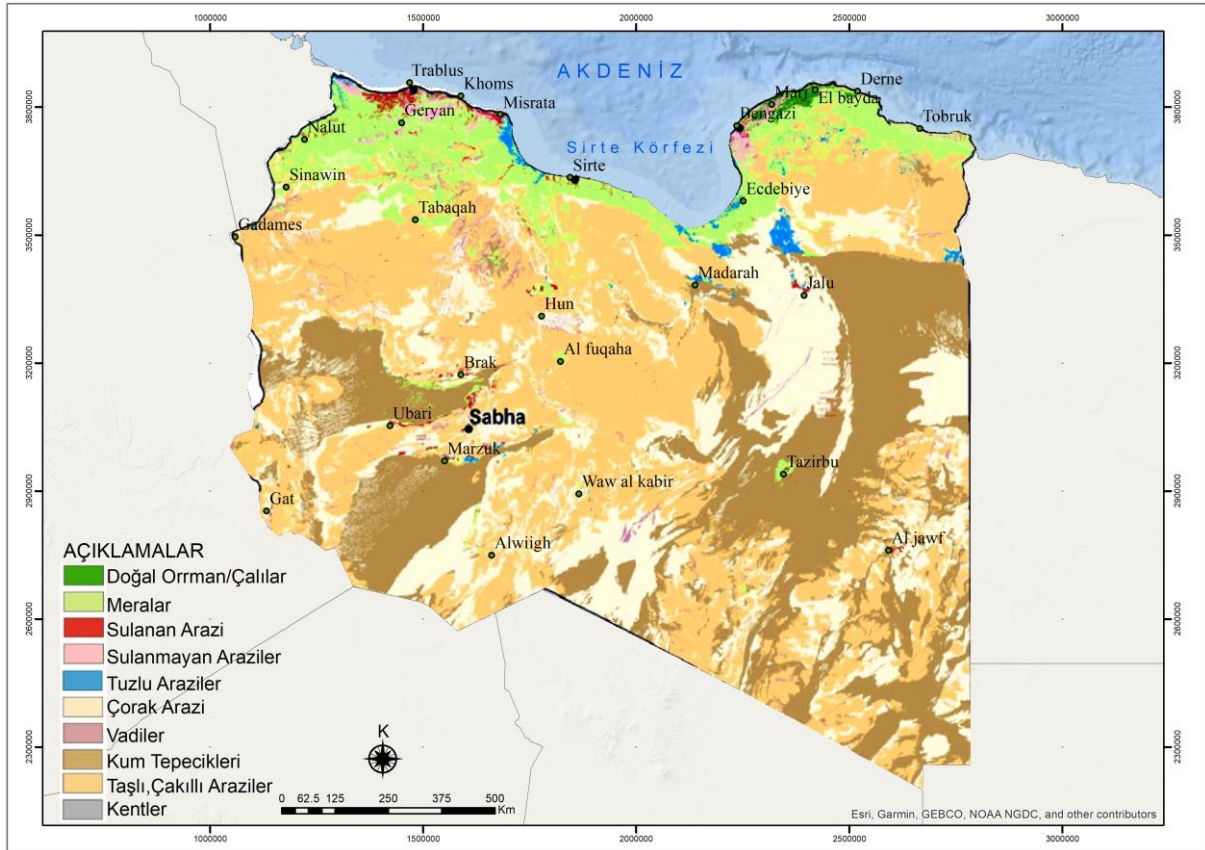
Kıyı bölgelerinde 'Sebha' adı verilen suları tuzlu ve sığ göller yer almaktadır. Bingazi Ovasında, Ain Al-Zayana Gölü ve Boudzira Gölü gibi karstik oluşumlu göller vardır. Bunların dışında Mat'an Al Jafr, ve Waw An Namus (volkanik bir dağdır) dağının etrafında da göl oluşumu vardır. Libya'nın kuzeybatısındaki Qattara Çöküntüsü deniz seviyesinin altında yer alır ve geçici göller, tuzlalar ve tuz bataklıklarıyla örtülüdür. Diğer büyük tuzlalar arasında Sidra Körfezi'nin yakınındaki sahile yakın Sabkhat al Hayshah ve kuzeydoğudaki Sabkhat Shunayn ve Ghuzayyil yer alır. Su kaynağı sağlayan birkaç doğal çöl gölü vardır. Bunların başlıcaları, güneyde Ubari Kum Denizi'ndeki Gaberoun, Mandara ve Mafo akes– dahil Ubari gölleri, Ouau en Namu gölleri ve bir lagün olan Bingazi Gölü'dür (Goudarzi, 1970: 12-15).

1.7. Arazi Kullanımı

Nüfusun artış göstermesi ile gelişmiş ülkeler tarafından, mevcut doğal kaynaklardan daha iyi şekilde faydalanılmasına yönelik arazi sınıflandırma sistemleri oluşturulmuştur (İncekara, 2020: 173-177). Çöller, Libya'da karaların %95'ini kaplar. Su kaynaklarının fazla kullanımı, meraların aşırı şekilde otlatılması ve doğal bitki örtüsünün hızlı tahribatı ve ormansızlaşmanın arttırdığı toprak erozyonu ülkedeki çevre sorunlarından biridir. Erozyon, daha çok rüzgâr erozyonu, yoğun tarım faaliyetleri yüzünden yanlış toprak kullanımı ve kontrolsüz su akışı sebebiyle oluşur. Yüksek şehirleşme oranı, verimli toprakların %25'inden fazlasının şehir alanlarına dönüşmesine neden olmuştur (Tablo 4).

Tuzlanma, ülkedeki en büyük arazi kullanım sorunlarından biridir. Birçok kıyı bölgesi, deniz suyu girişi sebebiyle tehlike altındadır. Deniz suyu müdahalesi, bazı sulama sularında yüksek oranda tuz bulunmasına ve verimliliğin azalmasına yol açmıştır. (Zurqani vd, 2019: 42-45).

Harita 13. Libya'nın Arazi Kullanımı Haritası

Kaynak: (Zurqani, 2021'den uyarlanarak)

Libya topraklarının yüzölçümü yaklaşık 1.759.540 km²'dir. Tarım alanı 20.968 km² (% 29 sulu ve %71 yağmur suyuyla beslenen), doğal ormanlar ve çalılar 3.356 km², meralar 150.061 km², vadiler 15.471 km², tuzlu arazi 9679 km², kentleşmiş alan 1.883 km² ve diğer taş 1.558.122 km² civarında çakıl, kum tepeleri ve kıraç arazi (toplam alanın %90'ı) oluşturmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Libya’da Arazi Kullanımı

Arazi örtüsü tipi	Trablus	El-Haliğ (Sirte)	Bingazi	Fezzan Sabha	Toplam Alan	
					Km²	%
Sulanan arazi	3077	1325	392	1301	6095	0,35
Yağmurla beslenen arazi	8773	543	557	-	14.873	0,85
Taş çakıl arazisi	111.516	297.030	58.083	213.994	680.623	38,68
Kum tepelikleri	2056	270.039	31.591	143.852	447.538	25,43
Çorak arazi	26.424	220.806	14.550	168.181	429.961	24,44
Vadi arazisi	6576	5128	646	3121	15.471	0,88
Doğal orman çalıları	537	50	2768	1	3356	0,19
Meralar	76.133	40.448	29.233	4247	150.061	8,53
Tuzlanmış arazi	2567	4924	1832	356	9679	0,55
Kentsel	1090	368	307	118	1883	0,11
Genel Toplam	238.749	840.661	144.959	535.171	1.759.540	100

İKİNCİ BÖLÜM

LİBYA’NIN BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. Libya’nın Yerleşme Tarihçesi

Libya, ismini asırlar öncesinde bu bölgeye yerleşmiş olan *Libo* kabilesinden almıştır (Shaker, 1981: 22). Berberiler çalışma sahasına ilk yerleşen etnik gruptur. Ülkenin batısında, Fenikeliler ticaret karakolları oluşturmuşlardır. Yunan koloniciler ise, M.Ö. 630 yıllarında doğuda şehir devletleri kurmuşlardır Roma İmparatorluğu tarafından egemenlik altına alınmasından önce Libya; farklı dönemlerde Yunanlılar, Kartacalılar, Mısırlılar, Persler tarafından yönetilmiştir (Karaca, 2021: 7-12). İlkçağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan bölge, Hz. Ömer döneminde İslamiyet’le tanışmış; 1551’de Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında kalmıştır. Libya toprakları, 1551’den 1911 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyeti altında yer almıştır. İlk çağlardan itibaren pek çok devletin ilgi odağı olan Libya, sömürge yarışına geç katılan İtalya’nın da dikkatini çekmiştir. 1911’de Trablusgarp Savaşı’nın sonrasında, imzalanan Uşi anlaşmasıyla İtalyanların egemenliğine geçmiştir. Bir süre sonra Ömer Muhtar liderliğinde İtalya işgaline direniş başlamıştır. İtalya daha güçlü bir ülke olduğu için bu direniş Ömer Muhtar’ın idam edilmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonrasında Senusi’nin direnişleri ile Libya, 1951’de bağımsız olmuştur. 1952 yılında ise BM, Libya’nın bağımsızlığını tanımıştır. 1 Eylül 1969’da gerçekleşen askeri darbe, Kaddafi’nin Libya’daki kırk iki yıllık döneminin başlangıcı olmuştur. Bu darbeye El-Fatah Devrimi denilmiştir (Baltalı, 2019: 15). Kırk yılın sonunda bu yönetim sonlanmış ve yerine meclis yönetimi getirilmiştir.

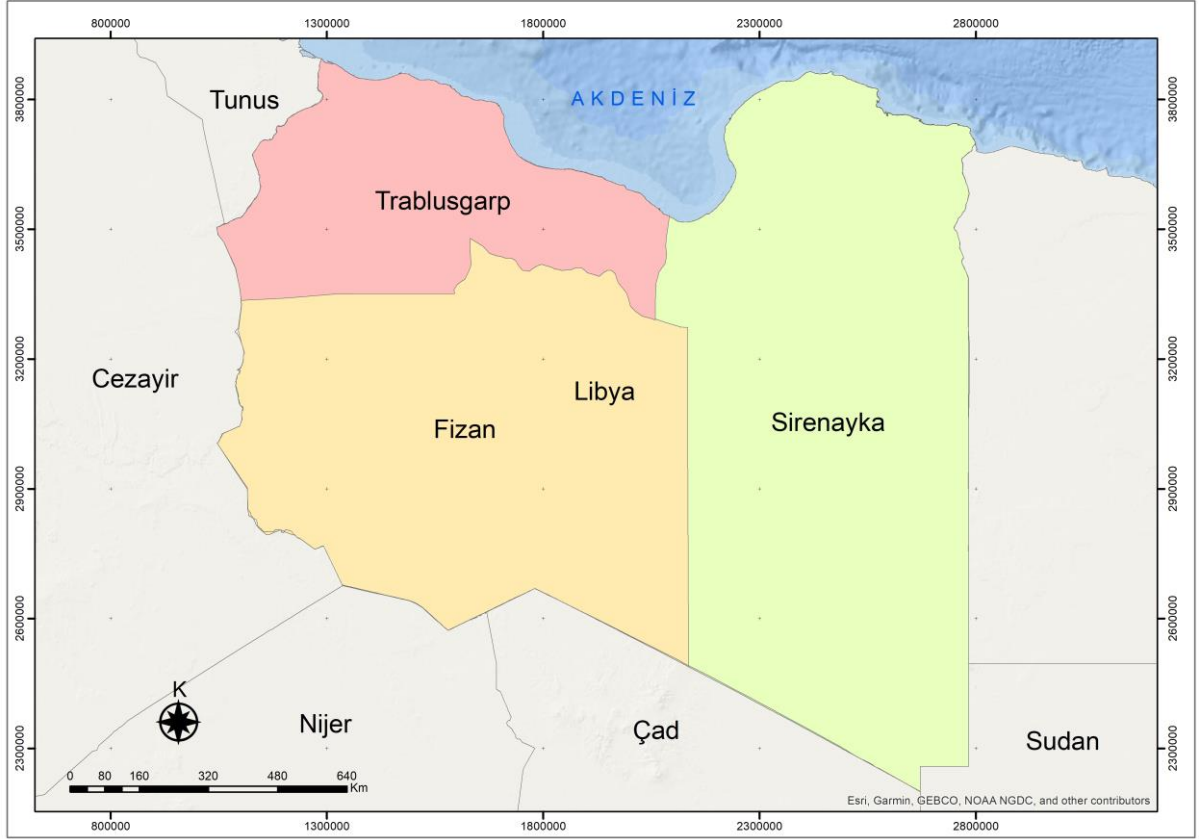
Tarih boyunca ülke toprakları, coğrafi koşullara bağlı olarak üçe ayrılmıştır, bunlar: Güneyde Fizan, kuzeyde Trablus, doğuda Sirenayka bölgeleridir. Doğuda bulunan Sirenayka bölgesi ile Trablus arasında, çöller ve Sirte Körfezi bulunmaktadır. Fizan bölgesini diğer iki bölgeden ayıran ise büyük çöllerdir.

Trablus: Osmanlı dönemindeki adı, Trablusgarp olan bu şehir ülkenin başkenti ve en büyük olan şehridir. Ülkenin batısında yer alan şehrin yüzölçümü 400 km² ve 2019’daki nüfusu 3.072.000’dir.

Fizan: Merkezi, Sebha’dır. Libya’nın güneybatısını kaplar.

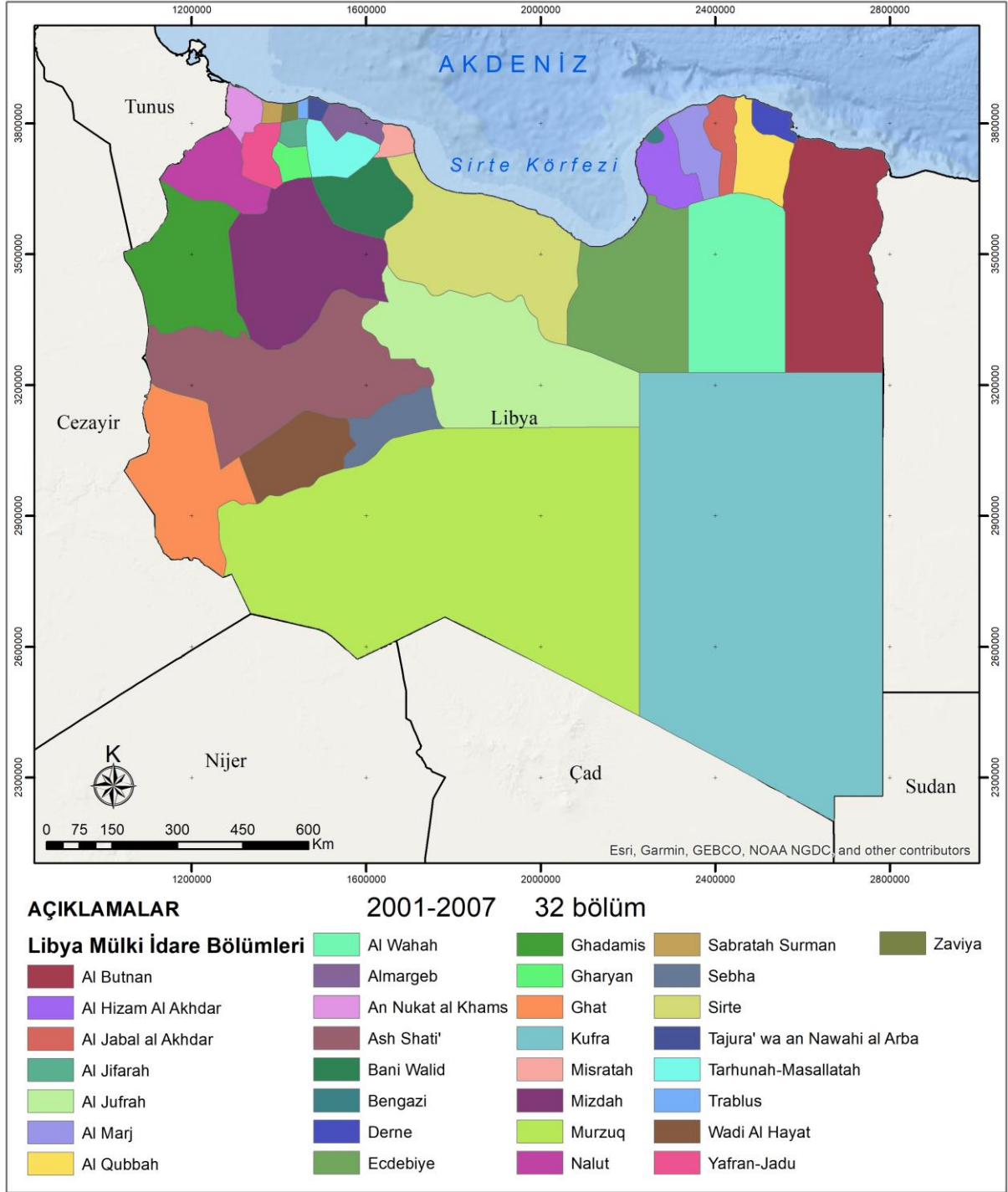
Sirenayka: Libya’nın doğusundadır. Sirenayka’nın başkenti, Bingazi’dir. Bingazi, Akdeniz kıyısında yer alan ülkenin ikinci büyük şehridir. Şehrin yüzölçümü, 43.535 km²’dir. Nüfusu ise, 670,797’dir (2006 yılı nüfusu). Sirenayka, bugün Şabiye denilen yönetim birimlerine ayrılmıştır (İltar ve Aygül, 2022: 138).

Harita 14. Libya'nın Bölgeleri

Baladiyah (baladiyat), birçok Arap ülkesinde ülkenin idari bölümlerini belirtmek için kullanılan Arapça bir kelimelerdir. Libya'da, 1983 yılında valilik sisteminin yerine baladiyat sistemi getirilmiştir. 1988'de 13, 1998'de 26 ve 2001'de Libya'da 32 bölüm ve üç idari bölge (idari bölgeler) yer almaktadır.

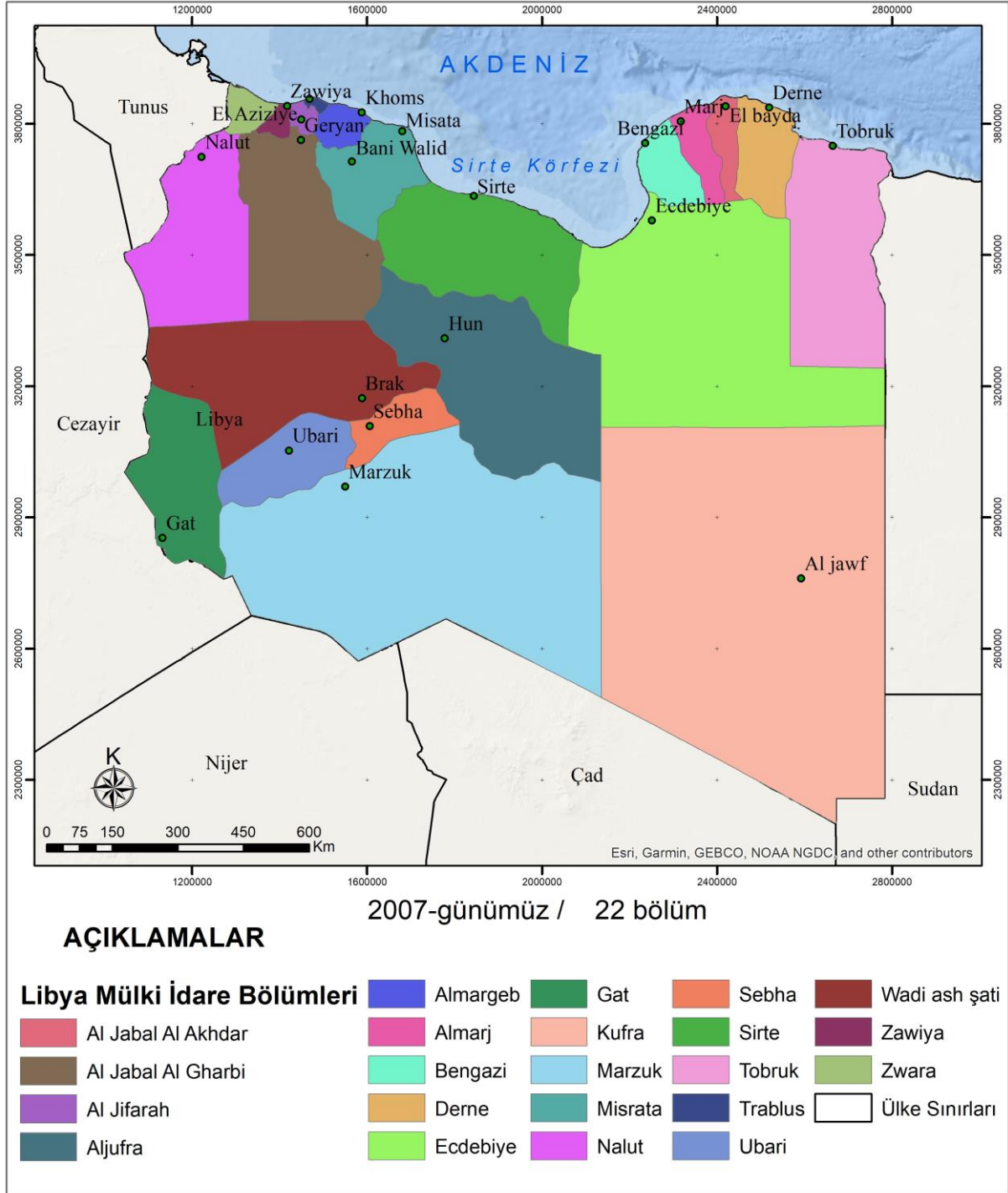
Harita 15. 2001-2007 Yılları Arasında Libya'nın Mülki İdare Bölümleri

2007'den günümüze kullanılan yirmi iki bölge (shabiya), önceki otuz iki bölge sisteminin yerini almıştır. Sirenayka (Al Butnan, Derne, Al Jabal Akhdar, Marj, Bingazi, Al Wahat, Kufra) Trablus (Sirte, Misrata, Marzuk, Trablus, Al Jifarah, Zawiye, An Nukat al

Khoms, Al Jabal Gharbi, Nalut), Fizan (Al Jufrah, Wadi ash şati, Sebha, Wadi al hayat, Gat, Marzuk).

Harita 16. 2007 ve Sonrası Libya'nın Mülki İdare Bölümleri

Libya'da resmi dil Arapçadır. Bunun yanı sıra ülkede Berberi ve Tabu dilleri de konuşulmaktadır. Libya'da kimliğini koruyan köyler ve topluluklar Amazigh dilini

kullanılmaktadır. Bununla birlikte sömürgecinin de etkisiyle çeşitli diller de günlük hayatta kullanılmaktadır.

Libya'nın toplam nüfusunun %97'si Sünni Müslümanlar oluşturur. Müslümanlık resmi din olarak belirlenmiştir. Sünnilerin çoğunluğu Malikidir. Az sayıda Hariciyye mezhebinin bir kolu olan İbadiye mezhebi ile Hanefi ve Şafii mezhebinin mensubu vardır. %3'lük nüfusu da işgal döneminde bu ülkeye yerleştirilmiş olan Avrupalı Hristiyanlar ve Yahudiler oluşturmaktadır. Libya Yahudilerinin tamamına yakını, Kaddafi yönetimi tarafından İsrail'e göndermiştir.

2.1.1. Antik Yunan Döneminde Libya

Libya adının ilk kez Yunanlılar tarafından kullanılmış olduğu bilinmektedir. Romalılar Libya ve Tunus'un batı bölgesini Afrika olarak isimlendirmişlerdir. Araplar tarafından Al-Berka ismi verilen Sirenayka'nın ismi Yunanlılar tarafından kurulmuş olan Siren şehrinden gelmektedir. Libya ismi için kaynak oluşturacak Libiler olarak isimlendirilen bölgede yer alan yerlilerin esasında Etiyopya ve Nil bölgesinden, Arap yarımadasına göç ettikleri ya da Akdeniz bölgesi yerlilerinden oldukları gibi farklı bilgilere ulaşılmaktadır (Kavas,1992: 174-179). Bölgeye ticari faaliyetler maksadıyla gelmiş olan Fenikeliler tarafından milattan önce 7. yüzyılda kurulmuş olan Trablus, milattan önce 5. yüzyılda Kartaca'ya bağlanmıştır. Yunanlılar tarafından Siren şehrinin kurulması (M.Ö. 630) ile birlikte Bingazi şehrinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Çağlar boyunca Libya'nın doğu bölgesinde yer alan Mısır ile batı bölgesinde bulunan Tunus'un etkileşim içinde olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ülke üzerinde farklı toplumların egemenlik kurduğu dönemlerde Afrika iç bölgelerinde ticari faaliyetlerin gelişmesinde etkili olan yollar ve önemli sahil kentleri kurulmuştur. Böylece zaman içerisinde yerlilerin yayılması; birbiri arasında ticaret yapması ve sosyal ilişkiler kurması mümkün olmuştur. Zaman içerisinde ülkenin ekonomisinin giderek kötü duruma gelmesi sebebiyle bölgenin Bizanslılar tarafından işgali kolay hale gelmiştir. Böylece Bizans bu bölgede (535 yılı) egemenlik kurmuştur (Ceviz, 2011: 85-90).

2.1.2. Kartaca Döneminde Libya

Doğu Akdeniz bölgesinin topraklarının verimli yapısı ve ticari güzergâh üzerinde bulunması gibi özellikleri Kartacalılar tarafından önemsenmiştir. Stratejik kabiliyete sahip olan Kartaca komutanı Hannibal, Doğu Akdeniz'in denetiminin gerçekleştirilmesi için stratejik bakımdan önemi bulunan Libya topraklarına giriş yapmış ve bu bölgede egemenlik kurmuştur (M.Ö. 5. Yy.). Kartaca için beklenen başarıyı sağlamasa da askeri strateji bakımından, Doğu Akdeniz denetiminin ve Kuzey Afrika topraklarının denetiminin kendisinde bulunduğu düşüncesini oluşturmuştur.

Kartaca Savaşı'nda Romalılar ile Berberiler arasında geliştirilen ilişkilerin etkisiyle, Berberiler'den yardım talebinde bulunulmuş ve ticari alışveriş gerçekleştirilmiştir. Roma'nın yıkılış dönemine kadar Kartaca, bu alanda tesirini sürdürmüştür. Farklı toplumlar tarafından işgal edilen bu bölgenin huzur içinde olduğu süreç Roma Barışı döneminde yaşanmıştır. Roma yönetimi ile birlikte bu bölge, önemli kültür ve ticari merkez halini almıştır (Çapar, 2020: 688-694).

2.1.3. Roma Döneminde Libya

Roma, 535 yılında Kartaca Savaşları sonrasında Libya'da hâkimiyeti ele almış ve burada tarım faaliyetleri yapmışlardır. Roma döneminde Libya yönetimi, üç bölüme ayrılmıştır. İslamiyet'in ortaya çıkışından yükseliş dönemine kadar Doğu Akdeniz bölgesini elinde bulunduran Roma, Akdeniz bölgesi için "*Bizim deniz*" ifadesini kullanmıştır. Bu bölgede Müslümanların egemenlik kurma çabaları fark edilmeye başlanmış ve sonrasında bölge üzerindeki Müslüman sayısının artmasıyla birlikte Haçlı Seferlerinin sonuçlarında aksamalar yaşanmıştır. Fakat bu süreç içerisinde Akdeniz bölgesi üzerinde İslamiyet'in belirgin etkisinin deniz kuvvetlerinde olduğu görülmüştür (Yaycı, 2020: 34-37).

Roma yönetimi sırasında Berberiler ile ilişkilerin kötüye gittiği görülmüştür. Bunun sebebi ise halktan alınan ağır vergiler sonucunda isyanların ortaya çıkmasıyla Roma ile Berberiler arasındaki ilişkiler oldukça zayıf bir konuma gelmiştir. Hristiyanlığın ilk yıllarında, mezhepler arasında oluşan çatışmalar sonrasında ayrışmalar görülmüş ve yüzyıllar boyunca bu ayrışma sürdürülmüştür. Farklı iki devlet arasında çıkan çatışmalar sırasında Trablus tarafı Roma'yı desteklemiş, Al-Berka'da İskenderiye'yi desteklemiştir. Bunların yanında, Vandallardan yardım talebinde bulunulmuştur. Bunun sonucunda bu bölgede Roma hâkimiyeti sona ermiştir (Çapar, 2020: 695-700).

2.1.4. Arap Döneminde Libya

Arap fetihlerinin yedinci, dokuzuncu ve on birinci yüzyıllarda gerçekleşmesiyle bu bölge Arapların eline geçmiştir. Beni Hilal ve Beni Süleym aşiretlerinin vasıtasıyla bu bölgede Arap ve İslam kültürü yayılma göstermiştir. Berberiler tarafından büyük bir direniş ortaya konulması sebebiyle 663 senesine kadar tam hâkimiyet sağlanamamıştır. Daha sonra Berberiler İslamiyet'i kabul etmiştir ancak Arap kültürünü benimsememişlerdir (Üremiş, 2019: 397-403).

Libya'ya farklı aşiretlerin göç etmesinin etkisiyle bölge üzerinde hızlı bir şekilde Araplaşma mümkün olmuştur. Buraya gelen aileler arasında yer alan Beni Hilal ve Beni Süleym aşiretinin nüfusunun oldukça büyük nüfuslu olduğu düşünülmekte buna bağlı olarak bölgede bulunan Arap sayısının artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Demir, 2020: 150-155).

2.1.5. Osmanlı Döneminde Libya

Çalışma sahasında Osmanlı etkisinin görülmesi Yavuz Sultan Selim dönemine rastlamaktadır Kanuni Sultan Süleyman ise bu bölgeye yardımlarda bulunmuştur. En nihayetinde Libya 1551 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Al-Khatib ve Odeh, 1989: 134).

Askeri bakımdan Libya ile ilgilenen Osmanlı Devleti bazı kıyı şehirleri ile sınırlı kaldığı için ülkenin gelişmesine yönelik yeterli etkiyi oluşturmamıştır. Daha sonra Karamanlı ailesi tarafından yönetilen Libya’da yarı bağımsız bir siyasi sistem oluşturmuştur. Trablus’ta ortaya çıkan yönetim boşluğundan faydalanan Karamanlı Ahmed, hükümdar olma hususunda halkı etkilemiş ve kendisine karşı gelen birlik karşısında zafere ulaşmıştır. Sonrasında Trablus yönetimi Yusuf Paşa tarafından sürdürülmüştür. Karmaşık bir yapıya sahip bu dönemde İngiltere ile antlaşma imzalanmıştır (Khadouri, 1966: 73). Yusuf Paşa yönetiminde daha çok barışçı politika izlenmiştir (Miloud, 2007: 15-22).

2.1.6. İtalya İşgali Döneminde Libya

İtalya, Akdeniz’in güney kıyılarında bir koloni oluşturma düşüncesiyle Libya’yı hedef almıştır. Libya işgali İtalya tarafından; Hristiyanlığı yayma, göç politikaları ve yatırım alanlarını genişletme amacıyla planlanmıştır. İtalya sömürgeciliği dönemi çok uzun (1911-1943) sürmüştür (Kalfa, 2022: 212).

Uşi antlaşmasının imzalanmasıyla, resmi olarak İtalya’nın egemenliğine giren Libya’da, Osmanlı ile İtalya arasındaki savaş çeşitli şekiller de ilerleme göstermiş ve savaşın fiili bakımdan 1918 yılına kadar devam ettiği görülmüştür. Libya’da bulunan kabileler tarafından Müslümanlara ait bölgenin Hristiyanlar tarafından işgal edildiği düşüncesine bağlı olarak direnişler yaklaşık yirmi yıl daha devam ettirilmiştir. (Şıvgın, 1989: 95).

İtalyan işgaline karşı direnişin ilk aşamasında, 1913’de Trablus ile Cebel bölgesinin bir bölümü ve Libya’nın sahil kesimi İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. Fakat Mısır ve Tunus üstünden bölgeye giriş yapan Osmanlı askerlerinin süratli bir biçimde teşkilatlı ve koordinasyon halinde savunma hatları kurmaları, mücahitleri ve kabileleri örgütlemeleri, İtalyanlar karşısındaki direnişçileri başarıya ulaştırmıştır. Kabile reisleri arasındaki rekabet, Türk subaylarının çekilmesi, İtalyanların kabileler üzerindeki entrikaları sonucunda Trablus bölgesindeki kabileler direniş gücünü kaybetmiştir (Karaköse, 2010: 48-53).

Osmanlı Devleti’nin önce Balkan Savaşları daha sonra da I. Dünya savaşının çıkması sebebiyle Trablusgarp’tan yavaş yavaş çekildiği görülmüştür. İtalyanların savaş halinde olduğu ve Mondros Antlaşmasının imzalandığı dönem içerisinde I. Dünya Savaşında mağlup olması sebebiyle Osmanlı Hükümeti Trablus sınırlarından ayrılmıştır. Bu durum mahalli idarelerin

gereksinim duydukları siyasi, askeri ve insani desteklerden uzak kalmasına yol açmıştır (Kavas, 1992: 174-179).

2.1.7. Ömer El-Muhtar Döneminde Libya

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği 1911 yılında Ömer Hayyam, İtalyan yönetimine karşı çıkmıştır. Trablusgarp'tan Osmanlı kuvvetlerinin Uşi Antlaşması doğrultusunda çekilmesiyle birlikte Al-Berka bölgesindeki direnişin başına geçtiği ve Seyit Ahmed es-Senusi'nin İstanbul'a gitmesinin ardından Senusi lideri olan Seyit İdris'in genel vekili olarak direniş hareketinin kumandanlığı görevine getirildiği bilinmektedir. Bu dönemlerde İstanbul'da yetişmiş yerli askerleri birliğine katmıştır. 1922 senesinden 1932 senesine kadar 10 sene devam edecek olan direniş sırasında bir sene içerisinde en az 50 savaş ve 200'ün üstünde çarpışma yaşandığı bilinmektedir (Karasapan, 1960: 227).

İdris Es-Senusi ile sürekli olarak iletişim halinde bulunan Ömer Muhtar 1931 senesinde yakalanmış ve idam ettirilmiştir. 1932 senesinde oldukça tükenmiş hale gelen direniş birlikleri, liderleri olmadan devam edememiş ve direniş sona ermiştir (Ahmida, 2009: 12-17).

2.1.8. Günümüzde Libya

Soğuk Savaş döneminde verilen mücadeleler sonucunda Libya 24 Aralık 1951 tarihinde Meşrutî Krallık olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 1959'da zengin petrol rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte Libya zengin ülkeler arasında yerini almıştır (Simons, 2003: 15).

Mısır Kralı Nasır'ın etkisinde kalan Cumhuriyetçiler 1969 yılında Kral İdris el Senusi'nin ülke dışında olduğu sırada darbe yaparak yönetimi ele geçirmişlerdir (Öndeş, 2007: 50-55).

Libya'nın yakın tarihi üç bölüm halinde incelenmektedir: İlk dönem 1951'deki bağımsızlığın ilanından 1969 darbesine kadar devam eder, ikinci dönem Muammer Kaddafi'nin yönetimi ele aldığı (1969-2011) dönemi kapsar, üçüncü dönem ise Arap Baharı ile ortaya çıkan kriz dönemidir.

İdris es-Senusi 1922'de Mısır'a giderek, bu bölge üzerinde mücadeleyi sürdürmüştür. Sonrasında Arap-İngiliz birliği İdris'e bağlı olan askeri güç niteliğinde olup, II. Dünya Savaşı esnasında Libya Arap Kuvveti haline gelmiş ve Bingazi'ye yapılan İngiliz saldırıları arasında yerini almıştır. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Libya'nın pek çok bölgesi İngilizlerin kontrolü altına girmiştir. 1943 yılında Mısır'dan ülkeye dönen İdris es-Senusi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde İngilizlerin denetimi altında bulunan Trablusgarp'ta yer alan parti ve hareketler mili cephe ismi altında toplanarak Şeyh İdris'i desteklediklerini belirtmişlerdir. Fransızların işgali altında bulunan, Bingazi ve Fizan'ın da dâhil olmasıyla birlikte yeni devletin sınırları belirlenmiştir. 21 Kasım 1949 senesinde Birleşmiş Milletler tarafından Bingazi,

Fizan ve Trablusgarp'ta federal yapıya sahip Libya Devleti'nin hâkim olmasına karar verilmiştir (Kavas, 1992: 174-179).

1969 yılında Kral I. İdris'in Türkiye'yi ziyaret ettiği esnada büyük bir ihtilal girişiminde bulunan bu örgüt iktidarı devirerek anayasayı kaldırmıştır. Hür Subaylar Hareketi olarak bilinen bu girişim sonucunda Libya'da Cumhuriyet yönetimi ilan edilmiş ardından Libya Arap Cumhuriyeti kurulmuştur (Ece, 2020: 9). Kaddafi kişisel düşüncelerini ortaya koymaya çalışmış ve bu düşünceleri “Yeşil Kitap” ta bir araya getirmiştir. Kaddafi tarafından kaleme alınan “Yeşil Kitap” ta yer alan fikirlerde, Cemal Abdülnasır'ın “Devrim Felsefesi” ve Mao Zedong'un “Küçük Kırmızı Kitabı”nın etkisi görülmektedir.

Arap Baharı, Tunus'ta, 17 Aralık 2010 yılında kadın Zabıta memuru Fayde Hamdi'nin seyyar bir satıcı olan Buazizi'ye attığı tokat sonrası Buazizi'nin kendini Tunus Belediye Binası önünde ateşe vererek can vermesi sonucunda başlayıp diğer Arap ülkelerine de sıçrayan halk hareketi sürecidir. Bu olay tüm Orta Doğu'nun etkilenmesine yol açmıştır (Sayın, 2019: 115). Başta Tunus'ta gerçekleşen protestolar sırasıyla; Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Cibuti, Fas, Irak, Bahreyn, İran, Libya, Kuveyt ve Batı Sahra'da etkisini göstermiştir (Kıran, 2015: 175-182). Orta Doğu'nun tamamına yayılan bu hareket totaliter devlet sistemi karşısında meydana gelen bir halk hareketi niteliğinde olup “Arap Baharı” şeklinde adlandırılmıştır. Protestolar; halkın ifade özgürlüğüne sahip olmayışı, yetersiz demokrasi anlayışı, adaletsizlik, insan haklarının görmezden gelinmesi, gelir dağılımının eşitsizliği dolayısıyla meydana gelmiştir. Petrol bakımından verimli olan bölgede gelirin halka eşit olarak dağılımının sağlanamaması, enflasyon oranının yüksek olması bölgenin ekonomik problemleri arasındadır. Toplu protestoların sonucu Tunus ve Mısır'da iç savaş yaşanmadan rejimleri devrilmiş olmasına karşın, Libya'da diğer iki ülkeden farklı sonuçlar çıkmıştır. 2011 yılının şubat ayı ortalarında Bingazi'de ve ülkenin kuzeydoğusunda patlak veren gösteriler kısa sürede önce halk ayaklanmasına, daha sonra ise Kaddafi'nin ayaklanan muhaliflere savaş ilan etmesine sebep olmuştur. Böylece Libya'da Arap Baharı, bir çeşit “Kanlı Bahara” dönüşmüştür.

Özetleyecek olursak; Kaddafi'nin devrilmesinden sonra başlayan geçiş dönemi politik ve askeri alandaki rekabete sahne olmuştur. Yeni dönemde önemli olan MGK içindeki hükümet kurma savaşı; “İslamcılar” ve “Liberaller” olmak üzere iki ayrı kutbun oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, Temsilciler Meclisi seçimleriyle birlikte iki ayrı parlamentonun ve hükümetin rekabetine yol açmıştır. Bu durumla benzeşen bir durum, geçiş dönemindeki uyum sürecinde de yaşanmıştır. Kaddafi'nin devrilmesinde etkili olan milisler pozisyonlarını ve güçlerini koruma gayretine girmişler ve uyum sürecine mukavemet göstermişlerdir. Libya'daki

her türlü istikrarsızlıktan beslenen bu milis grupları, Hafter'ın Askeri Geçiş Konseyini kurduğunu açıklamasından sonra da kutuplaşma süreci yaşamışlardır. Böylece; Türkiye, Katar, Mısır ve BAE gibi Bölgesel Aktörler, milis güçlerine sağladıkları diplomatik ve askeri destek ile resmi olmayan ittifaklar kurmuşlardır (Polat, 2016: 105-107).

Libya devrimi ve sonrasında ülkenin ayrışma ve mücadelelerinin çok kanlı olmasında, dış güçlerin parmağı olduğu gibi, ülkenin çıkarlarından çok kendi yerel amaçları ve güçleri için savaşılan kabileler arasındaki çatışmaların da etkisi büyük olmuştur. Yaşanan bu kanlı çatışmaların bitirilmesi ve böylece barışın sağlanabilmesi için öncelikle kabile, aile ve buna benzer etnik bağları güçlü olan ve kışkırtılmaya müsait silahlı siyasi grupların kendi aralarında ülke barışının sağlanması için anlaşmaya varmaları gerekmektedir (Domazeti, 2020: 28).

Libya'nın öncesinde ve hala devam eden etnik, kabileci ve mezhepsel bölünmeler Kaddafi'den sonra da devam etmiştir. Libya'da Kaddafi dönemindeki kabilecilik anlayışı, günümüzde de halen devam etmektedir. Ülkenin önemli kabileleri arasında sayılan Tuareg Warfela, Migraha ve Kazazife kabileleri günümüzde de kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşamaktadırlar. Kabilelerin özellikle petrol yatakları konusunda anlaşamamaları, çatışmaların çözümündeki engellerden birini oluşturmaktadır (Cantürk ve Şengül, 2018: 6).

2.2. Libya'nın Nüfus Özellikleri

2.2.1. Nüfus Dağılımını Etkileyen Faktörler

Nüfus dağılımını coğrafi etmenler çeşitli şekilde etkilemektedir. Libya'nın nüfusunun %95'i; Trablus'un deniz kıyısı ovaları ile arkasındaki denizden çok uzak olmayan Cebel yaylalarında, Al-Berka'nın Akhdar yaylasında ve dar deniz kıyısının Bingazi, Derne, Tobruk gibi şehir ve limanları civarında toplanmıştır. Bunun sebebi bu bölgelerin insanların yerleşip yaşamasına elverişli olmasıdır. Ülke nüfusu, başkent Trablus ve ikinci büyük şehri olan Bingazi gibi kıyı şehirleri boyunca yoğunlaşmıştır.

Libya'da kentsel büyüme hızının fazla olmasının nedenleri: nüfusun doğal artış hızı, kırdan kente göç, yabancı işçilerin varlığı ve göçmen Libyalıların ülkelerine geri dönmeleridir. En önemli şehirler: Trablus, Bingazi, Zuvare, Khoms, Zlitan, Misrata, Ecdebiye, Derne ve Tobruk'tur.

2.2.2. Nüfus Yapısı

Libya'nın geniş alanları ve nüfus miktarı dikkate alındığında, nüfus yoğunluğunun dünya nüfusuna göre düşük seviyede olduğu ve ülke toprakları üzerinde eşit olarak dağılım göstermediği anlaşılmaktadır.

Libya'nın 2023 yılı itibariyle nüfusu 7.116.795 olup Libya'daki nüfus yoğunluğu km² başına 4'tür. Çalışma sahası nüfusa göre ülkeler listesinde 108. sırada yer almaktadır. Bununla birlikte nüfusun %78,2'si kentseldir (2020'de 5.375.771 kişi), (Tablo 5).

Tablo 5. Libya'nın Yıllara Göre Nüfus Değerleri

Yıllar	Toplam Nüfus	Yıllık % Değişimi	Yıllık Değişim	Yoğunluk (P/Km ²)	Kent Nüfus %	Kent nüfusu
2020	6,871,292	1.38%	93,840	4	78.20%	5,375,771
2010	6,197,663	1.34%	79,810	4	77.70%	4,815,154
2000	5,357,891	1.60%	81,819	3	76.40%	4,091,103
1990	4,436,661	2.75%	112,576	3	75.70%	3,359,579
1980	3,219,466	4.01%	114,865	2	70.10%	2,256,637
1970	2,133,526	4.24%	80,044	1	49.70%	1,059,737
1960	1,448,417	3.07%	40,612	1	27.30%	395,754
1955	1,245,358	2.06%	24,169	1	23.20%	289,027

Kaynak: (Worldmeteor, 2023)

Tablo 6. Belirli Şehirlerin Yıllık Nüfus Değişimi

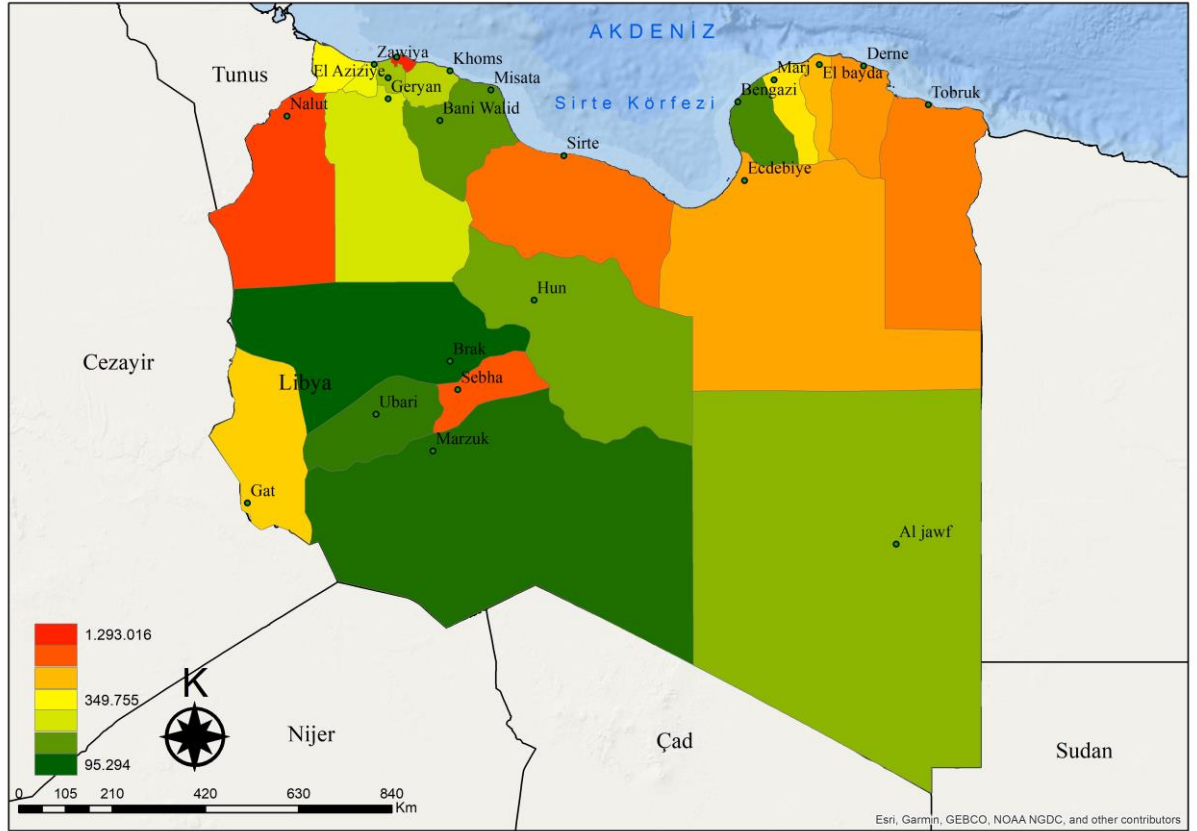
Bölge	Nüfus	Alan	Yoğunluk/km ²	Yıllık Nüfus Değişimi
Derne	201639	31511	6399	1.57
Al-Marj	286045	13515	21.17	3.25
Bingazi	807255	11372	70.99	1.31
Al-Buṭnan	195088	84996	2295	2295
Al-Wahat	213728	108523	1969	1.29
Al Jabal al Akhdar	250020	11429	21.88	1.42
Kufra	55495	433611	0.128	1.1
Sirte	170869	86399	1978	1.38
Nalut	113886	67191	1695	1.42
Almargeb	532227	6796	78.31	1.6
Trablus	1293016	835	1549	1.43
Al Jifarah	548855	2666	205.9	1.44
Zawiye	351306	2753	127.6	1.39
Misrata	663853	29172	22.76	1.47
An Nuqat al Khams	349755	6089	57.44	1.44
Al-Jabal al-Gharbi	374911	76717	4887	1.57
Al-jufrah	60853	139038	0.4377	1.14
Wadi ash şati	95294	90244	1056	1.42
Sebha	153454	17066	8992	1.04
Wadi al hayat	91749	31485	2914	1.36

Marzuk	94088	356308	0.2641	1.3
Gat	27675	68482	0.4041	1.29

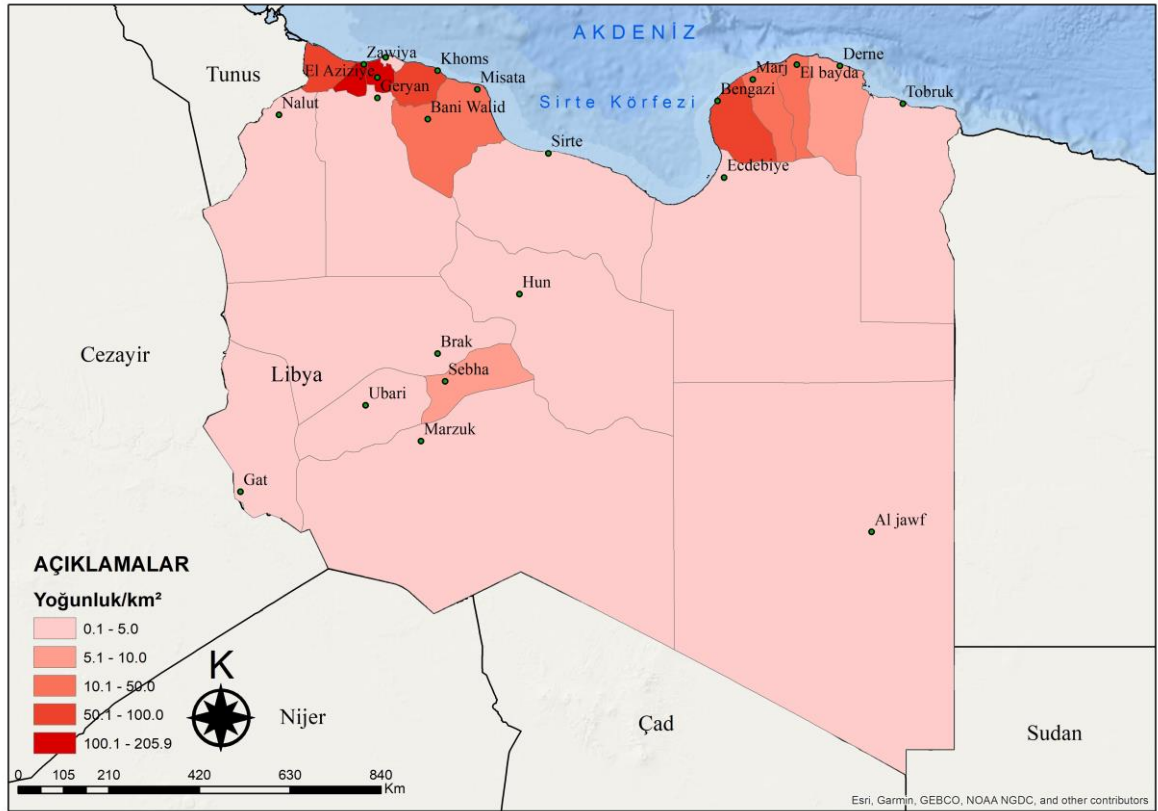
Kaynak: (Worldmeteor, 2023)

Ülkenin dağılımı oldukça düzensizdir. Nüfus miktarının yaklaşık %90'ı genel olarak arazilerin %10'undan az olan kısmında yaşamını sürdürmektedir. Nüfusun yarısından fazlası şehir merkezlerinde yaşamaktadır (Baba, 2018: 97-99). Nüfusun yarısından fazlası otuz yaşın altındadır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında, Libya'nın nüfusunu büyük ölçüde ülkeye geçici işçi olarak gelen yabancı göçmenler oluşturmuştur.

Harita 17. Libya'nın Nüfus Haritası

Harita 18. Libya'nın Nüfus Yoğunluk Haritası

2.2.3. Libya’da Göç Hareketleri

Libya, çeşitli düzenleme ve müdahalelere rağmen halen daha düzensiz göç sorunu ile mücadele etmektedir. Libya’ya giren göçmenlerin tek amacı Avrupa’ya geçmek değildir. Kaddafi’den önce gelenlerin bir kısmı ülkede çalışmak amacıyla kalıyordu. Ancak Arap Bahar’ından sonra ülkede kalan göçmenlerin sayısı oldukça azalmıştır. Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) 2020 yılı verilerine göre Libya’da 625 bin göçmen bulunmaktadır. Büyük bir bölümü Nijer (128.000), Çad (102.000), Mısır (102.000), Sudan (75.000) ve Nijerya (50.000) vatandaşı olan bu göçmenlerin bir kısmı Avrupa’ya geçmek için uygun zamanı beklerken, diğer bir kısmı ise; ekonomik zorluklar ve alınan güvenlik tedbirlerinden dolayı Libya’da kalmaya karar vermişlerdir.

Libya’ya gerçekleştirilen göçleri 4’e ayırmak mümkündür;

-Ekonomik sıkıntılardan dolayı komşu ülkelerden (Nijer, Çad, Sudan, Mısır ve Tunus), Libya’ya yerleşmek üzere gelenler,

-Ekonomik sıkıntılardan dolayı Batı ve Orta Afrika ülkelerinden (Nijerya, Gine, Fildişi Sahili, Gambiya, Senegal, Gana, Mali ve Kamerun) Libya’ya yerleşmek üzere gelenler,

-Siyasi çatışmalar ve ekonomik sıkıntılardan dolayı Doğu Afrika ülkelerinden (Eritre, Somali, Etiyopya ve Sudan) Avrupa'ya geçmek üzere gelenler,

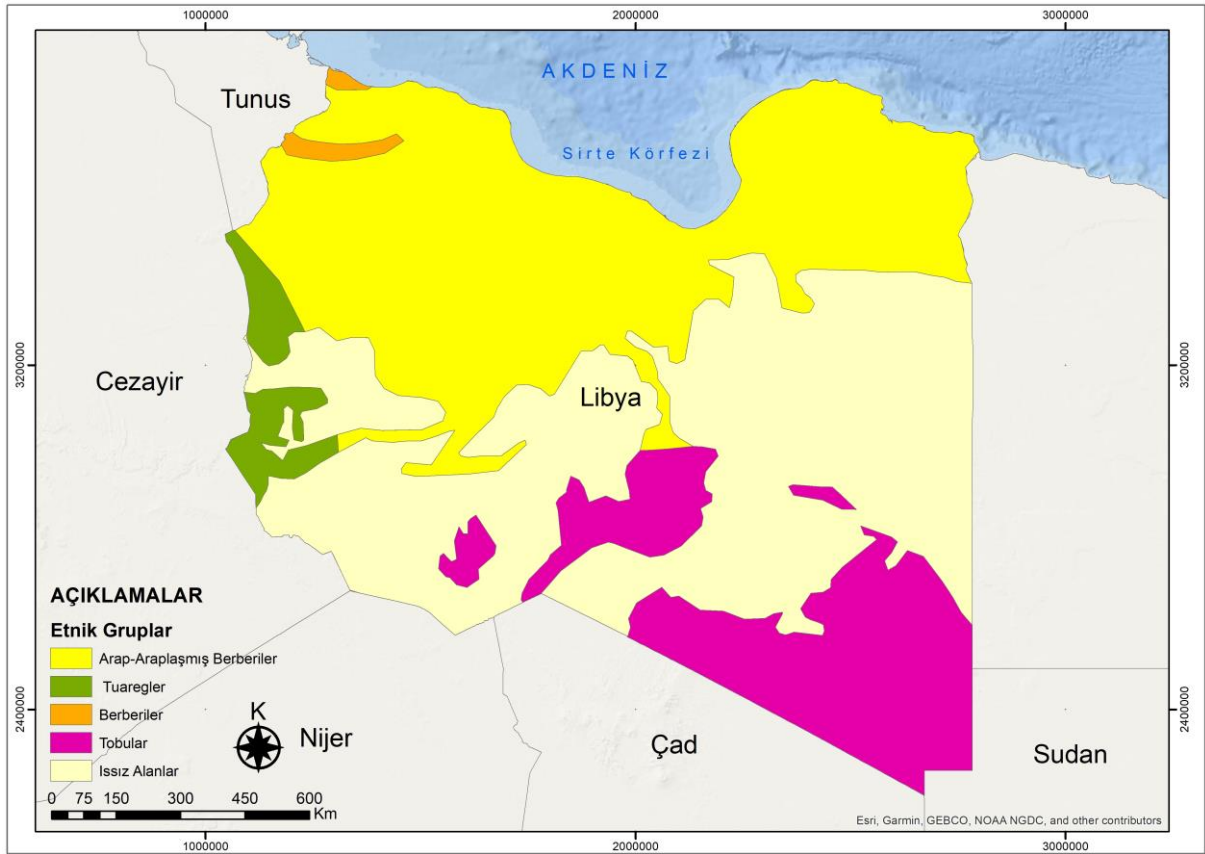
-Afrika kıtasının dışından; (Bangladeş, Suriye, Filistin ve Irak) Avrupa'ya geçmek üzere gelenler (Kurt,2021).

Akdeniz; Doğu (Türkiye ve Yunanistan), Orta (Tunus, Libya ve Mısır) ve Batı (Fas ve Cezayir) olmak üzere üç tane göç hattına ayrılmasına rağmen, orta hat göçmenlerin en çok tercih ettiği yoldur. Libya'da Zaviya, Misrata, Trablus, Sirte, Bingazi, Derne ve Tobruk gibi kıyı şehirlerinde kaçakçılık faaliyetleri çok yoğundur. Buralardan kalkan botlar genellikle İtalya'nın Lampedusa Adası'na geçmektedir. Sicilya'ya 213, Trablus'a ise 296 km uzaklığında yer alan bu ada, son zamanlarda Akdeniz'deki yasadışı göç hareketliliğinin merkezi olmuştur. Nitekim 2003 ile 2012 yılları arasında Libya kıyılarından hareket eden toplam 206 bin göçmenin yaklaşık 190 bininin varış noktası Lampedusa olmuştur. Bir kısmı Malta'ya ulaşırken, bir kısmı da Akdeniz'de hayatını kaybetmiştir. Göç nedeniyle Akdeniz'de en fazla can kaybının yaşandığı 2016 yılında Orta Akdeniz güzergâhında toplam 4.581 ölüm vakası yaşanmıştır. Bu sayı, alınan tedbirler nedeniyle 2017 yılında 2.853, 2018 yılında 1.314, 2019 yılında 1.262 ve 2020 yılında 983'lere kadar düşmüştür. Bu kayıplarda; insan- göçmen kaçakçılarının rolü olduğu kadar kaçakçıların ülkelerinde ve Avrupa'daki sınırlarda alınan sert tedbirlerin de rolü vardır. Sorunun çözümü noktasında alınabilecek en akılcı tedbir, Libya ile Avrupa Birliği ülkelerinin iş birliği yapmasıdır.

2.3. Libya'nın Etnik Yapısı

Çeşitli dini ve etnik grupları topraklarında barındıran Libya, yaklaşık 140 kabileye ev sahipliği yapmaktadır. Bu kabilelerin 30 tanesi büyük ve etkin kabilelerdir. Aynı zamanda nüfusun tamamı kabile üyesi değildir. Nüfusun %15'i Türk, Mısırlı, Sahra-altı ve diğer Arap olmayan gruplardan (Berberiler) oluşmaktadır. Kaddafi dönemi sonrasında kurulan sistem üzerinde güç dengesini etnik yapıları güçlü topluluklar oluşturmaktadır. Çalışma sahasında etnik yapıyı çoğunluklu Berberiler, Araplar ve Tobular oluşturur (Yaycı, 2020: 34-37).

Harita 19. Libya'nın Etnik Gruplar Haritası

2.4. Libya'da Eğitim Sistemi

Eğitim sistemi içerisinde yer alan zaviyeler Müslümanların uzun yıllar kullandığı bir dini eğitim şeklidir. Zaviyelerin büyük çoğunluğu camilere bitişik odalarda, her yaştan bireyin ilim ve bilgiden yararlanabildiği bir ortamdan oluşmaktadır. Zaviyeler, yiyecek ve gereksinimlerin temin edilmesi de dahil olmak üzere birçok kişinin farklı sebeplerle ziyaret ettiği önemli bir sosyal merkez konumunu almış ve zaman içerisinde eğitim merkezi haline gelmiştir (Çabuk, 2019: 230-235).

Hukuk, din ve din ilimleri eğitiminin verildiği bir ortam olan zaviyeler daha sonra Sufi tarikatının yayma alanı konumunu almıştır. Diğer taraftan zaviyeler; kırsal, kentsel ve dağlık alanlar olmak üzere Libya'nın farklı bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Kısa zaman sonra bilhassa kentten uzak alanlarda geniş konut kompleksleri halini almıştır. Böylece zaviyeler, uygarlık, kültürel ve entelektüel merkez haline gelmiştir (Al-Zawi, 1968: 91). Zaviyeler, İslam dini ve Arap dilinin öğretilmesinin yanında insani bakımdan da büyük önem taşımaktadırlar. Zaviyelerin zaman içerisinde tarih, cebir, aritmetik, edebiyat ve tasavvuf gibi alanlarda da eğitim vermesi birçok öğrencinin burada yetişmesini sağlamıştır. Zaviyelerde yetişen öğrenciler, kendi memleketlerine geri dönerek bilimin gelişmesini sağlamışlardır.

İlimlerin ilerlemesiyle birlikte okullar farklı bilim ve bilgilerin yayılmasına yönelik çalışma gösteren eğitim ve kültür kurumlarını oluşturmuştur (Al-Arabi, 1990: 94-98). Trablus'ta 555-557 yılları arasında Al Muvahhidin döneminde çok sayıda okul kurulmuştur. Bahsi geçen okullar Kuzey Afrika'da bulunan en eski okullar arasında kabul edilmektedir (Macar, 2017: 950-955).

Libya'da Osmanlı hâkimiyeti öncesinde eğitim sistemi; okul, medrese ve camilere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Buradaki gaye, Müslümanlığa bağlı kültürün nesiller boyu aktarılmasını sağlamaktır. Bilim insanlarının bir kısmı Libya'da dünyaya gelmiş, bir kısmı ise yurtdışında doğup sonrasında Libya'ya gelip burada hayatını sürdürmüştür. Ülkede 1711 yılından, 1911 yılına kadar devam eden süreçte entelektüel ve kültürel hayatın geliştiği görülmüştür. Karamanlı ailesinden sonra hâkimiyeti ele alan Osmanlı Devleti, yeni bir eğitim sistemi oluşturmaya yönelik acil gereksinime cevap olarak modern okulları oluşturmuştur. Eski eğitim kurumlarının eksik kaldığı noktalardan olan modern bilimler, bu okullar aracılığıyla sağlanmıştır. Ancak, bu okullarda genel olarak Türk öğrenciler eğitim almıştır. Bunlara ilaveten, Bingazi, Trablus ve diğer büyük Libya kentlerinin hepsinde pek çok modern ilköğretim ve bazı karma anaokulları açılmıştır. Bunun yanında Bingazi ve Trablus'ta öğretmen eğitime yönelik iki enstitü açılmıştır. Ayrıca Bingazi'de Sanat Okulları da yer almıştır. Bu okullarda eğitim gören Libyalıların bir kısmının Türk dilini öğrenmesi, Arap dilinin yanında Türk edebiyatıyla tanışması mümkün olmuş ve bu okullardan mezun olanlara istihdam olanakları sunulmuştur.

1951 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Libya Krallığı döneminde, Libya'da eğitim sistemi nitelik ve nicelik bakımından atağa geçmiştir. Bu dönemde ilköğretim, orta ve lise düzeyindeki okullar, anaokulları, enstitüler, mesleki okullar ve öğretmen yetiştirme enstitülerinin sayısında önemli bir artış görülmüştür. 1955'de Bingazi'de Libya Üniversitesi ile Eğitim Fakültesi kurulmuş, 1957'de Bingazi'de Ekonomi ve Trablus'ta Fen Fakültesi kurulmuştur. Daha sonra Hukuk Fakültesi ve Ziraat Fakültesi de eklenmiştir. Bu okullardan pek çok öğrencinin mezun olmasıyla Libya'daki eğitim seviyesinde büyük bir artış yaşanmıştır (El-Atrahs, 2021: 48-55). Ancak Libya'da 1969'daki Askeri Darbe'den sonra eğitim kesintiye uğramıştır. Bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik kurumlar ve kamu kurumları çöküntüye uğramış ve bu durum eğitimi de olumsuz etkilemiştir. 1969 yılında Devrim Komuta Konseyi tarafından yayınlanan anayasa bildirgesinde, zorunlu eğitimin süresi altı yıldan, dokuz yıla çıkarılmıştır. 1975 yılında ise, ilköğretim ve hazırlık eğitimi tüm kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirilmiştir (El-Atrahs, 2021: 48-54).

Libya’da eğitim günümüzde temel sorunlardan biridir. Özellikle temel ve orta eğitim düzeyindeki yetersizlik günümüz Libya’sında kalifiye iş gücünün varlığını düşürmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA’NIN EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Libya’da GSYİH’nin sektörel açıdan dağılımı tarım alanında %1,3 sanayi alanında %52,3, hizmet alanında ise %46,4 oranında gerçekleşmektedir. Bu başlık altında Libya’da gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler ile ilgili bilgi verilmektedir.

3.1. Libya Ekonomisinin Temel Yapısı

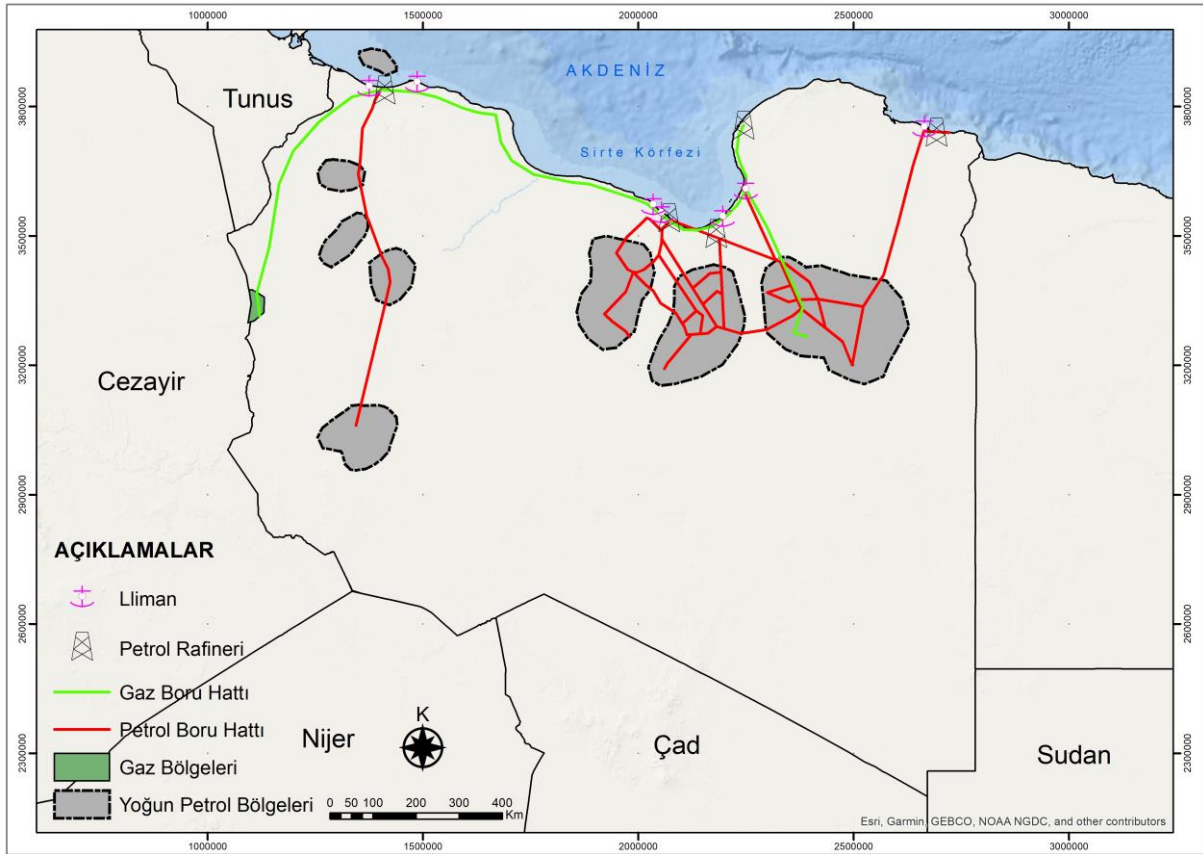
Libya, nüfusunun az olması ve enerji sektöründen erişilen gelirlerden dolayı kişi başına düşen milli gelir yönünden Afrika’nın en zengin ülkelerinden birisidir. Libya’nın ekonomisinin esas belirleyicisi petrol ve doğalgaz gibi hidrokarbonlardır. Libya’nın ihracat rakamlarının yüzde 98’i, devlet gelirlerinin yüzde 90’ı ve GSMH’nin yüzde 25’i hidrokarbonlardan oluşmaktadır (Öztürkler, 2012: 83-88).

Tarımın Libya’daki GSMH içindeki oranı yüzde 3’ün altında kalmıştır. Ülkede tarım geleneksel metotlarla ve Akdeniz kıyısında gerçekleştirilmektedir. Libya genelinde olan çölleşme tarımsal üretimi negatif yönde etkilemektedir. Bu durum tarımsal üretim masraflarını yükseltmektedir. Petrol haricinde olabildiğince kısıtlı düzeyde yer alan endüstri; petrol ürünleri, besin, çimento, demir çelik ve inşaat alanlarında görülmüştür (Dinçer, 2012: 489-493).

Ekonominin en önemli varlıklarından biri olan istihdam, Libya’daki en temel sorunlardan biridir. 2000-2010 yılları arasında ortalama %18 işsizlik oranına sahip olan Libya’da, genç işsizlik oranı ise %40,1 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. Yedi milyon civarı nüfusa sahip olan Libya’da, 15-24 yaş arası nüfus toplam nüfusun yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır. Genç nüfusun neredeyse yarısı işsizlik sorunuyla hayatlarını sürdürmektedir. Bu sorun Arap Bahar’ının ortaya çıkma nedenlerinden de birini oluşturmaktadır. Bu işsizlik tablosu ne yazık ki iç savaş sonrasında da devam etmiştir ve 2011-2018 yılları arası toplam işsizlik % 18 düzeyinde iken genç işsizlik % 41,7 düzeyindedir. 2019 yılında ise bu oranlarda hiçbir değişiklik olmamıştır (Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 4). Libya’da işsizlik oranının yüksek düzeylerde seyretmeye devam etmesinde, ekonomik çeşitliliğin oluşturulmaması etkili olmuştur. OECD’nin araştırmalarına göre Libya’nın kalkınması için ekonomide çeşitlendirmeye gitmesi gerektiği ile birlikte bu çeşitlendirmede beş sektörün potansiyellerini ön plana çıkarmaktadırlar. Bunlar; inşaat ve malzemeleri, teknoloji eğitimi, enerji ve yenilebilir enerji, turizm-ulaşım ve lojistik sektörü ile tarım ve balıkçılık sektörü olarak tespit edilmiştir (OECD, 2016: 43). Hidrokarbon, ekonomik gelirlerin çok büyük bir bölümünü oluşturulmasına rağmen, istihdamın sadece %3’lük bir kısmı bu sektördedir (Dinçer, 1982: 495-501).

Libya'ya yönelik yapılan yaptırımların sonlanmasıyla hükümet, yeni gaz ve petrol planlarını yabancı yatırıma sunmuştur. Ağır ve hafif sanayi, tarım, turizm ve enerji yabancı yatırıma sunulan diğer alanlar arasında yer almaktadır. Libya, bütün petrol zengini ülkelerin klasik sorunları olan ekonomide hidrokarbonlar haricinde sektörel çeşitliliği sağlayamama ve yabancı istihdama bağımlı olma problemleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Harita 20. Libya'nın Petrol Bölgeleri

Libya'da hedeflenen büyümeye ulaşılmasında, ekonomik ve sosyal kalkınma planlarının rolü büyüktür. Bu planlardan ilki, 1973-1975 dönemini kapsayan üç yıllık Kalkınma Planıdır. İkincisi ise; 1976-1980 dönemi için hazırlanan beş yıllık kalkınma planıdır.

1973- 75 Dönemindeki Kalkınma Planı Özellikleri ve Hedefleri:

Bu planın amaçları:

- Libya'da yerli üretimin yapılması ve üretimin dengeli dağılımının sağlanması,
- Milli ekonominin yabancıların tekelinden kurtarılması,
- Eğitim- sağlık hizmetlerinin halka bedelsiz sağlanması,
- Sosyal sınıflar arasındaki açığın daraltılması,
- Milli ekonomide maksimum büyüme oranının elde edilmesi,

- Ekonomik faaliyetlerin sanayi ve tarıma ağırlık verilecek şekilde yürütülmesi,
- Her ailenin uygun bir eve sahip olması,
- Sosyal hizmetlerin uzun süredir ihmal edilmiş, geri kalmış bölgelere götürülmesi hedeflenmiştir.

Uygulanan kalkınma planının sonuçlarına bakıldığında endüstriyel ve tarımsal projeleri kapsayan bu ilk plan ile Libya’da üretim ve gelir artışı sağlanırken, ekonomide bir dönüşümün başarıldığı da söylenebilir. Planlananın üzerinde rakamlara ulaşıldığı görülmüştür.

1976- 80 Dönemindeki Kalkınma Planı Özellikleri ve Hedefleri:

Bu planın genel hedefi; uygulanmış olan bir önceki üç yıllık kalkınma planının ekonomi politikalarını devam ettirmektir. Bu planın amaçları şunlardır:

- Tüm sektörlerde, reel G.S.M.H’nın %10,7’lik artışını sağlamak için üretimi arttırmak; bu oran petrol dışı sektörlerde yıllık %14,1, ham petrol ve doğalgaz için de yıllık %7,8 olarak belirlenmiştir.

- Kişi başına düşen gelirden %5,6’lık artış sağlanması,
- Her Libya vatandaşının hayat standardını yükseltmek,
- İhracatın artırılması, ithalatın ise kısıtlanması amaçlanmıştır,
- Dış ticareti kontrol altına alabilmek için de ticaret filosu kurulmasına, tanker ve gemi alınmasına karar verilmiştir,

- Libya’da gelişmemiş bölgelerde ve özellikle iç kesimlerde yeni köyler kurulmasına önem verilmiştir. Demir – çelik komplekslerinin Misurata, Petro- kimya grubunun Mersa Brega, Kimya endüstrisinin ise Abu Kammash bölgelerinde yerleştirilmesi planlanmıştır.

- Bölgeler arasında altyapı yatırımları olarak; yol, demiryolu, elektrik şebekesi sistemi ve telefon tesisatlarının dengeli dağılımına gidilmesi planlanmıştır.

Yatırım programına büyük önem verilmiştir. Sanayi sektörüne ayrılan yatırım payı en büyük olmuştur. Bunun nedeni sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için Libya’nın; demir-çelik, alüminyum ve Petro kimya endüstrisi gibi büyük ölçekli ağır sanayinin kurulum aşamasında olmasıdır.

3.2. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı egemenliği öncesinde ekonomi genel olarak tarım ve avcılık ile sınırlı kalmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden beri Libya toplumu tarım alanında faaliyet gösterdikleri için, kırsal ve tarımsal bir toplum olarak kabul edilmektedir. Nitekim Libya’da yaşayan halk başta ahşap olmak üzere geleneksel alet ve araçları geçim kaynağını elde etmek ve sağlamak

amacıyla kullanmışlardır. Bu duruma yapılan arkeolojik kazılarda bulunan el yapımı sabanlar örnek gösterilebilmektedir (Öztürkler, 2012: 83-88).

1922 senesinde İtalya tarafından ekimi yapılmayan ve sahihsiz olan toprakların İtalyanlara ait olduğuna ilişkin kararname çıkarılmıştır. Libya'da bulunan İtalyan hükümetinin uyguladığı bu politikayla, halkın tarım arazilerine sahip olunmuş ve bunların İtalyan halkının eline geçmesi sağlanmıştır. Daha sonra sulama yapılmayan arazilere el konulması ile ilgili bir kararname hazırlanmıştır. 11 Nisan 1923 tarihinde isyan edenler ve onlara yardımda bulunanların arazi ve mülklerinin kamu malı sayılması için bir kararname düzenlemesi yapılmıştır. Son olarak 19 Kasım 1923 tarihinde yapılan kararname ile üç yıl süresince ekim yapılmayan kişiye ait özel ve kolektif toprakların mülkiyetinin kamuya ait olduğu belirtilmiştir. Bu kararnamenin zamanlaması tam olarak köylülerin, savaş sırasında topraklarına ulaşamadığı sürece rastlamaktadır.

1939 yılına gelindiğinde Vali tarafından, Libya yerli halkının hayvanlarını otlatılmasına yönelik kısıtlama getirilirken, bunun yanında otlaklar için İtalyanlara tavizler verilmiştir. Bu koşullarda Araplar, İtalyanların çiftliklerinde çalışmaya mecbur kalmış, Arap tarım işçilerinin sayıları giderek artmıştır. Libya, İtalyan ürünlerinin elden çıkarılmasına yönelik bir pazar konumunu almış ve 1936 yılında ülkenin ticaret dengesinde büyük oranda bir açık oluşmuştur. 1937 yılında gelindiğinde açık 7,731 milyon lirayı bulmuştur (Öztürkler, 2012: 83-88).

Yapılan bu düzenlemeler Libya'nın tarım faaliyetleri üzerinde olumsuz anlamda büyük bir etki oluşturmuştur. 1940 senesine gelindiğinde el konulan arazilerin 800 bin hektar civarı olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bunun sonucunda Libya'ya gelip tarım faaliyetlerinde çalışan İtalyanların sayısı giderek artmıştır. 1950'li yıllarda, Libya'da halkın büyük çoğunluğu yoksul olduğundan, ortalama nüfusun % 80'i kırsal alanda yaşamını sürdürmüş ve tarım ve hayvancılık ile geçinmişlerdir. Devlet tarafından tarım faaliyetlerinin kalkınmasının sağlanmasına yönelik programlar hazırlanmıştır. Ancak kamu kesimi tarafından yeterince müdahale edilmemiş, tarım faaliyetleri kişisel çabalara göre yapılmış ve geleneksel olarak sürdürülmüştür. 1950'lerin başında, Libya hala İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini taşımayı sürdürmüştür. Savaş bitiminde ülke ekonomisi büyük ölçüde tarım faaliyetlerine dayanmıştır. Tarımsal faaliyetlerin yapıldığı temel nokta kırsal kesimler olmuştur. Vaha ve çöl üzerinde yaşamını sürdüren işçilerin büyük çoğunluğu tarım alanında faaliyet sürdürmüş ve Libya'nın gayrisafi milli hâsılasının %60'ının üretimini sağlamışlardır. Üretimi yapılan en önemli ürünler içinde arasında tahıl ve zeytin bulunmaktadır (Alriteemi, 2021: 25-30).

Sirenayka'da bulunan halk genellikle hayvancılıkla uğraşmıştır. Bu sebeple Yeşil Dağ bölgesinde ve çöl sınırlarında birçok keçi, deve ve koyun yetiştiriciliği yapılmıştır. Bölge

üzerinde kurulmuş olan tarımsal yerleşim alanında, 1950’li yıllarda kötüye giden üretimi tekrar canlandırmak ve bölgeyi istikrarlı tarıma dönüştürmek üzere pek çok girişim yapılmıştır. 1957 yılında devlet tarafından petrolün keşfedilmesiyle ve 1961 yılında da petrol arzının başladığı dönem sonrasında serbest ekonomi politikası, tarım dışındaki diğer sektörlerin iş gücünü tarımdan uzaklaştırması sebebiyle ülke tarımı üstünde negatif etkiler ortaya çıkmış ve tarım faaliyetlerinde rekabetin oluştuğu görülmüştür. Oldukça uygun fiyatlar ile gıda maddesinin ithalatının yapılması durumunda, tarım ürünlerinin maliyeti artmıştır. Ortaya çıkan durum tarımsal faaliyetlere yatırım yapma hususunda isteksizliğe yol açmıştır (Awotona, 1990: 55-60).

Libya’nın ekonomik ilerlemesinde tarım sektörüne çok öncelik verilmiştir. Bu durumun sebebi, tarıma elverişli alanların çok kısıtlı olmasıdır. Tarımsal üretim ihtiyacı karşılamadığı için de bu sektöre öncelik tanınmıştır. Libya’da Büyük Devrimden sonra, tarım politikası olarak mekanizasyona gidilmesiyle Yeşil Devrimin başarılabacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Libya’da 1973 / 1983- 10 Yıllık Bütünleştirici Tarımsal Kalkınma Planı yürürlüğe konmuştur.

Libya’nın sınırları 1.750.000 km²’lik büyük ve geniş bir alandan oluşmuştur. Burada bulunan araziler; sürekli ekilebilen yapıya sahip olan topraklar, bazı dönemlerde ekilebilenler, üçüncüsü ise otlaklar olarak sınıflandırılmaktadır. Başkent Trablus’un 10.000.000 hektar verimli arazisinin olduğu düşünülmektedir. Barka ili verimli arazisi 4.000.000 hektardan oluşmakta ve bunun 145.000 hektarı geçici olmayan ve devamlılık sağlayan ekim için uygundur. Fezan vilayetinde, kuyu suyuyla temin edilen 2.700 hektarlık alan ve susuz ekim yapılan 120. 000 hektar palmiye korusu bulunmaktadır. Çöl üzerinde üretimi sağlanan zeytin, hurma, portakal, tütün ve farklı meyveler tarımda çeşitliliğin oluşmasını sağlamaktadır. Libya’nın kuzeyinde ardıç, defne servi, fıstık ve çam ağaçları ile kaplı olan ovalar bulunmaktadır. Bu bölge, Batı Anadolu’nun kıyı bölgesi, Yeşil Dağ Bölgesi ve İtalya’nın güneyi ile benzerlik göstermektedir. Tarım ve bahçe faaliyetleri için bu bölge uygunluk göstermektedir. Yayla bölgesi içerisinde ekilebilen arazi alanın sınırlı olduğu yerlerde başta buğday olmak üzere arpa, çeşitli meyveler, sebzeler ve üzüm bağlarının tarımı yapılmaktadır. Ayrıca hurma, zeytin ve incir yetiştirilmektedir. Vahalardaki üretimin en büyük kısmını, Cladium bitkisi oluşturmaktadır. Bu bitkinin üretimi Bedeviler tarafından yapılmış olup, hasat dönemi ilkbahar ve yaz dönemine rastlamaktadır. Kâğıt sanayinde kullanılmak maksadıyla İngiltere’ye ihracatı yapılmaktadır. İlkbahar aylarında Trablus’ta zeytinyağı ve turuncgillerin ihracatı yapılarak büyük oranda kar sağlanır (Öztürkler, 2012: 83-88).

Tarım arazilerinin büyük çoğunluğunda tarımsal yöntemler doğrultusunda ekim yapılmış ama sermaye eksikliği, teknolojinin yetersiz olması ve yağışın düzensiz olması

verimlilik üzerinde olumsuz etki oluşturmıştır. Bilhassa arpa ve bazı sebzeler iyi mahsuller arasında yerini almıştır. Yağışın oldukça az olduğu Fizan bölgesinde sert kara iklimi hâkimiyetini sürdürmektedir. Çöllerin yaygın olarak bulunduğu bölgelerde vadiler doğrultusunda yeşillikler hâkim olmaktadır. Tarım faaliyetleri kuyu suyuyla gerçekleştirilmektedir. Hurma bölgede başlıca ürün niteliğini taşımaktadır (Çınar, 2015: 54).

Kuraklık döneminde, kış ayları ve tarımsal zararlılar sebebiyle tarım dışı mevsimlerde bu işgücünün büyük bir kısmı işsizlikle karşılaşmıştır. Tarım arazilerinin mülkiyeti kabileler ve kişiler arasında paylaştırılmış ve petrol ile birlikte kırsal bölgelerden şehirlere göç başlamıştır (Menekşe, 2019: 635-640).

Libya’da tarım faaliyetlerinin yanında hayvancılık faaliyetleri de yapılmaktadır. 1992 yılından günümüze kadar hayvansal besin ürünlerinin üretilmesinde önemli bir durum yaşanmamıştır. Koyun ve kuzu eti üretilmesinde az da olsa bir gelişme oluşmuştur.

Hayvancılık, tarım ve balıkçılık Libya’daki GSYİH’nin yüzde 3,2’sini oluşturmıştır. Libya’nın içinde bulunduğu çevresel etkenler de ülkenin hayvancılık potansiyelini kısıtlamaktadır. Libya’nın yüzde 90’ını oluşturan çöl yüzünden hayvancılığa elverişli alanlar oldukça sınırlıdır. Libya balıkçılık konusunda önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın, bu imkânlarını etkili şekilde kullanamamaktadır. Libya, 1.685 km’lik kıyı hattına sahip olmakta ve sardalye ile ton balığı bakımından zengin bir ülke konumunda yer almaktadır. Fakat ülke, limanlar ve balıkçılık işleme tesisleri yönünden yeterli değildir. Libya’da yalnızca bir ton balığı fabrikası (Zanzur’da) bulunurken, iki adet de sardalye konserve üretme tesisi (Zuwara ile Khums) yer almaktadır. Devlet balıkçılık konusunda farklı projeler oluşturmaktadır. Fakat daha somut bir girişim bulunmamaktadır (Öztürk, 2011: 125-130).

3.3. Madencilik ve Enerji Kaynakları

Maden çıkarma ve madencilik faaliyetleri; doğal kaynakların, petrolün, doğal gazın ve minerallerin yer altından çıkarılması faaliyetlerinin tamamını oluşturmaktadır. Madencilik sanayisinde Libya, Arap ülkelerinin üretiminin %5,6’lık oranı ile en verimli dört Arap ülkesi arasında bulunmaktadır. Ülkedeki üretim oranının, GSYH’nin ortalamasına %7,23 oranında artışı bulunmaktadır (Dinçer, 1982: 470-475).

İmalat Sanayisi: Hammaddelerin nihai ürünlere çevrilmesine imalat sanayi adı verilmektedir. Arap ülkeleri içerisinde yer alan Libya’da, en fazla petrol endüstrisi çıktısı yer almaktadır. GSYH’ye endüstrinin sağladığı katkı, 1,275 oranında büyümeyi mümkün kılmıştır (Dinçer, 1982: 480-485).

Çimento Endüstrisi: Çok sayıda inşaat malzemesi ve çimento üreticisi bulunmaktadır. Fabrikalarda senelik 1.400.000 tondan fazla çimento üretimi yapılmaktadır. Sadece Bingazi fabrikasında senelik 800.000 ton çimento üretimi vardır. Ayrıca Libya'nın farklı bölgelerinde çok sayıda fabrika yer almaktadır (Edwebi, 2017: 35-41).

Demir-çelik Sanayisi: Ülkenin demir çelik endüstrisi de gelişim sağlamaktadır. Bu alan içerisinde gereken büyüme oranlarının yüksek olması, devlet yatırımlarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Libya hükümetinin yaptığı atılımların etkisiyle, Kuzey Afrika'daki en büyük şirket niteliği taşıyan Libya Demir Çelik Şirketi kurulmuştur.

Gübre Sanayisi: Ülke üzerinde yüksek miktarda bulunan üre ve gübrenin pek çok çeşidinin üretilmesini sağlayan çok sayıda gübre tesisi yer almaktadır.

Libya'da petrol en büyük kaynaklar arasında yer almaktadır. Endüstri kolu genel olarak finansal işlemlere bağlı olmakta ve petrol üretimi Libya'nın vahalarla kaplı bölgeleri üzerinde yapılmaktadır. Petrol, ihracatın gerçekleşmesi için kuzey bölgesinde yer alan limanlara gönderilmektedir. Gübre endüstrisi, rafine yağ, araç yağları ve petrokimya endüstrileri gibi diğer endüstrilerde bulunan farklı imalat türleri petrol endüstrisinde yerini almıştır (Kuşoğlu, 2012: 103).

3.4. Sanayi

Libya'nın ekonomik yönden kalkınmasında sanayi önemlidir. Devrimin ardından ilk senelerde endüstrileşmeye, kalifiye işgücü ve teknik eleman yetiştirilmesine yoğunlaşılmıştır. Bu nedenle sanayi sektörüne, devrimin ardından ilk beş senede 387.472.500 Libya dinarı ayrılmıştır. Bu rakamın devrim öncesinde ayrılan miktarın yaklaşık 17 katı olduğu ifade edilmiştir. Libya'daki sanayi devriminin temel anlayışının esasları şu şekilde sıralanmıştır: Ulusal ekonominin dış etkilerden korunarak Libyalıların üretken ekonomisi durumuna getirilmesi, gelir kaynaklarının değişikliğe uğratılması, tarımla ilgili maddelerin işlenmesiyle ekonomide dengenin kurulması, gereken tüketim ürünlerinin dış pazarlara bağılılığından kurtarılarak iç piyasada serbest şekilde bulunmalarını sağlayarak maden servetleriyle endüstrileşmesi, ana endüstri planlarının oluşturulması adına aktif bir kamu sektörünün oluşturulmasıdır (Dinçer, 1982: 488-492).

Genel Sanayi Organizasyonu ve Sanayi Araştırma Merkezi belirlenen bu esaslara göre kurulmuştur. Bu esaslara besin maddelerin üretilmesi, balıkçılığı ve hayvancılığı geliştirmek adına besin maddeleri üretimi yapılan tesislerin genişletilmesi örnek olarak gösterilmektedir. Böylelikle tarımsal sanayinin kalkınma oranının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bilhassa maden kaynaklarının yer aldığı alanları ele alan jeolojik haritaların çiziminde uzmanlaşılması, devrim sonrasında başlayan ve üstte esasları belirtilen kalkınma hamlesinin sağlanabilmesi amacıyla

Endüstriyel Kalkınma Programı yürürlüğe konulmuştur. Libya'da ithalatın azaltılması ve ödemelere göre Libya'nın faydasına değişim yaşanması amacıyla orta ve küçük oranda planlar da yer almıştır. Ülkede demir ve çelik tesislerinin inşaatı devam ederken; bu tesislerin sayesinde ağır endüstri konusunda önemli bir adım atılacağı düşünülmektedir (Kuşoğlu, 2012: 103).

Libya'da sanayi konusunda desteklemeler ve teşvikler oldukça fazla önemsenmiştir. İlk olarak elektrik ücretlerinin azaltılması bir endüstri teşvik politikası şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, ulusal üretimin gerçekleştirilmesi amacıyla Sanayi ve Maden Bakanlığı farklı ulusal ve küresel sergilere katılım göstermiştir. Libya'da aynı anda özel işletmeler; gelir vergisi, ekipman ve hammadde üstünden alınan gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadır. Özel sektörü desteklemek için, sanayi ve inşaat uygulamalarına kredi sunulması yapılan faaliyetler arasında yer almaktadır. Sanayi Kredi Bankası tarafından desteklenen pek çok sanayi projesine, Libya'da rastlanmaktadır.

Kırsal kesimdeki el sanatları, Libya ekonomisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Kırsalda yaşayan halka, istikrarlı bir yaşam sağlamak ve gelirlerini yükseltmek amacıyla yardım sunulmaktadır. Böylelikle Libya'da dengeli bir ekonomik sistem kurulması amaçlanmaktadır. Ağır endüstri planlarına, ucuz gaz sağlanarak devlet desteği sunulmaktadır. Fakat birçok önemli plan, kaynak eksikliğinden bitirilememektedir. Çalışmakta olan endüstri tesislerindeyse yedek parça eksikliği ve bakım yetersizliği söz konusudur. Farklı bölgelerde devlet kontrolündeki yaklaşık elli firma konusunda yatırım teklifi bulunmaktadır. Bilhassa rejim değişiminin ardından turizm, gayrimenkul ve imalat endüstrisinde özel sektörün kaynaklarından faydalanmak temel amaç olarak belirlenmiştir. Serbest bölge alanları ve organize sanayi bölgeleri oluşturulmuştur. Libya'daki petrol üretiminden yararlanarak etkin bir kimya sanayisi oluşturulması hedef olarak belirlenmiştir. Ulusal Petro Kimya Şirketi'nin, Marsa El Brega işletmesi Libya'daki önemli kimyasal madde üretim tesisleri arasındadır. Bu işletmede amonyum, etanol, üre üretimi yapılmaktadır. Al Burayqah ve Abu Kammash'da da önemli kimya işletmeleri yer almaktadır (Kuşoğlu, 2012: 103).

3.5. Ticaret

Libya'nın dış ticaretini petrol ihracatı oluşturmaktadır. Yalnızca ham petrol ihracatı ülkenin toplam ihracatının ortalama %97'sine tekabül etmektedir. Ekonomik anlayışın hedefi ihracatta çeşitliliğin oluşturulmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda yapılanlar, öteki sektörlerin toplam ihracattaki oranının yükseltilmesini de hedeflemiştir (Dinçer, 1982: 498-501).

Uzun yıllar dünyanın dördüncü petrol ihracatçısı durumunda yer alan Libya'nın ham petrol ihracatının dağılımında, çoğunlukla belli Avrupa ülkelerinin üstlerde yer aldığı

belirtilmektedir (Grafik 3). Son senelerde bilhassa Milli Petrol Kurumu'nun ihracatta bulunmasından dolayı ülkenin ihracatının payında artış yaşanmıştır. Ayrıca yöresel pazarların dışına çıkılarak, daha geniş alanlara geçilmesinin ardından, öteki ülkelere yapılan petrol ihracatının payında da artış sağlanmıştır (Buluş, 2022: 11-16).

Libya'nın ithalatında en önemli paya yüzde 51'lik oranıyla ara malları grubu sahip olmaktadır. Başka bir yerde gösterilmeyen endüstriyel girdiler, bahsedilen bu ara mallar arasında en mühim alt grubu oluşturmaktadır. Bu alt grubun oranı toplam ithalat oranının yaklaşık yüzde 35'ini karşılamaktadır. Alt grup, ara mallar grubunun da %70'ine tekabül etmektedir (Grafik 2). Bu alt grup içinde yer alan önemli maddelerden bazıları şöyle sıralanmıştır:

- Organik olmayan kimyasal ürünler,
- Laklar,
- Çimentodan üretilen inşaat malzemesi,
- Petrol yağı,
- Kaplama ve döşeme karoları,
- Palplanslar ve profiller,
- Çelik ve demir teller,
- Saclar ve geniş levhalar,
- Kömür ve yan mamulleri,
- Ağaç ürünleri,
- Yapay ve sentetik elyaftan kumaşlar,
- Amyant, çimento ve selüloz,
- Tel çubuk,
- Elektrik için izole edilmiş kablolar ve teller,
- Linyit,
- Hayvansal besinler,
- Dökme demirden tüpler ve borular,
- Çelik ya da demirden inşaat ürünleri,
- Fıçılar, bidon ve kutu gibi nesneler,
- Küvet, lavabo ürünleri,
- Mukavva ve kâğıt ambalajlar,
- Pamuklu ürünler.

Ara malları sınıfında bulunan öteki alt gruplar içinde yer alan önemli ithal mallar da şu şekilde verilmiştir (Grafik 2), (Tablo 8), (Dinçer, 2012:505-510):

- Akaryakıtlar,
- Makine yağı,
- Motorlu kara taşıtlarının aksamı,
- Canlı sığır,
- Kazanlar ve depolar,
- Buğday unu,
- Kauçuktan, iç ve dış lastikler,
- Öğütülmemiş arpa ve buğday,
- Keçi ve koyun gibi hayvanlar,
- Mekanik cihaz, makine aksamı ve parçaları,
- Hafif petrol yağları.

Tüketici malları grubunun payı, yıllar içinde azalmıştır. Bu alt grupta yer alan önemli mallar şu şekilde sıralanmıştır (Dinçer, 2012: 505-510):

- İlâçlar,
- Makine halıları,
- Radyo ve televizyon alıcıları,
- Ayakkabılar,
- Mücevherler,
- Evlerde kullanılan elektrikli buzdolapları,
- Giyim eşyaları,
- İç çamaşırları,
- Battaniye, yorgan ve yatak örtüleri,
- Çelik ya da demirden elektriksiz sobalar,
- Saatler,
- Mobilyalar,
- Plastik ürünler,
- Sigaralar,
- Ev eşyaları.

Tüketici malları grubunda ele alınan, öteki mühim alt grup malları da şu şekilde belirtilmiştir (Grafik 1 ve 2):

- Taze elma, meyve özleri,
- Konserveler,

- Otomobiller,
- Taze sığır cinsi hayvan eti,
- Çeltiksiz pirinç,
- Şeker kamışı ve pancar şekerleri,
- Süt ve kaymak,
- Zeytinyağı,
- Balık konservesi.

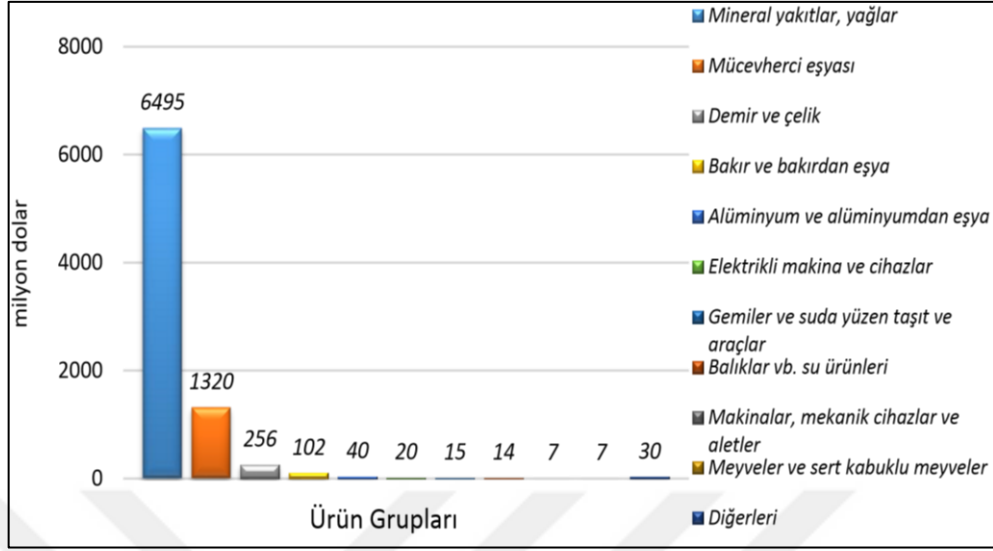
Diğer yandan, yatırım malları grubu, toplam ithalat içerisinde en az payı bulunan grup olarak nitelendirilmektedir. Bu alt gruptaki önemli mallar ise şunlardır (Grafik 2):

- Tarımda kullanılan traktörler,
- Pompalar,
- Ölçü kontrol ve hassas aletleri.
- Telgraf ve telefon için elektrik aygıtları,
- Isıtma cihazları,
- Elektrik jeneratörleri,
- Havalandırma cihazları,
- Kaldırma-yükleme- taşıma makine ve cihazları,
- Tasfiye makineleri,
- Buhar kazanları,

Yatırım malları grubunda değerlendirilen endüstriyel ulaşım teçhizatı alt grubunda yer alan önemli mallar da şöyle sıralanmıştır.

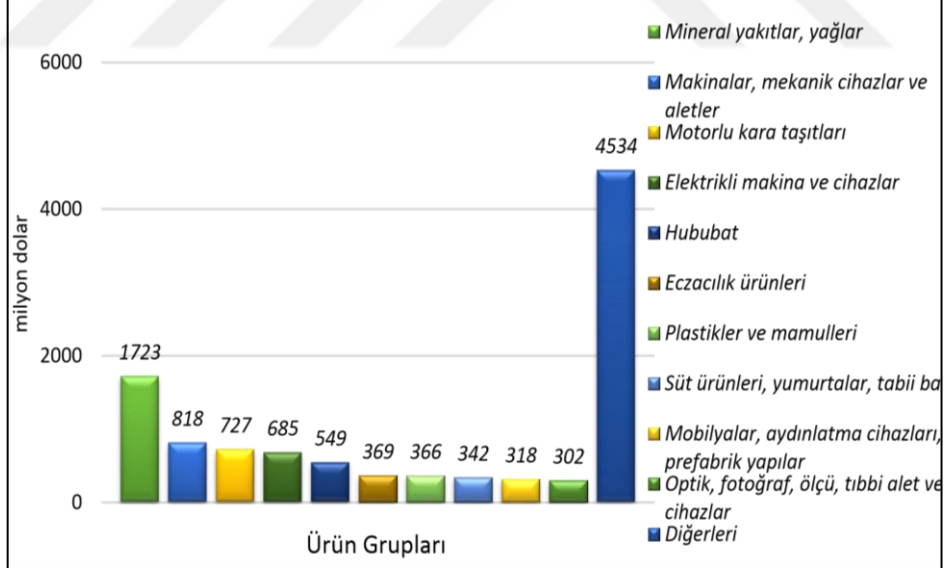
- Eşya taşıma ve özel işler için kara taşıl araçları,
- Yol traktörleri,
- Römorklar ve diğer motorsuz kara taşıt araçları,
- Yarı treyler.

Grafik 1. Libya'nın İhraç Ettiği Ürün Grupları

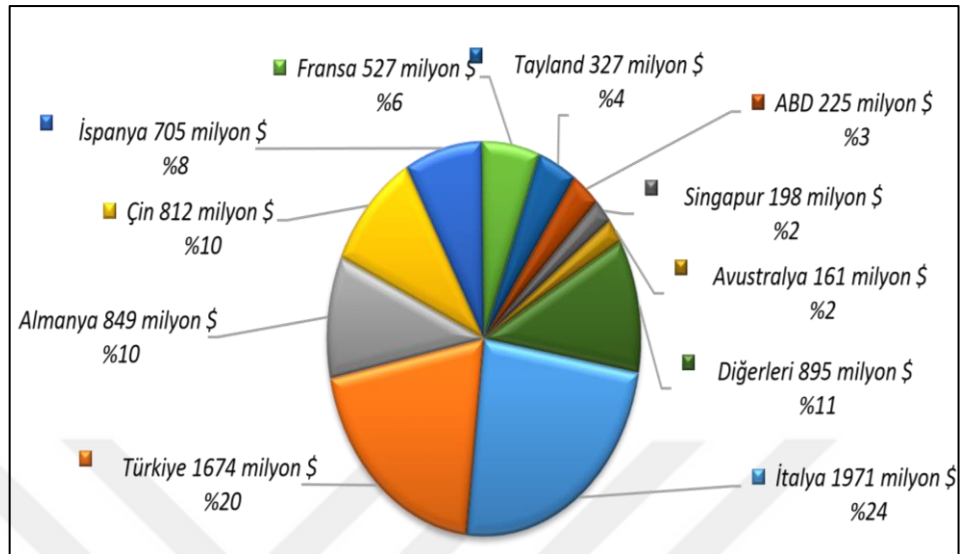
Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Grafik 2. Libya'nın İthal Ettiği Ürün Grupları

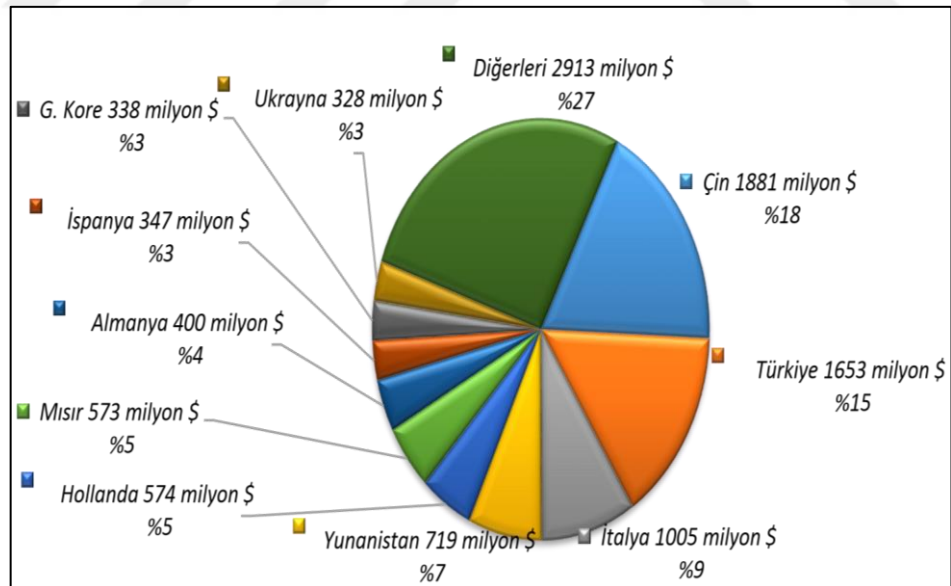
Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Grafik 3. Libya'nın Ülkelere Göre İhracat Verileri

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Grafik 4. Libya'nın Ülkelere Göre İthalat Verileri

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Tablo 7. Libya'nın İhracatındaki Başlıca Ürünler

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER	2018	2019	2020	Pay (% 2020)	Değişim (%, 2019-2020)
TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)			30 040 892	29 466 437	8 344 830	100	-71,7
1.	2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	25 305 384	25 366 126	5 622 549	67,4	-77,8
2.	7108	Altın (platin kaplamalı altın dâhil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	804 782	1 192 136	1 312 513	15,7	10,1
3.	2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	1 465 460	1 556 749	764 530	9,2	-50,9
4.	7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde dilmış külçeler	45 876	99 878	116 472	1,4	16,6
5.	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1 078 109	921 599	104 817	1,3	-88,6
6.	7404	Bakır döküntü ve hurdaları	98 572	61 863	100 403	1,2	62,3
7.	7203	Demir cevherinin doğrudan indirgenmesi ile elde edilen demirli ürünler (parça, pelet) (demir oranı >= %99,94)	58 668	73 008	88 053	1,1	20,6
8.	7602	Alüminyum döküntü ve hurdaları	35 141	24 861	36 513	0,4	46,9
9.	7208	Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri (genişlik >= 600 mm)	42 726	16 677	23 090	0,3	38,5
10.	7207	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller	22 624	9 862	23 031	0,3	133,5
11.	8548	Elektrik pilleri, bataryaları ve akümülatörlerinin döküntü ve hurdaları; kullanılmış olanlar, elektrikli aksam-parçalar	12 890	12 678	18 638	0,2	47
12.	8901	Yolcu gemileri, gezinti gemileri, feribotlar, yük gemileri, mavnalar ve insan veya yük taşımaya mahsus benzeri gemiler	0	0	15 154	0,2	100
13.	301	Canlı balıklar	18 359	15 973	9 974	0,1	-37,6
14.	804	Hurma, incir, ananas, avokado ve guava armudu, mango ve mangost (taze/kurutulmuş)	5 611	2 700	6 757	0,1	150,3
15.	7106	Gümüş (altın veya platin yaldızlı gümüş dâhil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	2 521	370	6 561	0,1	1673,2

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı,2022)

Tablo 8. Libya'nın İthalatında Yer Alan Başlıca Ürünlerin Yıllara Göre Değerleri

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER	2018	2019	2020	Pay (% 2020)	Değişim (%, 2019- 2020)
TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)			13 472 909	15 456 334	10 731 624	100	-30,6
1.	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2 188 519	1 989 539	1 678 871	15,6	-15,6
2.	8703	Otomobiller	537 171	952 960	379 444	3,5	-60,2
3.	1001	Buğday ve mahlut	291 052	263 356	244 660	2,3	-7,1
4.	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	348 166	264 722	210 663	2	-20,4
5.	9403	Diğer mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	134 551	244 217	154 942	1,4	-36,6
6.	1604	Hazırlanmış/konserve edilmiş balıklar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızların hülase ve suları	174 244	194 634	138 271	1,3	-29
7.	1003	Arpa	149 099	142 375	137 332	1,3	-3,5
8.	1005	Mısır	123 287	100 002	137 188	1,3	37,2
9.	9018	Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar	114 041	128 720	136 170	1,3	5,8
10.	402	Süt, krema (konsantre edilmiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içerenler)	140 364	110 618	135 933	1,3	22,9
11.	8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	22 881	635 721	133 882	1,2	-78,9
12.	3002	İnsan kanı, hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb. Ürünler	144 630	77 747	131 548	1,2	69,2
13.	207	Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatatı (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	158 551	103 416	119 207	1,1	15,3
14.	8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	72 052	150 207	117 815	1,1	-21,6
15.	8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	144 691	219 574	117 220	1,1	-46,6

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Tablo 9. Libya'nın Ülkelere Göre Yıllık İhracat Verileri

Sıra	Ülke	2018	2019	2020	Pay (%) (2020)	Değişim (%) (2019-2020)
TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)		30 040 892	29 466 437	8 344 830	100	-71,7
1.	İtalya	4 952 584	5 278 304	1 970 853	23,6	-62,7
2.	Türkiye	367 010	483 502	1 674 297	20,1	246,3
3.	Almanya	4 069 908	4 386 707	849 480	10,2	-80,6
4.	Çin	4 742 280	4 765 665	812 042	9,7	- 83
5.	İspanya	4 029 679	4 274 405	705 180	8,5	-83,5
6.	Fransa	2 697 978	1 602 177	527 313	6,3	-67,1
7.	Tayland	393 971	483 882	326 818	3,9	-32,5
8.	ABD	1 447 572	1 572 465	224 895	2,7	-85,7
9.	Singapur	665 300	379 203	197 969	2,4	-47,8
10.	Avustralya	461 553	626 137	160 726	1,9	-74,3
11.	İsviçre	394 763	291 628	144 721	1,7	-50,4
12.	Avusturya	1 058 945	930 728	134 709	1,6	-85,5
13.	Hollanda	387 094	197 618	121 025	1,5	-38,8
14.	İngiltere	833 525	253 506	88 768	1,1	- 65
15.	Japonya	13 670	1 288	66 063	0,8	5029,1

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

Tablo 10. Libya'nın Yıllık İthalat Verileri

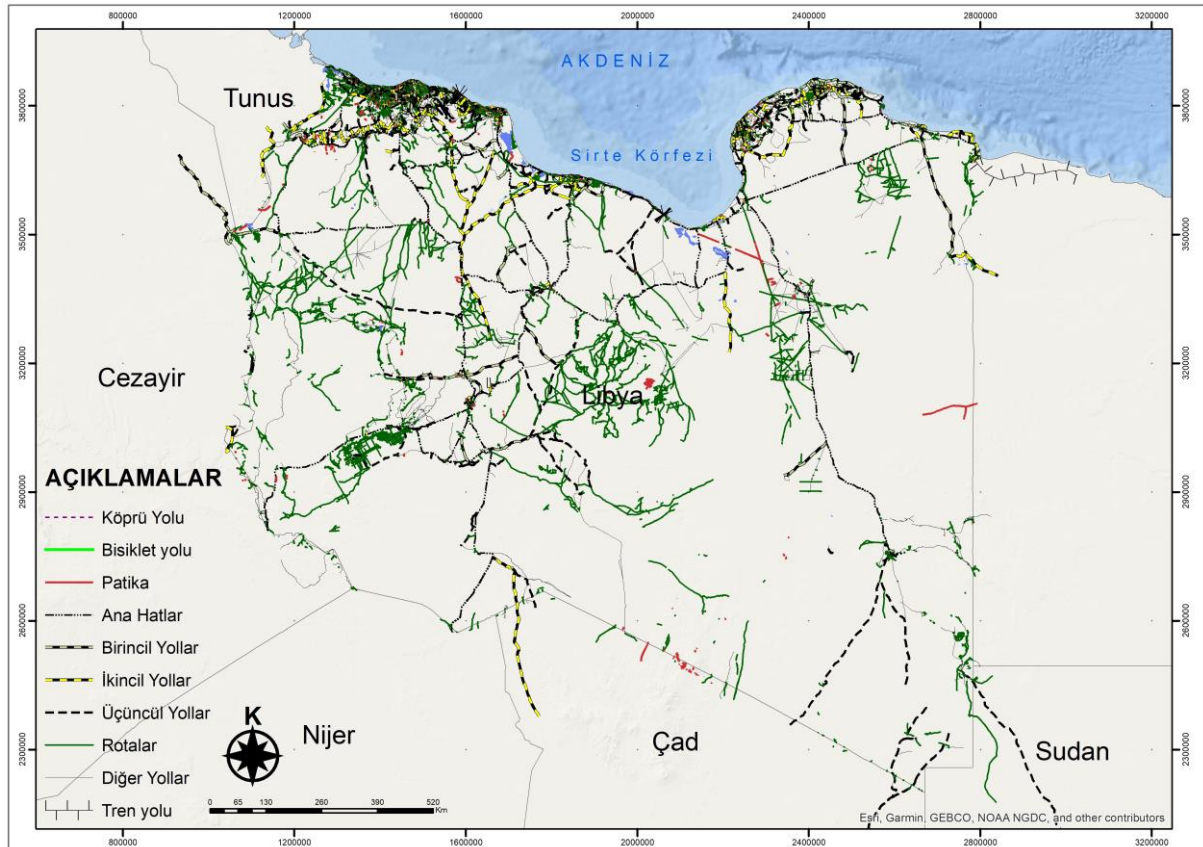
Sıra	Ülke	2018	2019	2020	Pay (%) (2020)	Değişim (%, 2019- 2020)
TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)		13472909	15456334	10731624	100	-30,6
1.	Çin	1 433 045	2 453 887	1 880 557	17,5	-23,4
2.	Türkiye	1 498 326	2 069 669	1 653 078	15,4	-20,1
3.	İtalya	1 426 509	1 390 764	1 005 148	9,4	-27,7
4.	Yunanistan	506 180	451 368	719 366	6,7	59,4
5.	Hollanda	391 261	595 311	574 145	5,4	-3,6
6.	Mısır	640 549	830 735	572 846	5,3	- 31
7.	Almanya	382 551	484 379	400 407	3,7	-17,3
8.	İspanya	713 123	468 723	346 849	3,2	-26
9.	G. Kore	425 119	632 102	337 967	3,1	-46,5
10.	Ukrayna	325 667	316 891	327 835	3,1	3,5
11.	ABD	243 782	413 438	316 451	2,9	-23,5
12.	Belçika	229 483	291 119	255 698	2,4	-12,2
13.	Tayland	134 943	216 049	176 716	1,6	-18,2
14.	Fransa	233 077	210 028	171 319	1,6	-18,4
15.	Brezilya	228 129	279 360	166 445	1,6	-40,4

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2022)

3.6. Ulaşım

Libya'nın farklı noktalarını birbirine bağlayan asfalt uzunluğu 1969 yılında 5000 kilometre iken, bugün 30.000 kilometreye ulaşmıştır. Bu uzunluk tüm ara ve ana yolları kapsamaktadır (Edwebi, 2017: 30-35).

Harita 21. Libya'nın Ulaşım Haritası

Ülkede yaklaşık 13 adet havaalanı olmuştur. Bunlar arasında 4 tanesi uluslararası hizmet ve 9'u ise dâhili hizmet sağlamaktadır. Bununla birlikte 14 tane Liman olduğu bilinmektedir. Libya'nın en önemli limanları ve petrol terminalleri içinde; Marsa el-Hariga, Ras Lanuf, Zuveytine, Marsa el-Brega, Sidre, Bingazi, Misurata ve Trablus vardır.

Deniz taşımacılığı, denizcilik endüstrisi, nakliye ve bakımı gibi diğer denizcilik hizmetleri sektöründe hizmet sağlayabilmek adına firmalar açılmıştır. Bu sektörde yer alan yetkililer tarafından ortaya konulan emeklerin etkisiyle ülke, petrol tankeri bulunan ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Ülkenin Kargo Şirketi'nin, çeşitli türlerde gemi sayısı günümüzde 24 olup yaklaşık iki milyon 109 bin tonluk kapasiteye sahiptir. Libya Merkez Bankası gibi bankalara bağımlı olan ülke ekonomisi, hizmet ve sanayi sektörlerinin tamamına finans sağlamaktadır. Elde edilen gelir, petrol ticareti ile deniz, hava ve kara limanlarından

alınan az miktardaki vergiden sağlanmaktadır. Yolcu terminali olarak kullanılan hava alanları, Trablus Uluslararası Havaalanı ve El-Rışap limanı gibi limanlardan oluşmaktadır (Elfantazi, 2018: 93-99).

3.7. Turizm

Uzun senelerdir ambargo altında olması ve siyasi istikrarsızlıkları yüzünden Libya, az turist çeken ülkeler arasında yer almıştır. Fakat ekonomik kalkınma, çöl turizmi ve iş gezileri konusunda ülkede bir gelişme söz konusudur. Turizm alanında yeterince iyi bir seviyede bulunulmamasının nedenleri arasında, sahil siteleri, kaliteli otel ve restoranlar gibi yeterli turizm tesislerinin bulunmaması gösterilmektedir. Turistler için 1.800 km’lik Akdeniz sahilinin yanında arkeolojik bölgeler ve çöl turizmi de ilgi çekici bölgeler arasındadır. Öte yandan, Libya’da turizm potansiyeli taşıyan ve Kuzey Afrika’da en iyi korunan turizm alanları arasında Romalılara ait olan Sabrata, Lepnis Magna bölgeleri ile Cyrene ve Apollonia gibi Yunan kentleri bulunmaktadır (Öztürk, 2011: 125-130).

Libya turizminin en belirgin özellikleri;

- Libya, Roma kalıntılarına sahiptir ve İtalya'dan sonra bu antik alanlara sahip olan en büyük ülke olarak kabul edilmektedir. Akdeniz'deki en uzun Afrika kıyı şeridine sahip ülkedir (yaklaşık 1935 km.)

- Libya dünyanın en büyük çölüne sahiptir. Bu anlamda Libya çölleri, safariler için cazip bir yer olarak kabul edilmiştir. Güneybatı bölgesinde bulunan tuz oranı yüksek Kabır Avn gölü bu yerlerden biridir.

- Ülkenin doğusundaki El-Cebel El-Akhdar bölgesi cazip yerlerden birisidir. Libya, Türk, İtalyan, Roma ve Yunan kültürleri ile tarihi miraslarına sahiptir. Özellikle Sabratha, Labda, Talmitha, Sousse bölgeleri bu tarihi mirasın yoğun bulunduğu yerler arasındadır. Ilıman bir iklime sahip olan bölgede Akdeniz iklimi hâkimdir (El Atrahs, 2021: 27).

3.8. Doğal Kaynaklar

Libya’da 1955 yılından itibaren hayvancılık ve tarımın yerini ham petrol almaya başlamıştır. Petrolden sağlanan gelirler ile ülkenin ekonomik ve teknik bakımdan kalkınma sağladığı anlaşılmaktadır. Düşük maliyetli enerji imkânına rağmen, yedek parça ve hammadde hususunda ithalata tabi olunması, yönetim eksikliği ve kalifiye işgücünün yeterli olmamasının oluşturduğu etki ile uzun zaman birçok endüstri kolu kullanılamamıştır.

1990 ve 2000’li yıllarda dış ticaret konusunda istikrarlı büyümenin sağlanması, Arap Baharı sonrasında büyük ölçüde olumsuz etki oluşturmuştur. Dış ticaret oranları yaklaşık olarak 15 sene öncesine kadar inmiştir. 2000 senesinde 15 milyar dolarlık ticaret hacmi, 2008

senesinde 80 milyar dolara yükselirken, son dönemde bu rakamın yaklaşık 20-30 milyar olduğu tespit edilmiştir. Ülkenin ticari alanda partnerleri arasında İspanya, ABD, Hollanda, Güney Kore, Fransa, İtalya, Türkiye, Almanya, Mısır ve Çin yer almaktadır. Ülke ekonomisinin temeli önceki dönemlerde hayvancılık, tarım ve küçük el sanatlarından oluşmuştur (Sümer vd., 1992: 16-21).

Libya’da petrol bulunduğuna ilişkin 1955 senesinde sinyaller ortaya çıkmış ve 1959 yılında Sirte körfezinin güney bölgesinde Zelten üzerinde ilk petrol kuyuları açılarak bu süreç için başlangıç oluşturulmuştur. Bu dönemde, denizden çok uzak olmayan bir bölge üzerinde bulunan Raguba’da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ortaya konulan bu çalışmalardan neticeye varılmış, yaklaşık 160 kilometre uzunluğu bulunan petrol boru hatları ile Akdeniz kıyısına bağlantı oluşturularak petrol üretimi büyük ölçüde arttırılmıştır. 1961-1968 yılları arasında beş büyük boru hattı kullanılmıştır. Bu boruların uzunluğu 400 kilometreyi aşmaktadır. Arap-İsrail savaşının yaşanmasından sonra Süveyş Kanalı’nın kapalı olması ülkenin petrolünün önemini ciddi oranda arttırmıştır. Büyük ölçüde petrol ihracatı gerçekleştirilmiştir. Libya’da yalnızca petrol değil, aynı zamanda doğalgaz üretimi de büyük önem kazanmıştır. Doğalgaz üretiminin sağladığı gelirin ülke ekonomisinde büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Libya Demir ve Çelik Fabrikası, Libya’da bulunan en büyük sanayi kolu niteliğini taşımaktadır. Bu fabrika Vadi El Şati bölgesinde yer alan demir rezervleri tesislerinin başta gelen kaynağını oluşturmaktadır (Sümer vd., 1992: 16-21). Ülkede üretimi yapılanların neredeyse yarısı Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Bunun yanında telekomünikasyon ve hizmet alanlarında da çalışma yapılmaktadır.

Ülkenin kıyı kesimleri tarım için elverişli yapıya sahip olup, tarımın ülke ekonomisinde payı oldukça düşüktür. Tarım faaliyetleri arasında en önemli olan ürünler hurma ve zeytinyağıdır. Ülke bakımından gelecek dönemde sağlanacak güvenlik ve istikrar, en başta turizmde olmak üzere, eğitim, sağlık ve endüstri gibi alanlarda yapılan yatırımların hızlandırılmasını sağlayacaktır. Libya Arap Baharının yaşandığı süreçte karışıklıktan yararlanmak isteyen Batı ülkelerindeki dünya çapında enerji şirketlerinin hamleleriyle, başta petrol olmak üzere sahip olunan zenginliklerin kaybedilmesi konusunda riskler yaşamıştır.

Libya iklim bakımından avantajlı olmasa da doğal kaynaklar yönünden Afrika kıtasının en zengin ülkeleri arasında bulunmaktadır. Enerji gelirlerinin yüksek olması sebebiyle Afrika kıtasının en zengin ülkeleri arasında bulunan Libya, Arap Baharının etkisiyle ortaya çıkan iç savaş, dış müdahaleler ve politik karışıklıklar neticesinde ekonomik yönden büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. İşsizlik, enflasyon ve yoksulluk rakamlarının yükselmesi sebebiyle ülkenin ekonomik yönden bunalımda olduğu anlaşılmaktadır (Kavas, 2011: 174-179).

3.9. Libya Ekonomisine Katkılar

Bu başlık altında Libya ekonomisini geliştirmek için kurulmuş kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi verilmektedir.

Libya Kalkınma ve İstikrar Ajansı:

Libya Kalkınma ve İstikrar Ajansı, bölgedeki eşitsizliklerin en aza indirilmesi için, bölgesel açıdan kalkınmanın ve gelişmenin gerçekleştirilmesini amaçlar. İlgili bakanlıklarla iş birliği içerisinde plan ve projeler üreten kamu kurumlarından oluşmaktadır. Bu ajanslar, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve kamu kuruluşları arasında iş birliğini sağlayarak, bölgenin potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Libya Finans Kurumu: 1952 yılında kurulmuş olan bu kurum, ülkede planlama stratejisinin gelişimine katkı sunmuştur. Kurum, genellikle tarım, ticaret ve endüstri projeleri konusunda vatandaşlara kredi temini sağlamaktadır.

Ekonomik Planlama Komisyonu: 1952 yılında oluşturulmuştur. Kurum Libya'da planlamanın ve stratejinin geliştirilmesine katkı sunmuştur. Ekonomik Planlama Komisyonu devlete, Libya'daki toplumsal ve iktisadi kalkınmaya dair tüm konularda önerilerde bulunmaktadır. Libya'da yaşanan gelişmeleri analiz etmek ve bu gelişmelerle ilgili raporlar hazırlamak kurumun amaçları arasında yer almaktadır.

Yeniden Yapılanma ve Kalkınma İçin Libya Amerikan Otoritesi ve Heyeti: 1955 yılında kurulmuştur. Bu heyetin görevi, Libya'yı geliştirmektir. 1955 yılına kadar üstte açıklanan bu kurumlar basit bir düzeyde varlığını korumuştur. Libya ekonomisini geliştirmek için kurumlar oluşturulmuş ve planlar hazırlanmış, ancak uygulamaya geçilememiştir. Dünya Bankası, Libya'da ekonomik yönden bazı başarılar elde etmiştir. Fakat ülkede sürekli bir istikrarsızlık ortamı hâkim olduğundan, hazırlanan kalkınma planlarıyla ilgili sorunlar yaşanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LİBYA’NIN SİYASİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Libya’nın Doğu Akdeniz’deki Önemi

Akdeniz ülkeleri; İspanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas’tır. Akdeniz’in en büyük adaları ise; Sicilya, Sardinya, Kıbrıs, Korsika, Girit, Mayorka ve Rodos’tur. Doğu Akdeniz, Orta Doğu ile Avrupa kıtasını birbirine bağlayan bir güzergâhtır. Doğu Akdeniz bölgesi, Asya Kıtası, Afrika ve Avrupa Kıtası’nın merkezi konumunda yer almaktadır. Akdeniz’in Fas-İspanya arasında kalan kısmına İber, İspanya-Korsika arasındaki kısmına Balear, İtalya’da Sicilya-Sardinya-Korsika arasına Tiren, İtalya-Balkan arasına Adriya denizi, İtalya-Sicilya-Yunanistan arasına İyon, Yunanistan-Anadolu arasına ise Ege denizi denir (Tuncel, 1989: 229-231).

Doğu Akdeniz; Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin enerji potansiyelini Avrupa Kıtası’na taşıyan, hidrokarbon enerjinin taşıma güzergahlarına hâkim, önemli bir deniz ulaşım sahası ve kesişme noktasıdır (Yaycı, 2020: 19). Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yarısına yakın miktarı bu limanlardan dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. Bu da bölgenin değerini arttırmaktadır (Sorkhabi, 2016:17). Burası aynı zamanda Orta Doğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrupa’ya taşınmasında en az maliyeti olan ve verimliliği yüksek bir bölgedir. Avrasya’nın da petrol ve doğal gaz rezervlerinin Avrupa’ya taşınması için alternatif bir çıkıştır. Girit adasının Güney Doğu’sunda kalan Herodot bölgesiyle Kıbrıs adası etrafındaki sahada toplam 3,5 trilyon m³ ’lük doğal gaz varlığı belirlenmiştir (Yaycı, 2019: 50-55). Mevcut varlıklarının yanında yeni rezervlerin bulunması Doğu Akdeniz’in önemini daha çok arttırmaktadır. ABD Jeolojik Araştırma Merkezi’nin 2010 yılında yayınladığı raporda, İsrail ile Kıbrıs Adası arasındaki Leviathan sahasında teknik olarak çıkarılması mümkün ama henüz keşfedilmemiş, tahmini 3,5 trilyon metreküp doğal gaz kaynağı ve 1,7 milyar varil petrol rezervinin varlığından söz edilmektedir (Kedikli ve Çağlayan, 2017: 125-130).

Libya istikrar arayışında olan bir ülke olarak siyasi sorunlara son vermek ve Akdeniz üzerindeki menfaatlerini yerine getirmek üzere UMH (Ulusal Mutabakat Hükümeti) tarafından yapılan politikalar ile birlikte Doğu Akdeniz’deki enerji rekabeti içerisinde yer almıştır. 2019 senesinde Hafter’in öncülük ettiği Libya Ulusal Ordusu tarafından düzenlenmiş olan Trablus saldırısı sırasında ülkede iç savaş tekrardan kendini belli etmiştir. Trablus saldırısının olduğu ve UMH’nin güç durumda kaldığı süreçte BM tarafından doğru bulunması sonucunda

meşruiyet gücüne dayanan Trablus yönetimi Doğu Akdeniz’de Türkiye ile iş birliği içerisinde bulunmaya karar vermiştir. UMH ile Türkiye arasında deniz yetki anlaşması haricinde askeri destek ve silah teminini sağlayan askeri teknik anlaşmasının yapılması Libya’da yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Doğu Akdeniz konusunda Türkiye’nin tarafını tutma karşılığında UMH, bilhassa Hafter karşısında ülke içerisindeki konumunu korumak adına Ankara’dan daha çok destek sağlamıştır. Deniz yetki alanları haricinde iki ülke arasında askeri ve güvenlik iş birliği anlaşmasına da imza atılmıştır. Türkiye ile imzalanan Güvenlik ve Askeri İş birliği Anlaşmasına bağlı olarak UMH, Mart 2020 tarihinde Hafter’e yönelik Barış Fırtınası Operasyonunu başlatmıştır (Domazeti, 2020: 84-87). Bu durumda anlaşma, Libya’da UMH’yi güvence altına alarak bahsi geçen hükümetin gücünün artırılmasını sağlamıştır (Gümüş, 2020: 72-76). Bu dönem, uluslararası toplumun desteğiyle iki taraf arasında kalıcı ateşkesin imzalanması ve tarafların bulunduğu yeni bir hükümetin oluşturulması ile sona ermiştir. Böylece taraflar arasında yapılan Doğu Akdeniz iş birliği anlaşması, UMH tarafının Libya’daki siyasi gücünün artırılmasını sağlamış ve ülke içerisindeki iç savaşta diplomatik çözüm bulma çabalarını hızlandırma konusunda etki oluşturmuştur. Türkiye, Rusya, Mısır, Fransa ve BAE’nin menfaatleri rekabetin oluşmasını sağlamış, 2019 tarihli Deniz Mutabakatı ile Libya da bu ülkeler arasında katılmıştır (Mitchell, 2020: 97).

Doğu Akdeniz üzerinde UMH’nin adım atması, Hafter’e destek sağlayan ve bunun yanında bölge üzerinde enerji rekabetinin unsurları olarak başta Mısır olmak üzere dış güçlerin Akdeniz ve Libya menfaatleri üzerinde tehdidinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. GKRY, İsrail ve Mısır; Doğu Akdeniz üzerinde Libya ile karşı karşıya kalmışlardır (Yılmaz ve Ertürk, 2020: 19-21). Bu amaç doğrultusunda Türkiye’nin elde ettiklerine engel olmak için bahsi geçen ülkelerle birlikte desteklenen Hafter, anlaşmaya engel olmaya çalışmıştır. UMH’nin çökmesine yönelik çalışmalar yapılmış, Libya’nın tüm bölgelerinin Hafter’in yönetimi altında bulunması için operasyon oluşturulmuş ve bu operasyona dış güçler tarafından destek sağlanmıştır. UMH başkanı, Türkiye ile anlaşma imzalaması sebebiyle parlamento tarafından vatana ihanet ettiği gerekçesiyle suçlu bulunmuştur. Bu anlaşma Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmemiştir.

Libya-Türkiye iş birliği, Doğu Akdeniz üzerindeki rekabeti Libya’ya taşımıştır. UMH’ye Türkiye’nin siyasi, askeri ve ekonomik yönden destek sağlaması diğer ülkeler tarafından hoş karşılanmamıştır. Yunanistan, Mısır, İsrail, Fransa ve BAE; iç savaş döneminde Hafter’e her şekilde yardım sağlayan ülkeler arasındadırlar. Akdeniz ‘de iş birliği oluşturan Türkiye ve Libya’ya karşı olan bazı ülkeler, Libya üzerindeki siyasi ve askeri gelişmeleri etkilemek üzere UMH’ye karşı olan Hafter’e destek sağlamışlardır (Yılmaz ve Ertürk, 2020: 19-21).

Libya'nın deniz sınırlarını denetime almayı hedefleyen Hafter bakımından, Türkiye ve UMH arasında imzalanan anlaşma, darbe niteliği taşımaktadır (Yılmaz ve Ertürk, 2020: 19-21). Mısır hem Doğu Akdeniz üzerinde hem de Libya'da menfaatleri için tehlike oluşturan gelişmelerin önüne geçmek için Hafter aracılığıyla baskının artmasını sağlamıştır. Libya Meclisi onay vermeden Libya hükümetinin uluslararası alanda anlaşma yapamayacağını belirten Kahire yönetimi, Libya ve Türkiye anlaşmasının 2015 yılında imzalanan Libya Siyasi Anlaşmasını ihlal ettiği gerekçesini sunmuştur. Akdeniz üzerinde menfaatleri konusunda çatışma yaşayan Mısır ve Türkiye, bu bölgenin rekabetini Libya üzerinden sürdürmüştür. Tobruk merkezli hükümet Hafter önderliğinde, UMH'nin nüfuzunun önüne geçebilmek aynı zamanda Mısır'ın Akdeniz üzerindeki menfaatlerine hizmet etmek üzere anlaşmaya karşı durmaktadır. Bunun sonucunda Türkiye de Akdeniz üzerindeki menfaatleri için zarar oluşturacak biçimde muhalif olan kesimin, Libya'da yalnız başına iktidar olmasına karşı gelecektir. 2019 yılında imzalanan sözleşmeden sonra Tobruk ve Trablus yönetimleri arasında çatışmaların yoğun hale gelmesi Türkiye ve Mısır'ın Doğu Akdeniz enerji rekabetlerinin Libya'da da etkisini göstermesi olarak değerlendirilmektedir.

Libya'daki menfaatleri ile bağlantılı olarak Rusya, UMH ile Türkiye'nin iş birliği yapmasına karşı durmuştur. Enerji politikaları hususunda Doğu Akdeniz bölgesinde Rusya ile Türkiye arasında iş birliği olmasına karşın Moskova, Libya ordusuna destek verdiği için Türkiye ile Libya Anlaşmasına itiraz etmiştir (Yorulmaz, 2020: 9). Libya ile Türkiye'nin iş birliği içerisinde olması İtalya'nın Libya hükümeti ile yakınlık kurmasını sağlamıştır (Harunoğulları, 2020: 468).

Batı Libya'da etkisini gösteren Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Doğu Akdeniz girişimleri, bu bölge üzerinde menfaatleri olan ülkelerin politika ve stratejileri konusunda doğrudan etki oluşturmuştur. Bilhassa Tobruk yönetiminin destekçisi olan Mısır başta olmak üzere Fransa, Yunanistan, İsrail, Rusya gibi ülkeler Libya üzerindeki menfaatlerini sürdürmeye yönelik UMH'nin Doğu Akdeniz politikasının karşısında durmuş, Hafter'e askeri ve siyasi desteklerin artmasını sağlamışlardır. Böylece Libya'daki çatışmaları yoğun hale getirmişlerdir. Çatışmaların yoğun hale geldiği ortam içerisinde, uluslararası toplumda giderek artan arabuluculuk faaliyetlerinin sağladığı etki ile birlikte, Tobruk ve Trablus yönetimleri arasında kalıcı mutabakat imzalanmış, müzakereler neticesinde çeşitli grupların bulunduğu Ulusal Birlik Hükümeti ortaya konulmuştur.

Doğu Akdeniz için enerji rekabetinde bulunan Libya; Yunanistan, Mısır, GKRY ve İsrail arasında ortaya konulan enerji iş birliğinin, kanuni hakları dikkate almadığı için karşısında

durarak Türkiye'nin yanında yerini almıştır. Türkiye ve Libya arasında bölgeye ilişkin iş birliği öngörüsünde bulunan anlaşma 2019 yılında imzalanmıştır.

4.2. Geçmişten Bugüne Türkiye-Libya İlişkileri

Libya ve Türkiye halkının birlikteliği yüzyıllardan beri devam etmektedir. Osmanlı döneminde Libya ve Türkler arasında oluşan dostluk, 1951 yılında kurulan Libya Devleti'nin, Türkiye tarafından ivedilikle tanınması sonrasında 1953 yılında tesis edilen diplomatik ilişkilerin etkisinde gelişim göstermiştir. Ülkeler arasında ortak siyasi birlik, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Türkiye'ye destek sağlamalarına ve 1975 yılından bugüne kadar müteahhitlik kuruluşlarımızın Libya üzerinde sürdürdüğü planlamalar tarafların ilişkileri üzerinde oldukça etkili olmuştur (Buluş, 2022: 50-55).

Libya ve Türkiye arasında geçmişte yaşanan ilişkilere bakıldığında, Kaddafi'nin Kıbrıs Barış Harekâtı ve ABD'nin ambargo uyguladığı dönemde Türkiye'ye büyük yardımlar ettiği görülmektedir. Bilhassa uçak lastiği ve yedek parçaları, benzin, mühimmat ve bomba gibi araç ve gereçlerle destek sağlamıştır. Bu yardımlar Türk hava kuvvetleri için oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca, Kaddafi tarafından Türkiye'ye gönderilmek üzere füze yüklemesi yapıldığı da bilinmektedir (Üstün, 2020: 114-117).

Libya'da Kaddafi dönemindeki ilk Demir-Çelik Fabrikası, yüksek oranda sıvı çelik kapasitesiyle inşaat demiri üretimini sağlamıştır. Ayrıca bu fabrika, gemi inşasında kullanılacak sac üretimi yapan tesislerin kurulmasında etkili olmuştur. Bu tesis için Türkiye, Libya halkından mühendis, teknisyen ve işçileri eğitmiştir. Libya ile Türkiye'nin ilişki halinde olduğu bu dönemde Libya, Türkleri emperyalist ve kolonistler olarak görmemiş, tersine Türkleri emperyalist karşıtı Libya için muhafaza sağlayan güç olarak kabul etmiştir. Libya halkı soyunda bir Türk olmasından dolayı övünmektedir. Çok sayıda Türk kökenli Libyalı yönetici ve lider bulunmaktadır. Bu durum Kaddafi döneminde de günümüzde de böyle olmuştur. Türkler Doğu Libya'da bulunan, Derne, Tobruk, Bingazi'de yoğun olarak bulunmaktadır.

1991 yılında İncirlik üssünden Fas ve Irak'ın ABD tarafından bombalanmasıyla Libya-Türkiye ilişkilerinde olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Kaddafi tarafından üssün kapatılması talep edilmiş, Türkiye ise bu hususun milli bir konu olduğunu bildirmiştir. Bunun sonucunda Kaddafi Türkiye'nin emperyalist yakınlığı olduğunun iddia etmiş, NATO'ya üye olmasını yanlış olarak görmüştür. İki ülke de büyükelçilerini geri çekmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1992 senesinde Libya'ya, teknik destek, silah, askeri mühimmat bakımından ambargo uygulama kararı almıştır. Kaddafi 1990'lı yıllarda iç siyasette muhalefete engel olarak iktidarını sağlamlaştırmış, ancak dış politikada ülkenin tek başına kalmasına da yol açmıştır (Kalfa, 2022: 68-73).

Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi ilişkilerin, 1990'lı yıllarda artışa geçmesi üzerine Kaddafi bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Bu olayların üzerine 13 Haziran 1997 tarihinde Türkiye, Trablus büyükelçisini ülkesine çağırarak, göreve yeni atanan büyükelçinin Trablus'ta göreve başlama zamanı Şubat 1998 tarihinde mümkün olmuştur (Yaycı, 2020: 17-18).

Başbakan Erbakan'ın, 6 Ekim 1996 tarihinde Libya'yı resmi olarak ziyaret etmesi sonucunda Kaddafi ile aralarında gerginlik ortaya çıkmıştır. Bu durum; Kaddafi'nin Kürdistan Devletinin kurulması konusunda destek vermesi ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden hoşnut olmamasını ifade etmesiyle ortaya çıkmıştır (Üstün, 2020: 130).

Birleşmiş Milletler tarafından, 5 Nisan 1999'da Libya'ya yaptırım uygulanmıştır. Bunun öncesinde Libya, uluslararası topluluklar önündeki haklı yerini yeniden kazanma girişiminde bulunmuş ve bilhassa önem verdiği Türkiye ile ilişkileri geliştirmek üzere çalışmalar başlatmıştır. 2001 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Trablus'a ziyarette bulunarak, ülkeler arasında siyasi birlik mekanizmasının oluşması adına bir mutabakat imzalamıştır (Yaycı, 2019: 66).

12 Eylül 2000 tarihinde Libya üzerinde, BM Güvenlik Konseyi'nin uygulamış olduğu abluka kaldırılmıştır. Libya ile Türkiye, kitle imha silahları programına son vermek adına olumlu bir tavır sergileyerek bir araya gelmişlerdir. Libya'nın, uluslararası alanda toplumun geniş kapsamı ile olan entegrasyon süreci ve bölgenin istikrarı üzerinde önemli katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.

Temmuz 2005'te, iki Türk vatandaşının Libya'da idam cezasına çarptırılmalarına Türkiye tarafından yapılan tüm girişimlere rağmen engel olunamaması iki ülke arasında gerginlik oluşmasına sebep olmuştur. 1969 yılında yaşanan Devrim sonrasında uzun dönem Türkiye ve Libya arasında müşterek olarak hükümet başkanı düzeyinde bir ziyaret görülmemiştir.

Türkiye, 2000-2006 seneleri arasında Libya'dan büyük oranda petrol ithalatı gerçekleştirmiş ve sonrasında bu ticari ilişkiler kalıcı olarak sürdürülmüştür. 2007 senesinden günümüze kadar her sene müteahhit sayısında artış yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Libya ihracatında olumlu etki sağlamış ve yükselişe geçmiştir. O dönemde tüm konularda, bilhassa müteahhitlik konusunda gün geçtikte daha çok gelişme yaşanmış ve Türkiye ile Libya ticari anlaşmalar yaparak gelişim kaydetmişlerdir. 2010 senesinin sonunda, Türkiye'nin ticaret hacmi ortalama 2,36 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak 2011-2014 senelerinde Libya'da iç savaşın yaşanması sebebiyle Türk şirketleri ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, BM tarafından kanuni olarak onaylanan Milli Birlik Hükümeti ile ikili ekonomik ilişkilerin

canlılığının etkisiyle, ülkeler arasında ticaret hacmi 2018 senesinde 1,865 milyar dolara ulaşmıştır (Yaycı, 2019: 66).

29 Kasım 2010 tarihinde dönemin başbakanı Erdoğan, resmi olarak Libya'yı ziyaret ettiği sırada, liderler ile yaptığı görüşmelerde, denizcilik yetki alanının belirlendiğini ifade etmiştir. Tam bu esnada, ülkelerin liderleri deniz sınırlarını belirlemek üzere müzakereleri ilerletme hususunda anlaşmaya vararak, heyetleri belirlemiş, toplantı yapmak üzere hazırlıklar yapmış, fakat Libya iç savaşının ortaya çıkmasıyla gereken ilerlemeler sağlanamamıştır. Devrim sonrasında Türkiye, Libya halkının temsilcisi olan tek ülke olarak Ulusal Geçiş Konseyini tanımış ve bu konseyin tam kontrolü sonrasında 2 Eylül 2011'de Türkiye Trablus Büyükelçisine atama yapan ülke konumunda yer almıştır. 2014 senesinde ortaya çıkan diyalog süreci, Türkiye tarafından desteklenmektedir. Bunun neticesinde kararlaştırılmış olan Libya Siyasi Antlaşması, 2015 yılında Türkiye Dışişleri bakanının yer almasıyla imzalanmıştır (Yaycı, 2019: 66).

Mutabakat sırasında öngörülen iki senelik geçiş süreci üzerine, 2016 yılı mart ayında Başkanlık Konseyi tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararnamesi 2259 Sayılı Başkanlık Divanı yasal organ olarak tanınmıştır. Ziyarete bulunarak, tek hukuki idari kurum olarak tanıyan yine Türkiye olmuştur. Türkiye'nin desteklediği süreç içerisinde, Trablus UMH iktidarda yerini almıştır. UMH Başkanlık konseyi başkanı, 2018 yılında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye, Libya'ya her hususta yardımcı olma konusunda hazır bulunduğunu ifade etmiştir (Yaycı, 2019: 67).

Diğer taraftan Savunma Bakanı önderliğinde, 2018 yılında Libya'ya yapılan ziyaret sırasında, Libya ile Türkiye arasındaki askeri iş birliğine ilişkin konular görüşülmüştür. Libya Yüksek Devlet Başkanı ve Libya İçişleri Bakanı 2018 yılı sonlarına doğru Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmişler, sonrasında ise Dışişleri Bakanı resmi diyalog oluşturarak Libya'ya ziyarette bulunmuştur. BM önderliğinde yapılan uzlaşma sürecinin Türkiye tarafından güçlü bir şekilde desteklenmesi sürdürülmektedir.

Ülkeler arasındaki askeri ilişkilerin iyiye gitmesi adına Askeri Eğitim, Teknoloji ve Bilim İş birliği Anlaşması imzalanmak üzere araştırmalar 2009 yılında başlamış olup günümüzde hala sürdürülmektedir. Libya tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen resmi ziyaretler sırasında mülakatlar yapılmıştır. Ziyaret yapılarak, potansiyel eğitim iş birliği noktaları, Libya Deniz Kuvvetlerinin tekrar yapılandırılması ve taraflar arasında Doğu Akdeniz ile deniz yetkisinin sınırlandırılması hususunda görüş alışverişi yapılmıştır. Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşmasının 2013 senesinde yürürlüğe girmesiyle birlikte Libya ile Türkiye arasındaki ikili askeri ilişkiler sürdürülmektedir. 17-18 Haziran 2013 tarihleri arasında TCG Heybeliada

tarafından Trablus'a liman ziyareti gerçekleştirilmiştir. Türkiye günümüze kadar pek çok Libya silahlı kuvvetine eğitim sağlamıştır. Deniz konusunda Libya Deniz Kuvvetleri'ne tanınan imkânın önümüzdeki süreçte Türkiye'deki eğitim merkezleri ve Libya'da sunulacak eğitimler ile artması sağlanarak devam ettirilmesi düşünülmektedir (Yaycı, 2019: 65-70). Tüm bunların sonucunda Libya ile Türkiye arasındaki askeri ilişkiler gün geçtikçe artış göstermektedir. Türkiye her bakımdan Libya üzerinde destek oluşturmaktadır. Gelecek ile ilgili planlama oluşturulmaktadır.

Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanları Paylaşım Antlaşması: Türkiye ile Libya, 27 Kasım 2019'da iki ülkenin uluslararası hukuk haklarının korunması için Doğu Akdeniz'de Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatını imzalamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin ve Libya'nın deniz sınırları belirlenmiştir. Anlaşmaya göre, tarafların sınırlarına yakın bir noktada doğal kaynak bulunursa taraflar iş birliği yapacaktır. Ayrıca taraflardan birisinin üçüncü bir devlet ile yapacağı sınırlandırma görüşmelerinde, ülkeler arasında herhangi bir anlaşma yapmadan önce karşılıklı bilgilendirme yapılmasına karar verilmiştir.

Türkiye- Libya arasında imzalanan mutabakatın kazanımlarını şöyle değerlendirebiliriz;

- Türkiye, Doğu Akdeniz'de sahilgar bir devlet ile deniz alanları sınırlandırma anlaşması imzalamıştır.
- Bölgede, kanuni bir zemin elde etmiştir.
- Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de hak sahibi olduğu batı sınırları uluslararası hukuka uygun şekilde sınırlandırılmıştır.
- Sahilgar devletlerin Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de dışlama çabaları ortadan kaldırılmış, yapılacak yeni sınırlandırmaların adil olmasının önü açılmıştır (Çelik,2020: 135-138).

Türkiye ile Libya arasında deniz yetki alanlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarına ilişkin iş birliğinin yapıldığı anlaşma, Yunanistan, GKRY, İsrail ve Mısır'ın menfaatleri için risk oluşturmakta ve bahsi geçen ülkelerin bölge üzerinde öngöründe bulunduğu siyasetin tamamıyla ön plana alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin bölge üzerindeki konumu daha da güçlü hale gelmiştir. Küresel ve bölgesel aktörlerin dâhil olduğu çok katımlı bir dünya denge arayışının Doğu Akdeniz'de verilmesinde; bölgenin enerji kaynakları bakımından zengin olması nedeniyle enerjiye bağımlı olan AB, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yönlerini buraya çevirmesi, bu bölgedeki enerji kaynaklarının tüketim alanlarına güvenli ve devamlı şekilde aktarılmasının sağlanması ve Orta Doğu petrollerinin dünya

pazarına sunulmasında İran'la yaşanabilecek bir krizde bölgenin konumu itibarıyla alternatif liman seçeneği sunabilmesi gibi özellikleri etkili olmuştur (Ediger vd., 2012: 84-86).

SONUÇ

Kuzey Afrika ve Akdeniz kıyı havzasında yer alan araştırma sahası stratejik öneme sahiptir. Bununla birlikte çeşitli doğal ortam koşullarına sahiptir. Libya, ismini asırlar öncesinde bu bölgeye yerleşmiş olan *Libo* kabilesinden almıştır Libya adının ilk kez Yunanlılar tarafından kullanılmış olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada doğal, beşerî ortam ve siyasi özellikleri açısından önemli olan Libya'nın temel bilimsel bilgi altlığının oluşturulması amaçlanmıştır.

Tarih boyunca bu topraklar çöl alanlarının fazla olması sebebiyle kuzey ve batı bölgesinde Trablusgarp, doğu kısmında Sirenayka, güney bölgesinde ise Fizan bölgeleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Birçok işgale uğramış olan Libya, 1951'de bağımsızlığını elde etmiştir.

Bir bütün olarak Libya, Afrika Kalkanının kuzey kenarlarında bulunan kratonik bir havzadır. Prekambriyen magmatik ve metamorfik kayalar güney-orta, güneydoğu ve batı-orta Libya'da meydana gelir. Tersiyer ve Kuvaterner bazaltları ve fonolitler, ülkenin orta kesimlerinde geniş alanları ve güney-orta ve kuzeybatı Libya'da ise daha küçük alanları kaplar. Dar kıyı düzlükleri genellikle Kuvaterner çökelleriyle örtülüdür; ülkenin üçte biri kum tepeleri ve çakıllı düzlüklerle kaplıdır. Bununla birlikte Kuvaterner Döneminde Libya çölünde geniş kumul ve çakıl ovaları gelişmiştir.

Çalışma sahasındaki temel morfolojik birimleri: Kıyı ovaları, dağ silsileleri, platoluk alan, Çöl alanlar ve münferit tepeler oluşturmaktadır. Libya topraklarının yüzölçümü yaklaşık 1.759.540 km²'dir. Çöller, Libya'da karaların %95'ini kaplar.

Çalışma sahasında çeşitli iklim özellikleri yer almaktadır. Genel olarak Kıyı kuşağının dar kesimlerin Akdeniz iklimi, ardından yarı kurak ve sahanın büyük bölümünü Çöl iklimi gözlenmektedir.

Ülkenin büyük bölümünün çöl alanları olduğu kabul edilirse, verimli bölgeler ağırlıklı olarak kıyı şeridi alanlarında bulunmaktadır. Akdeniz kıyıları halofit bitki örtüsü ile karakterize edilirken, Halep çam ormanları, Ardıçlı Arar ormanları ve kıyı orman kuşaklarının bulunduğu bozkır gibi dağlık alanlar Akdeniz bitki örtüsü karakteri gösterir. Çöl altı alanlarda çalılar ve otsu bitkiler içeren bozkırlar görülür. Çöl bölgelerinde yağmurlardan sonra sporadik bitki örtüsü olarak adlandırılan bazı kısa ömürlü bitkiler yer alır.

Mülki idare bölümleri açısından Libya'da, 1983 yılında valilik sisteminin yerine baladiyat sistemi getirilmiştir. 1988'de 13, 1998'de 26 ve 2001'de Libya'da otuz iki bölüm ve üç idari bölge yer almaktadır.

Çeşitli etnik ve dil yapısına sahip çalışma sahasının ekonomik olarak zengin yer altı kaynaklarına sahip olduğu görülmektedir. Hem doğal ortam hem be beşerî ortam koşullarının çeşitlilik göstermesi nedeniyle birçok istilaya uğramıştır. Çalışma sahasının sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için doğal kaynakların etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ekonomik açıdan hayvancılık ve nispeten tarıma dayanan sahada petrolün bulunması ile sanayi ön plana çıkmıştır.

Arap Baharının 2010 yılının sonunda Ortadoğu'nun tamamını etkisi altına alması, bu gelişmelerden Libya'nın da etkilenmesine sebep olmuştur. Başta geçim sıkıntısı olmak üzere adil bir sistem kurulması isteğiyle yapılan gösteriler etkisini Libya üzerinde de göstermiştir. Trablus, Bingazi ve Misurata başta olmak üzere merkezi kentlerde, geçim sıkıntısı çekenlerin yaşam standartlarını dikkate alarak başlattıkları gösterilerin ilerleyişi iç karışıklık haline dönüşmüştür. Bunun sonucunda ülkede çıkan karışıklıklar sonucunda Kaddafi öldürülerek iktidar ele geçirilmiştir. Kaddafi; 1969 Darbesiyle iktidara gelmiş, Libya İç Savaşı'nda yönetimden uzaklaştırılıp öldürüldüğü 2011 yılına kadar hâkimiyetine devam etmiştir. Libya'da iç savaşın ortaya çıkmasından sonra iki temel güç ortaya çıkmıştır. Bu güçler Tobruk'taki Temsilciler Meclisi ve 2012 yılında seçimle iktidara gelen Trablus'ta olan Genel Ulusal Kongre olmuştur. BM'nin lider konumunda olduğu barış görüşmelerinin devamında Trablus ve Tobruk hükümetleri 2015 senesinde bir araya gelerek BM'nin desteğiyle Ulusal Mutabakat Hükümetini ortaya çıkarmıştır.

20 Ocak 2020 yılında Libya'da barışı inşa etmek için yapılan I. Berlin Konferansından beklenen sonuçlar çıkmamıştır. 23 Haziran 2021'de yapılan II. Berlin Konferansında ise Libya'da yapılacak seçimler ve ülkede karışıklığı arttıran paralı askerlerin tesviyesinin nasıl olacağı görüşülmüştür. Ancak bu konferans da ilki gibi çözümcü sonuçlar getirmemiştir (Kalfa,2022: 218-222).

2019'da Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında; Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ve Güvenlik İş birliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Bu imza edilen anlaşmalar Trablus Hükümetinin bölgedeki gücünü dahada arttırmıştır. 2021'de Ulusal Mutabakat Hükümetinin yetkilerini devrettiği Milli Birlik Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri olumlu anlamda devam etmektedir.

Siyasi anlamda Libya hükümetinin acilen devreye sokması gereken yenilikler, yeni bir anayasanın hazırlanması, siyasi partilerin kurulması, serbest seçimlerin yapılması ve insan hakları reformlarının uygulamaya konması olmalıdır.

En nihayetinde bu çalışma ile Libya'ya ait geniş bir veri tabanı oluşturularak ileri süreçlerde çeşitli çalışmalara bilimsel bilgi altlığı işlevi görecektir.

KAYNAKÇA

- Abdunaser, K. (2020). Spatio-temporal analysis of oil lake and oil-polluted surfaces from remote sensing data in one of the Libyan oil fields. *Libyan Petroleum Institute*, 10(20174),3-7. doi: <https://doi.org/10.1038/s41598-020-76992-5>.
- Ahmida, A. A. (2009). *The Making of modern Libya, State Formation, Colonization and Resistance*. Albany: State University of New York Press.
- Al-Khatib, M., & Odeh, A. (1989). *Tarih Alarab Alhadih*. Amman: El-Ahliyya Yayınları.
- Almaqrous, A. M. (2022). *Hums (Libya)'Da Kentleşme Ve Kentsel Planlama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Bölümü, Karabük.
- Alriteemi, A. A. (2021). *Sosyal, siyasi ve ekonomik yönüyle Libya (1951-1969)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Askeroğlu, S., İRAM (2020). *Libya: Akdeniz 'de Türkiye 'ye Karşı İttifak Çabaları*.
- Atalay, İ. (2016). *Toprak oluşumu, sınıflandırması ve coğrafyası*. İzmir: META.
- Aucoin, C., & Yahia, J. B. AFAM (2019). “Migrant smuggling and Human Trafficking from Libya to Europe: What does the media say?”. Erişim adresi: <https://enactafrica.org/research/research-papers/migrant-smuggling-and-human-trafficking-from-libya-to-europe-what-does-the-media-say> (erişim tarihi:07.08.2022).
- Awotona, A. (1990). Housing in Libya: 950–1980. *Habitat International*.14(1), 55-85. doi: [https://doi.org/10.1016/0197-3975\(90\)90017-U](https://doi.org/10.1016/0197-3975(90)90017-U).
- Baba, F. A. (2018). *Libya-Bingazi 'de Belediye Katı Atık Analizinde Sürdürülebilir Politika Önerisi Geliştirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kastamonu Üniversitesi,Kastamonu.
- Baltalı, M. E. (2019). *Libya'da Kaddafi Dönemi: Yönetim tarzı ve yarattığı sorunlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Buluş, M. (2022). *Arap Baharı Sonrası Dönem: Türkiye- Libya İlişkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İstanbul.
- Cantürk, C., & Şengül, B. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar arayışları içinde Libya; Tarihsel ve Yapısal bir Analizi. *Uluslararası AFRO – Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 67.

- Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), 80-90.
- Cordell, D., Barbour, N., & Brown, L. C. (2023). *Al-Jumhūriyyah al-Lībiyyah, The Libyan Republic*. Britannica. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Libya> (erişim tarihi: 10.10.2022).
- Çapar, O. (2020). Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi Süreç: Fas ve Libya Örneği. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(2), 685-708.
- Çınar, S. (2015). Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*, 51-68.
- Demir, E. (2020). Türkiye Açısından Libya'nın (Trablusgarp) Tarihsel ve Stratejik Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 149-166.
- Diğer, M. (1982). Berrak Kurtuluş, Planlı Dönemde Libya Ekonomisi ve Türkiye Libya İlişkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 19 (Temmuz 2020-Özel Ek), 14 – 30.
- Domazeti, R., İnsamer. (2020). *Akdeniz Enerji Denkleminde Libya Krizi ve Türkiye*.
- Edwebi, N. (2017). *Teknik ve Mesleki Eğitim Rehabilitasyonu ve bunun çalışanlar üzerindeki etkisi Libya Çimento Sektöründe bir uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- El Atrahs, M. (2021). *Libya'da Coğrafya Eğitiminin Başlıca Özellikleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Elfantazi, M. N. (2018). *Turizm Pazarlamasında Reklamların Rolü: Libya* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Eljadid, M. (1997). *Kuzey Libya Hidrometeoroloji Durumu ve Su Kaynaklarının İdaresi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Elshaafi, A., & Gudmundsson, A. (2016). Orta Libya'daki Al Haruj Volkanik Eyaleti'nin Volkan-tektoniği. *Volkanoloji ve Jeotermal Araştırmalar Dergisi*, 325,189–202. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores>.
- Goudarzi, G. H. (1962). P-501 ve P502 Jeoloji Serileri. *U.S Geological Servey*.
- Goudarzi, G. H. (1970). *United states government printing office, Washington*.
- Harunoğulları, M. (2020). Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslar arası Anlaşmazlık ve Rekabet. *International Journal of Geography and Geography Education*. (42). doi: <https://doi.org/10.32003/igge.745956>.
- İlhan, S. (2009). *Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri arasındaki su sorunu eksenli riskler ile potansiyel çatışmaya etkileri ve hidropolitik yaklaşımlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kocaeli.

- İncekara, R. (2020). Enerji bağlamında Libya’da güç mücadelesi. *İşletme ve Yönetim Bilimleri Uluslararası Kongresi*(173-179). İstanbul: İstanbul Kent Üniversitesi.
- Jones, A. B.-M. (2013). *Soil Atlas of Africa*. Luxembourg.: European Commission, Publications Office of the European.
- Kalfa, Z. (2022). *Kaddafi sonrası Libya’da çatışma ve barışı inşa süreci* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi: Bursa.
- Karaca, F. (2021). *Libya Tarihinde Kabilecilik (1911-2011)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: Ankara.
- Karaköse, N. (2010). *Askeri, siyasi ve silah sanayicisi kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü: İzmir.
- Karasapan, C. T. (1960). *Libya Trablusgarp, Bingazi, Fizan*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Kavas, A., İstanbul: DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) (1992). *Kavas*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kavas>. (erişim tarihi:03.08.2022).
- Kavas, A. (2003). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*,(2), 513-528.
- Kavas, A. (2011). *Libya*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim adresi: [org.tr/https://islamansiklopedisi libya#1](https://islamansiklopedisi.org.tr/libya#1).
- Khadouri, M. (1966). *Dirasat Fi Altatavur Alsiyasii Libia Alhadithat*. Dar Althaqafat.
- Kıran, A. (2015). Mezhebi Rekabet Mi, Mezhep Savaşları mı?. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,3(1),171. doi:10.18506/anemon.91031.
- Kurt, Y. M.,AFAM (2021). *Akdeniz’de İnsan/ Göçmen Kaçakçılığı Sorunu; Libya Örneği*. Erişim adresi: [https://afam.org.tr/akdenizde-insan-gocmen-kacakciligi-sorunu libya-ornegi/](https://afam.org.tr/akdenizde-insan-gocmen-kacakciligi-sorunu-libya-ornegi/) (erişim tarihi:30.12.2022).
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya: Arap Bahar’ına NATO “Katkısı”. *Yasama Dergisi*, (22), 99-118.
- Menekşe, M. (2019). Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar’ın coğrafi, sosyo-ekonomik yapısı ve bölgedeki bazı ıslah girişimleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(2), 629-665.
- Miloud, A. (2007). Şeyh Muhammed Ali Al-Senussi. *Asour Dergisi*.
- Mitchell, G. (2020). The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition. The Israeli Institute. Erişim adresi: <https://mitvim.org.il/wp-content/uploads/Gabriel-Mitchell-The-Eastern-Mediterranean-Gas-Forum-September-2020.pdf> (erişim tarihi:28.07.2022).
- Öndeş, O. (2007). *Kardeş Libya*. İstanbul,: Yağmur Yayınevi.

- Özdemir, E. T., Sezen, İ., & E. B. (2013). İstanbul'da BLSA (Savrulan Kum)'un ve Epizodik PM10 Konsantrasyonlarının Sinoptik Analizi. *I. Meteorolojik Uzaktan Algılama Çalıştayı*, 225-242.
- Öztürk, H. (2011). Darfur'da Yaşanan İç Savaşı Anlamak. *Avrasya Etüdleri*, 40(2), 123-144.
- Öztürkler, H. (2012). Libya Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 4(39), 83-88.
- Pallas, P. (1978). *Water Resources of The Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya*. Trablus: FAO.
- Polat, F. (2016). *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'da Kurulan İttifaklar: Suriye, Yemen, Libya Örneği(2011-2015)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Riad, Z. (1967). *Shamal İfria Fi Aleasr Alhadith*. Filistin: Kitap Evi.
- Shaker, İ. (1981). *Libia Bayn Almadi Valhadir*. Trablus: *Yaygın Vakfı Yayınları*.
- Simons, G. (2003). *Libya and The West: From Indipendence to Lockerbie*. Oxford: Centre for Libyan Studies.
- Sümer, T., Öktem, Ü. E., & Frandberg, L. (1992). Açık işletmelerde Kontrollü Patlatma Teknikleriyle Maliyet Optimizasyonu. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 31(2), 13-28.
- Şefik, Y., & Türker, A. (1990). Arap Ülkelerinde Ormanlar. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 39-52.
- Şıvgın, H. (1989). *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Taş, A. E. (2016). *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Üremiş, A. (2019). Sind'de İslâm Fetihleri II. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 387-404.
- Üstün, A. (2020). *Türkiye-Libya İlişkileri (1951-2011)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Wheida, E., & Verhoeven, R. (2007). An alternative solution of the water shortage problem in Libya. *Water Resour Manage*, 21:961–982.
- Yaycı, C. (2020). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması'nın Sonuç ve Etkileri. *Kriter Dergi*, 4(42), 34-37.
- Yılmaz, S., & Ertürk, M. (2020). Oil Geopolitics of Libya and Turkey. *International Journal of Arts and Commerce*. Erişim adresi: <https://ijac.org.uk/articles/9.8.2.11-26.pdf> (erişim tarihi: 07.01.2023).

- Yorulmaz, R., ORSAM (2020). *Impact of The Memorandum With Libya Upon The Eastern Mediterranean Equation*.105, 1-10. Erişim adresi: https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/Bakis_No_105_eng.pdf (erişim tarihi:05.07.2022).
- Yorulmaz, R., & Akıncı, ř. (2020). Kaddafi Döneminden Günümüze Türkiye-Libya Ekonomik. ORSAM. Erişim adresi: <https://www.orsam.org.tr/tr/kaddafi-doneminden-gunumuze-turkiye-libya-ekonomik-iliskileri/> (erişim tarihi:19.09.2022).
- Zurqani, H. A. (2021). *The Soils of Libya*. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Zurqani, H. A., A, M. E., J, P. C.ve A, S. M. (2019). A Review of Libyan Soil Databases for use within an Ecosystem Services Framework. *Mdpi*, 8 (5),82. doi: <https://doi.org/10.3390/land8050082>.

